

Barna er alle saa villig til at ta sig av, men de gamle er saa kjedelige, saa uinteressante og desværre ofte saa lite tiltrækkende. Det hører med til de gamles lidelser at de maa føle, at de er til overs, at de er i veien.

En undersøkelse av eldre ubemidlede kvinners levekår i Kristiania rundt århundreskiftet 1900

Ann-Magritt Olsen

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, historie og konservering
Universitetet i Oslo
Høsten 2014

Fra forsiden:

”Gamlemor”

Årstall: 1903

Fotograf: Oscar Hvalby

Hentet fra Digitalmuseum.no

Forord

Hva får en relativt ung studine til å fatte interesse for eldre kvinners levekår i Kristiania ved århundreskiftet 1900? Svaret er sammensatt, men jeg kan huske fra da jeg var liten, at jeg så en episode av Emil i Lønneberget. Denne episoden handlet om en noe ondskapsfull eldre dame som blant annet spiste opp all julematen som var beregnet for de gamle menneskene som bodde i bygdas fattiggård. De hadde det så mørkt og trist, kan jeg huske. Tenk å måtte bo på den måten? Det gjorde nok inntrykk på meg. Da jeg i 2012 – gjennom arbeidet med å finne et tema til bacheloroppgaven min i historie – fant en eske på Byarkivet i Oslo som inneholdt søknader skrevet av eldre kvinner som var enten enker eller døtre etter borgere i Kristiania, og som søkte om plass ved et av byens få gamle hjem; Oslo Hospital, kom jeg til å tenke på disse stakkars menneskene igjen. Da det viste seg at de gamles historie er et nokså lite utforsket tema i norsk historie, var ikke veien lang fra å ta utgangspunkt i bacheloroppgaven og undersøke videre eldre kvinners levekår i Kristiania rundt århundreskiftet 1900. Og det har vært et stykk svært interessant arbeid.

Å arbeide med en masteroppgave kan til tider være svært ensomt, selv har jeg følt at jeg har levd i en boble – en masterboble. Men heldigvis har det vært mange som har fått meg ut av denne masterbobla. Jeg vil rette en stor takk til min veileder Hilde Sandvik med sine gode tilbakemeldinger og idéer når jeg har stått litt fast. Gode tilbakemeldinger og spørsmål har jeg også fått fra flotte mennesker i kollokviegruppa: det har vært til stor nytte og hjelp. Jeg vil også rette en takk til de ansatte jeg har møtt ved Oslo Byarkiv. Dere gjør et enormt viktig arbeid når det gjelder Oslos historie, og takk for den interessen dere har vist rundt denne oppgaven og all den hjelp og veiledning jeg har fått. Venner har jeg, som ellers, satt stor pris på i løpet av arbeidet med oppgaven. Å lufte noe frustrasjon har vært nødvendig og godt, og da er det godt å ha noen å lufte disse for!

Til mamma og pappa: dere har nok ikke alltid forstått alt jeg har snakket om rundt arbeidet med denne oppgaven, men dere har vært der for meg og vist hvor stolte dere er av meg – det har betydd enormt mye for meg. Tusen takk.

Sammendrag

Oppgaven tar for seg eldre kvinners understøttelsesmåter og levekår i Kristiania rundt århundreskiftet 1900. Forsørgelse i familien, gjennom arbeid og fattigvesen blir belyst ved hjelp av folketellingen av 1900, søknader om opphold i byens institusjoner samt fattigvesenet: kontoret for utsatte. Oppgaven undersøker om i hvor stor grad eldre kvinner var en del av fattigforsorgen i Kristiania rundt århundreskiftet 1900. For å finne svar på dette blir undersøkelser gjort rundt folketellingene av 1865 og 1900 for å finne likheter og forskjeller i eldre kvinners understøttelsesmåter. Oppgaven vil undersøke om kvinner over 60 år i større grad ble en del av byens fattigforsorg med hensyn til de omveltningene industrialiseringen og urbaniseringen førte med seg, spesielt ved siste halvdel av 1800-tallet. Medførte de store omveltningene i samfunnet til at flere kvinner måtte oppsøke fattigvesenet da familieinstitusjonen i større grad enn tidligere ikke maktet å ta vare på sine eldre på grunn av boligkrise, trangboddhet og fattigdom?

Undersøkelser utført ved denne oppgaven har vist at familie var av stor betydning med hensyn til understøttelse for eldre kvinner. Et stort antall av kvinnene over 60 år i 1900 bodde sammen med familien eller fikk understøttelse av familie som ikke nødvendigvis bodde i samme husholdning som kvinnene selv. Å måtte henvende seg til Kristiania fattigvesen for å motta understøttelse over en midlertidig eller lengre periode, var i stor grad en realitet for flere av de eldre kvinnene, men i forhold til undersøkelser utført angående kvinner over 60 år i 1865, kan man se at forsørgelse gjennom inntekt ble et større alternativ til både forsørgelse gjennom fattigvesen og familie rundt århundreskiftet 1900.

Innhold

Forord	s. 2
Sammendrag	s. 3
Oversikt over tabeller	s. 7
Norge: Verdens beste land å bli gammel i	s. 8
Utgangspunkt, tematikk og relevans	s. 8
Problemstillinger	s. 9
Tidligere forskning og behovet for ny	s. 9
Kildene: kildesituasjon, utvalg og kritikk	s. 11
Metodiske grunnproblemer	s. 12
Avgrensning	s. 13
Oppgavens oppbygging	s. 14
Kapittel 1: Kristiania – en by i endring	s. 16
Fra søvning landsby til europeisk storby med et kvinneoverskudd	s. 17
Trangboddhetens by	s. 18
De fattiges by?	s. 19
Hvorledes skal vi skaffe vore gamle levelige kaar?	s. 21
...kommunen snarest maatte bygge pleiehjem for mindst	
400 gamle pleiepatienter	s. 23
Oppsummering	s. 25
Kapittel 2: Kapitalistinde, avisbud, underholdes af børnene	s. 28
Enkekassen og livsforsikringer	s. 28
Pensjonist, lever av oppsparte midler og kapitalist	s. 30
Folketellingen fra 1900	s. 31
Gårdeier og har losjerende	s. 36
Oppsummering	s. 37
Kapittel 3: De rette fattige?	s. 39

Fattigloven av 1863	s. 40
Fattigloven av 1900	s. 42
Gjensidig forsørgelsesplikt	s. 44
Folketellingen av 1865 og 1900 – hva de kan fortelle om eldre, fattige kvinners stilling	s. 45
De eldste er flest	s. 46
På søken etter arbeid i hovedstaden	s. 48
Oppsummering: Gamle damer fra arbeiderklassen	s. 50
Kapittel 4: Kristiania kommunes pleieforhold for gamle	s. 52
Ulike understøttelsesmåter	s. 52
De ulike gamlehjemmene i Kristiania	s. 54
Understøttelse i hjemmene	s. 59
Oppsummering	s. 60
Kapittel 5: Kontoret for utsatte- avdeling II	s. 62
Fra legdekjerring...	s. 63
...til Fattiglem, udsat af Kristiania Fattigvæsen	s. 65
Enker, piger, jomfruer, koner og fraskilte hustruer	s. 66
Fordringsfuld, stadig sengeliggende	s. 68
Hos hvem udsat	s. 69
Oppsummering: Alderdomssvake damer fra arbeiderstanden	s. 70
Kapittel 6: Verdig trængende kvinder søger ledig plads ved Oslo Hospital og Kong Karl Johans Forsørgelsesanstalt	s. 72
Om stiftelsene	s. 74
Søknadene	s. 76
Enker og ugifte av borgerstanden	s. 76
”Jeg trenger så såre ro og hvile på et fredet sted efter et langt liv fuldt af kamp og strid for livets ophold”	s.78
”Jeg er aldeles alene, Herren har taget alle mine til sig”	s. 80
Hardtarbeidende damer som stod i lenge	s. 82
Oppsummering	s. 83

Kapittel 7: Sammenfattende analyse	s. 84
Folketellingen av 1865: problemer en støter på	s. 84
Familiens betydning	s. 86
Folketellingen av 1865: Tvangslem og fattighus-lem	s. 88
Kvinnene i arbeid	s. 89
Kvinnene i 1865 og 1900	s. 91
Kvinnenes understøttelsesmåter: familie, arbeid og fattigvesen	s. 92
8. Konklusjon	s. 94
Kilde- og litteraturliste	s. 96
Utrykte kilder	s. 96
Litteratur og trykte kilder	s. 96
Nettsider	s. 98

Oversikt over tabeller:

Tabell 1.1:	Kristiania folkemengdes vekst fra 1800 til 1900 sammenliknet med et utvalg andre hovedsteder og byer	s. 17
Tabell 1.2:	Oversikt over alminnelige understøttelsesmåter for byens fattige i et utvalg av år. Beløp oppgitt i kroner	s. 20
Tabell 1.3:	Antall hovedpersoner som mottok understøttelse for første gang, og årsaken til dette i utvalgte år	s. 21
Tabell 2.1:	De ulike måtene ugifte kvinner og enker over 60 år ble understøttet, fordelt etter aldersgrupper	s. 32
Tabell 2.2:	Yrkene som er ført opp hos flest kvinner mellom 60 og 100 år	s. 34
Tabell 3.1:	Fordeling innen aldersgrupper hos kvinner i 1865 og 1900 som mottok fattigunderstøttelse	s. 47
Tabell 3.2:	Fordelingen av familiestilling blant kvinnene i folketellingen fra 1900	s. 48
Tabell 3.3:	De fem fylkene flest kvinner over 60 år oppgir som deres Fødested, hvor dette er gitt informasjon om	s. 49
Tabell 4.1:	Understøttelsesmåten for gamle, syke og vanføre i Kristiania i utvalgte år	s. 53
Tabell 4.2:	Antall midlertidige understøttelser for gamle og syke i Kristiania i utvalgte år	s. 59
Tabell 5.1:	Årsak til understøttelse	s. 68
Tabell 6.1:	Oversikt over hvem som satte ut de gamle – menn og kvinner- til forpleining i ulike gamlehjem i Kristiania, 1911	s. 72
Tabell 6.2:	De ulike årsakene til at kvinnene søkte om ledig plass ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten	s. 79
Tabell 6.3:	Kvinnenes tidligere og eventuelle daværende yrker	s. 82
Tabell 7.1:	De ulike måtene ugifte kvinner og enker over 60 år ble understøttet, fordelt etter aldersgrupper	s. 87
Tabell 7.2:	Yrkene som er ført opp hos flest kvinner mellom 60 og 100 år	s. 89

Norge – verdens beste land å bli gammel i

Utgangspunkt, tematikk og relevans

1. oktober i år ble det kjent at Norge er det landet det er best å bli gammel i.¹ Ifølge en rapport utarbeidet av Global Agewatch har Norge klatret til topps når det gjelder de gamles velferd, og av de totalt 96 landene som er med i undersøkelsen, har de eldre her til lands den beste livskvaliteten. Rapporten viser at Norge har best inntektssikkerhet for eldre samt at vi har flest eldre som fremdeles er i arbeid. Det som trekker Norge noe ned når det gjelder gjennomsnittet, er at vi gjør det litt dårligere når det gjelder å være friske i alderdommen samt at den forventede levealderen er noe lavere enn andre land vi kan sammenligne oss med i regionen.

Slike rapporter som Global Agewatch har lagt frem, er med på å vise at eldrepolitikken her til lands er god. Vår pensjonsordning er en viktig del av det norske velferdssystemet, og pensjonssystemet regnes for å være et godt system både med tanke på sosial utjevning og fordeling mellom generasjonene. At flere eldre velger å stå lengre i arbeid, er et tegn på at de er en ressurssterk gruppe som ser det behovet samfunnet har for dem. Med en stadig aldrende befolkning, er det nødvendig at flere eldre arbeider selv etter pensjonsalderen, som per dags dato er satt til 67 år.² Det er ikke til å komme utenom at eldre mennesker i Norge i dag er av stor betydning for samfunnet innen blant annet arbeid.

Veien for å oppnå en god pensjonsordning, samt å bedre de gamles levekår og livsstilling, har vært lang og kronglete. Ideen om statlige sosialforsikringer for dem som på grunn av alder, uførhet eller tap av forsørger mistet sin inntekt, ble satt på den politiske dagsordenen allerede på 1800-tallet, blant annet gjennom Arbeiderkommisjonen av 1885. Ser vi bort fra ulykkestrygden av 1894 samt sykeforsikringsloven av 1909, skulle det vare helt til 1936 før den første statlige trygd mot varig inntektsbortfall ble gjennomført. Med alderstrygdloven i 1936 ble de gamles rett til forsørgelse slått fast på en mer verdig måte. Før dette var de gamle under fattigloven hvis de ikke klarte seg selv, noe som medførte et klart verdighetstap både for dem selv, samt eventuelle slektninger. Dette ”fattigkassestempelet” ble fryktet av mange eldre selv etter at noen kommuner hadde etablert alderstrygd allerede rundt 1920 ”fordi de

---

¹ <http://www.aftenbladet.no/nyheter/okonomi/Best-a-bli-gammel-i-Norge-3523683.html>

² Per dags dato er det en fleksibel pensjonsordning som strekker seg fra 62 år til 70 år.

betraktet den som fattighjelp”.³ Oslo fikk sin behovsprøvde alderstrygd i 1922. Den var ikke universell da det kun var de som virkelig trengte det som mottok denne trygden, og dermed var den ikke rettferdig slik vi kjenner den i dag hvor alle over en gitt alder er mottakere av alderstrygd.

Problemstillinger

Oppgaven tar for seg eldre kvinner i Kristiania og deres forsørgelsesmåter i tidsperioden rundt århundreskiftet 1900, en tid hvor hovedstaden opplevde store forandringer med tanke på industrialisering samt en enorm økning i byens innbyggertall – nærmere en tredobling fra 1875 til 1900. Mennesker fra bygda flyttet inn til storbyen hvor det var etterspørsel etter arbeidskraft i byens mange fabrikker. Man kan trygt si at Kristiania gikk fra en søvning landsby til en metropol i løpet av 1800-tallet. Samtidig måtte byens enorme forandring by på utfordringer gjennom bolignød, trangboddhet, arbeidsledighet – med høydepunktet ved Kristianiakrakket i 1899 og de etterfølgende årene – og fattigdom. Trangboddheten og bolignød førte til at familier med mange barn måtte bo på ett rom og kjøkken. Dette måtte få innvirkning på den tidligere familiesyklusen hvor gjerne flere generasjoner delte husholdning. Med tanke på disse forandringene som Kristiania gikk gjennom i denne perioden, vil oppgaven undersøke eldre ubemidlede kvinners levekår. Problemstillingen er: *I hvor stor grad var eldre kvinner en del av fattigforsorgen i Kristiania rundt århundreskiftet 1900?* Jeg antar at industrialiseringen og urbaniseringen i Kristiania i siste halvdel av 1800-tallet, må ha hatt en innvirkning på eldre kvinners levekår, og jeg vil undersøke hvor mange eldre kvinner som måtte vende seg til fattigvesenet eller private institusjoner for hjelp. Jeg vil også undersøke om arbeiderfamilier med flere barn kunne ta vare på sine eldre slektninger og hvilken rolle av trangboddhet og/eller fattigdom spilte. Gjennom bruk av ulike kilder vil jeg prøve å finne svar på hvor stor betydning familien hadde når det kom til om de gamle måtte henvende seg til fattigvesenet eller private institusjoner, slik som Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt.

Tidligere forskning og behovet for ny

De gamles historie er et lite utforsket tema i norsk historie, og det er gjort lite forskning innen dette feltet. *I Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920* skriver Anne-Lise Seip

---

³ Bjørnson, Øyvind og Inger Elisabeth Haavet. *Langsomt ble landet et velferdssamfunn: trygdens historie 1894-1994*. Gyldendal. 1994, s. 145

noe om veien frem til innføringen av alderstrygd. Seip skriver blant annet om utviklingen fra fattiggård til gamlehjem hvor hun bruker eksempler fra ulike kommuner, og hun skriver også om den lange og kronglete veien frem til innføringen av alderstrygden i 1936. Også Øyvind Bjørnson og Inger Elisabeth Haavet skriver om veien fram til, og selve innføringen av alderstrygden i Norge i *Langsomt ble landet et velferdssamfunn: trygdens historie 1894-1994*.

Fra 1980 finnes det et hefte gitt ut på norsk gerontologisk institutt med navnet *Gammel i "gamle dager"*. Det er cand. mag. Inger Johanne Liabø som har tatt på seg oppdraget å skrive om de gamles kår i tidligere tider, og omfatter tidsrommet 1740 til 1940. Dette heftet omhandler levekårene til eldre mennesker i flere norske byer samt landsbygda, hvor man ser en utvikling fra 1700-tallet frem til velferdsstatens tilblivelse.

Fra 1995 finnes det en hovedoppgave i etnologi som omhandler en stiftelse i Kristiania; *Mogens Thorsens og hustrus stiftelse – hjem for enslige kvinner i 100 år*, skrevet av Anne Benedicte Arnesen. Dette er en oppgave om eldre kvinner fra borgerskapet, og dette er den eneste oppgaven jeg har funnet som omhandler eldre kvinners, i dette tilfellet fra borgerskapet, levekår rundt århundreskiftet 1800-1900. Oppgaven har hovedvekt på selve stiftelsen, men omhandler også kort damene som søkte plass ved stiftelsen. Det finnes flere likheter ved denne stiftelsen og Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, da med tanke på hva slags stilling og familieforhold kvinnene hadde havnet i på sine eldre dager. Liv Emma Thorsens hovedoppgave i etnologi fra 1978: *Kvinnene på Kampen: En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930* tar for seg arbeiderbydelen Kampen og kvinnenens liv fra barndom til alderdom. Det er kun spandert én side om alderdom i denne oppgaven. I *Den mangfoldige velferden: Festskrift til Anne-Lise Seip* fra 2003, har Sølvi Sogner skrevet et kapittel om opprettelsen av Tjenestepigehjemmet i Kristiania i 1905. Sogner skriver om en utsatt gruppe i alderdommen, nemlig tjenestepikene, om datidens nødvendighet for et slikt hjem for denne gruppa samt det endelige hjemmet i Sofies gate nummer 80 i Kristiania. I tillegg skriver Sogner noe om de gamle pikene som fikk plass ved hjemmet gjennom bruk av folketellingene fra ulike år.

Med en så mangelfull forskning rundt de gamles historie, er det nødvendig at dette feltet blir undersøkt, og i større grad skrevet om. På flere måter kan historien om barn og gamle sammenlignes. De er begge grupper som trenger andre for å bli hørt, og historisk sett har de

vært svært lite synlige i historien – noe blant annet kildemateriale som finnes etter dem er med på å bekrefte.

Kildene: kildesituasjon, utvalg og kritikk

Det er ikke et stort utvalg av kilder man har til disposisjon når det gjelder å undersøke eldre kvinners levekår rundt århundreskiftet 1900, men samtidig har man nok til å belyse denne epoken relativt godt. Det er mulig å finne opplysninger om personer enkeltvis, og om synet på eldre i politikk og forvaltning. Kildene denne oppgaven i all hovedsak bygger på er folketellingene fra 1865 og 1900, Kristiania fattigvesens protokoll over utsatte - avdeling II,⁴ samt søknader til ledige plasser ved gamlehjemmene Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt. Folketellingene gir på ingen måte tilfredsstillende informasjon om enkeltpersoner. Et spesielt problem denne oppgaven står overfor når det gjelder folketellingene fra 1865 og 1900 er opplysningene om de eldre kvinnenes eventuelle inntektskilder. Ved folketellingen fra 1865 er det sparsomt med informasjon som blir gitt om kvinnene. Ved en del av kvinnene er det kun ført opp under yrke at de er losjerende. Eventuelt biarbeid er ikke ført opp. Med tanke på at det kun er 35 år som skiller de to folketellingene, ville jeg tro at spriket mellom antallet som er ført opp med noe under yrke ikke burde være så stort ved de to årstallene. Dette er noe også Jan Eivind Myhre tar opp:

Det er sannsynlig at folketellingene, særlig de eldste, ikke fanget opp de utallige bigeskjeftene kvinner spedde på husstandens inntekter med; slik som søm, rengjøring, småhandel og utleie.⁵

Kanskje svaret kan ligge i at tellerne i 1900 var utrustet med et mer omfangsrikt spørreskjema enn de i 1865, slik at også kvinnene ble spurt om sitt eventuelle arbeid, eller at det i større grad ble lagt vekt på at informasjon om samtlige beboere skulle med i folketellingen? Fra tidsskriftet *Tobias: Tidsskrift for Oslohistorie*, har jeg funnet en kopi av folketelling i 1901 med regler ”som maa iagttages ved listens udfylding”.⁶ Her blir det informert om at beboerne nøye måtte følge anvisningene, som blant annet gjaldt:

---

⁴ Avdeling II omhandler voksne personer. Når det gjelder kontoret for utsatte finnes det også protokoller som omhandler barn og sinnssyke som ble satt ut til privat forpleining på fattigvesenets regning.

⁵ Myhre, Jan Eivind. *Oslo bys historie. Bind 3. Hovedstaden Christiania. Fra 1814 til 1900*. Cappelen. 1990, s. 404

⁶ *Tobias: Tidsskrift for Oslohistorie. Fattigdom og minoriteter i arkivene*. Oslo byarkiv. 2012, s. 15

For enker og andre voksne ugifte kvinner maa anføres, om de lever af sine midler, har pension eller driver noget slags næring, saasom pensionat, handel, spiseforretning, syforretning eller deslige. **For logerende maa ligeledes næringsvej opgives; det er ikke nok blot at sætte "logerende".**⁷

Informasjonen gitt til beboerne viser at det var viktig å fylle ut nøye under de ulike kolonnonene, og informasjon rundt arbeid hos enker og andre ugifte voksne skulle ikke utelates. I fet skrift ble det presisert at det ikke var tilfredsstillende å skrive kun "logenede" under de personene som leide værelse hos andre; næringsvei skulle også komme frem hos disse.

Å arbeide med søknader skrevet av kvinnene selv som søker om ledig plass ved Oslo Hospital eller Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, har vist seg å være utfordrende med tanke på pålitelighet og troverdighet. Kvinnene hadde alle et ønske om å få ledig plass ved en stiftelse, og formulerte seg deretter. Hvor vanskelig kvinnene hadde det med tanke på stilling, trang og verdighet, er vanskelig å bedømme ut fra deres egne beskrivelser. Det er også vanskelig å bedømme troverdigheten i de vedlagte "pålitelige attester". Man må ha i bakhodet når man arbeider med slike kilder hva personene forsøkte å oppnå ved å skrive på den måten de gjorde. Disse søknadene kan brukes som en kilde til å se på hvilke opplysninger og argumenter søkeren antok ville ha virkning for å oppnå plass ved stiftelsene.

Slike kilder er vanskelig å arbeide med, med tanke på troverdighet. Samtidig er de også rike og enestående kilder som forteller oss noe om mennesker som man trolig aldri ville ha visst noe om hvis det ikke var for at disse søknadene er bevart. I flere tilfeller blir man litt rørt når man sitter med et brev skrevet av en eldre kvinne med en flott, sirlig skrift – skrevet i en tid hvor en sikker og trygg alderdom ikke var realiteten for alle. Slik var tilfellet også for de kvinnene som er skrevet inn i protokollen for utsatte – avdeling II. I likhet med folketellingen, skrapper man kun litt i overflaten. Informasjon blir gitt om kvinnenens fødested, familieforhold, hvor de ble satt ut til forpleining, hvor mye som ble betalt for dem, og hvor mye en begravelse kostet fattigvesenet.

Metodiske grunnproblemer

Det er spesielt tre metodiske grunnproblemer jeg har møtt på i arbeidet med denne oppgaven. Det første metodiske problemet har jeg allerede vært innom; nemlig søknadene til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt. Det kan være problematisk å tolke disse

---

⁷ Tobias tidsskrift. 2012, s. 15

tekstene, for man må ha i tankene at kvinnene ga de opplysningene og argumentene de gjorde med bakgrunn i at de antok at disse ville ha virkning. Det andre metodiske grunnproblemet er bruken av fattigvesenets kontoret for utsatte, avdeling II. Arkivet etter Kristiania fattigvesen fra 1869 til 1923 er nærmest komplett på Byarkivet i Oslo. Den protokollen som brukes i denne oppgaven, og som strekker seg fra 1897 til 1907, er derfor kun en liten del av fattigvesenets historie. Det tredje metodiske grunnproblemet er kategoriseringen av folketellingene gjort i kapittel 2 og 7. Kvinnenes understøttelsesmåter kunne være flere. Ved et stort flertall av kvinnene i begge folketellingene får man kun opplysning om at hun er gift, og man kan trekke den konklusjonen at det var en felles forsørgelse som ekteparet bidro til.⁸ Derimot oppstår problemer når det i folketellingene gis opplysninger om at kvinnene delvis forsørges av fattigvesenet og familien, eller er gårdeier og blir understøttet av barna. All informasjon som blir gitt om understøttelsesmåter er av interesse i undersøkelsene, og dersom en kvinne er ført opp med både familie og fattigforsorg som understøttelsesmåter blir hun ført opp i begge kategoriene. Dermed er ikke de ulike understøttelsesmåtene alltid gjensidig utelukkende.

Avgrensing

Oppgaven tar for seg Kristiania rundt århundreskiftet 1900. Dette var en periode der ettervirkningene av den raske industrialiseringen i siste halvdel av 1800-tallet ble tydelige. Jeg undersøker i noe grad eldre kvinners henvendelse til fattigvesenet. Dette blir blant annet gjort gjennom å se på eldre kvinner som mottok midlertidig understøttelse fra fattigvesenet og som dermed ikke var fast understøttet av fattigforsorgen. Jeg undersøker også eldre kvinners forsørgelsesmuligheter ved arbeid, hjelp fra familien eller fattigforsorgen. I tillegg er denne perioden, som jeg har avgrenset fram til 1910, svært interessant med tanke på det som skjer en generasjon etter med innføring av først Oslotrygden og senere alderstrygden. Perioden oppgaven omhandler står i et krysningsspunkt mellom tidligere tider hvor familien var hovedforsørgeren for de eldre, til velferdsstatens begynnelse hvor omsorgen og forpleiningen for de eldre i mye større grad ble lagt til det offentlige.

Jeg har valgt å kun se på kvinner fordi de i mye større grad enn menn måtte henvende seg til fattigvesenet, noe jeg tar opp i kapittel 3. Jeg har valgt å fokusere på kvinner fordi deres

---

⁸ En felles forsørgelse hvor gjerne mannen stod for lønnet arbeid mens kvinnen hadde sitt arbeid i hjemmet, tok vare på familiebandene og eventuelt bidro med inntekt gjennom biarbeid.

livsløp og arbeidsliv hadde andre forutsetninger enn menn med hensyn til yrkesmuligheter, lønn og pensjon og forsikringsmuligheter.

Jeg har satt en nedre aldersgrense på å være ”gammel” til 60 år i denne oppgaven. Det å være 60 år i dag kan ikke sammenliknes med å være 60 år for 100 år siden. Gjennomsnittlig levealder var langt lavere den gang, mye på grunn av høy spedbarnsdødelighet. Ifølge Folkehelseinstituttet var den forventede levealderen i Norge på slutten av 1800-tallet snaut 50 år.⁹ Siden det var en relativt liten gruppe av eldre kvinner som bodde i Kristiania rundt 1900, har jeg valgt å sette denne nedre grensen til 60 år, da med tanke å ha et større spekter med personer å ha med i mine undersøkelser. Dersom jeg skulle for eksempel tatt utgangspunkt i de fra 70 år og oppover, ville trolig kildematerialet mitt – med tanke på søknadene til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, samt protokollen for utsatte, avdeling II – blitt i minste laget.

Oppgavens oppbygging

Oppgaven består av syv kapitler, hvor første kapittel tar for seg de sosiale problemene i Kristiania rundt århundreskiftet 1900; fattigdom, bolignød, trangboddhet og arbeidsløshet. I dette kapitlet vil også Kristianias kommunale myndigheters eldrepolitikk belyses. I de etterfølgende kapitlene undersøker jeg folketellingen fra 1900. Jeg ser her på de ulike måtene eldre kvinner ble understøttet på gjennom pensjon, fattigunderstøttelse, familie og arbeid. Kapittel 3 tar opp de eldre som en del av de verdige fattige ved fattiglovene av 1863 og 1900, og ser også nærmere på den gjensidige understøttelsesplikten hvor det var familien som hadde ansvaret for sine eldre. Kapitlene 4 til 7 er nært knyttet til hverandre. I kapittel 4 går jeg nærmere inn på stadsfysikus G. E. Bentzens redegjørelse rundt Kristiania kommunes pleieforhold for eldre. Eldre, og eventuelt pleietrengende mottok pleie og hjelp på ulike måter: gjennom økonomisk støtte i hjemmet, på offentlige og private gamlehjem, i hjem drevet av privatpersoner, samt at noen ble satt til forpleining i distriktene rundt Kristiania. Det påfølgende kapittel – kapittel 5 – dreier seg om de eldre kvinnene som var satt ut til privat forpleining utenfor Kristiania på fattigvesenets regning, og kapittel seks ser nærmere på de *verdige* kvinnene som søkte seg til ledig plass ved Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt. Kapittel syv er det overordnede drøftingskapittelet, hvor jeg vil samle

---

⁹http://www.fhi.no/eway/default.aspx?pid=239&trg=List_6212&Main_6157=6263:0:25,5980&MainContent_6263=6464:0:25,6625&List_6212=6218:0:25,6626:1:0:0::0:0

trådene og sammenfatte ulike måter kvinnene ble understøttet og ulike pleieforhold, samt myndighetenes tolkning av fattiglovene. Videre vil jeg drøfte omfanget av eldre kvinner i Kristiania i fattigforsorgen rundt århundreskiftet 1900, og om dette var et resultat av industrialiseringen og forandring i familiemønster. For å kunne gi et godt svar på dette, er det nødvendig å se på likheter og forskjeller fra folketellingen i 1865 – er det mulig å se om det i løpet av 35 år har skjedd en forandring med tanke på den gjensidige forsørgelsesplikten?

Kapittel 1: Kristiania – en by i endring

I løpet av 1800-tallet, og spesielt andre halvdel, gikk Kristiania fra å være en liten europeisk by – sammenliknet med København eller London nær sagt en landsby – til å bli en av Europas hurtigst voksende storbyer. Befolkningsveksten skjøt fart, og folk fra fjern og nær strømmet til byen som vokste uten struktur. Ser man på kart over Kristiania fra 1887, kan byen se ut som et lappeteppe med bebyggelse spredt i nord (med Torshov, Sagene og Grünerløkka), i vest (med Frogner, Uranienborg og Bislett) og i øst (med Vålerenga, Tøyen og Grønland). I sentrum av byen finner man det eneste som kan likne en bebyggelse med struktur, hvor gatene er rette og kvadratiske – området nord for festningen og mellom Stortingsbygningen og Østbanehallen. Tilsvarende kart fra 1911 viser fortsatt en by preget av lite byplanlegging, men hvor byen er blitt tettere i den forstand av hvor det var lite bebyggelse i 1887, var det nå blitt bygd ut. Områder som i stor grad representerer denne utbyggelsen var Grünerløkka, Kampen, Grønland, Sofienberg – områder i øst og nordøst.

Kartene på side 26 og 27 vitner om den forandringen Kristiania gikk igjennom i siste halvdel av 1800-tallet og inn i det 20. århundre. For hva slags utslag ga ikke en befolkningsvekst som strakk seg fra 76 866 personer i 1875 til 227 627 personer i 1900?¹⁰ Tallene representerer nærmest en tredobling i folketall i løpet av 25 år. I 1878 gikk byen igjennom en byutvidelse hvor blant annet områder som Torshov, Rodeløkka; Balkeby og Kampen ble innlemmet. Denne byutvidelsen var altså med på å gi hovedstaden en befolkningseksplasjon. Bak tallene gjemmer det seg også en by med store utfordringer innen bolignød, arbeidsledighet, trangboddhet og fattigdom. Dette kapitlet har som hensikt å gi et bilde av hva slags hovedstad Kristiania var for noe over 100 år siden, og vil på denne måten være med på å lage en ramme rundt de senere kapitlene om eldre kvinner som på en eller annen måte kom i kontakt med det offentlige omsorgsapparatet og tilsvarende innen private institusjoner som Oslo hospital og forsørgelsesanstalten. Kapitlet vil blant annet undersøke fattigstatistikken i byen, og i hvor stor grad eldre var en del av denne. I tillegg vil andre halvdel av kapitlet omhandle hvordan det offentlige selv anså problemet rundt eldre som en del av fattigforsorgen.

---

¹⁰ *Statistisk aarbog for Kristiania by*. Udgivet af kommunens statistiske kontor. Femtende aargang. 1900, s. 18.

Fra søvning landsby til europeisk storby med et kvinneoverskudd

Kristiania opplevde altså en befolkningsvekst uten like på slutten av 1800-tallet. Jan Eivind Myhre skriver:

I Europa, Nord-Amerika og Russland var den omtrent nr. 300 i størrelse ved midten av århundret. I 1890 hadde byen avansert til nr. 97 og ved århundredskiftet til om lag nr. 80. I Europa var Kristiania nå blant de femti største.¹¹

Sammenlikner man Kristiania med andre norske og skandinaviske byer, kan man se den utrolige befolkningsveksten hovedstaden opplevde i løpet av 1800-tallet. I tabell 1.1 kan man se folkemengdens vekst

i de tre skandinaviske hovedstedene samt

Gøteborg og Bergen fra 1800 til 1900. Samtlige av byene gikk igjennom en befolkningsvekst i denne perioden, men Kristiania var den byen som opplevde den

største veksten. Fra 1800 til 1900 var både Stockholm og København vitne til at byen deres fireganget innbyggertallene sine, til sammenlikning hadde Kristiania 24 ganger så mange innbyggere i 1900 som i 1800.

Tabell 1.1: Kristianias folkemengdes vekst fra 1800 til 1900 sammenliknet med et utvalg andre hovedsteder og byer.

	1800	1845	1890	1900
Kristiania	9527	26 677	151 239	227 626
København	100 975	126 787	312 859	378 235
Stockholm	75 517	88 242	246 454	301 050
Gøteborg	12 490	26 084	104 657	130 619
Bergen	16 931	22 341	53 684	72 251

Kilde: *Statistisk aarbog for Kristiania by. 1900, s. 19*

I tillegg til å bli en europeisk storby, ble også Kristiania det man kan betegne som en ”kvinneby” i løpet av siste halvdel av 1800-tallet. Ifølge Myhre hadde det i 1845 ”vært 97 kvinner på 100 menn i byen, i 1890 var det 121”.¹² Det var flere grunner til at det var flere kvinner enn menn i hovedstaden, men trolig var den viktigste grunnen at det var flere kvinner som flyttet inn til byen enn det var menn. I tillegg var det færre kvinner enn menn som utvandret. En annen viktig årsak til at kvinnene var i overtall var at dødeligheten blant menn var langt høyere enn blant kvinner.

¹¹ Myhre, 1990, s. 385.

¹² Myhre, 1990, s. 398.

Hovedgrunnen til at det var flere kvinner enn menn som var innflyttere i Kristiania var trolig yrkesmulighetene byen bød på. I byen hadde kvinnene flere valgmuligheter innenfor arbeidslivet enn på bygda i den forstand at den eneste muligheten var ikke lenger å være tjenestejente. Yrkesmulighetene til kvinnene kunne ikke sammenliknes med mennenes på noen som helst måte. Mennene i slutten av århundret kunne velge i et langt større spekter av yrker enn kvinnene. For kvinnenens del hadde de i andre halvdel av 1800-tallet, i større utstrekning enn tidligere, mulighet til å arbeide i industrien, om det så skulle være tekstil-, fyrstikk-, tobakk- eller bekledningsindustrien. I tillegg var det særskilt jenter fra landsbygda som arbeidet som tjenestepiker i Kristiania. Slik fikk de gjennom arbeid et sted å bo. Men det å være tjenestepike ga gjerne færre goder enn å arbeide på fabrikk. De tjente dårligere, hadde gjerne lengre arbeidsdager enn sine medsøstre på fabrikkens samt at de ikke nødvendigvis hadde søndagen fri.

Trangboddhetens by

En slik enorm befolkningsvekst måtte resultere i en utbygging av boliger, slik at byen kunne huse alle sine nye innflyttere. Dette var ikke til alle tider tilfellet, og dermed ble også Kristiania trangboddhetens by. Med bakgrunn i å undersøke boligforholdene i byens arbeiderstrøk, sammenliknet Ketil Moe og Tore Wiik Eilert Sundts undersøkelser fra Pipervika og Ruseløkkbakkene i 1855 med Axel Holst undersøkelser over arbeiderboliger fra 1890-årene.¹³ Når man ser nærmere på tallene som blir lagt frem, er det viktig å ha i bakhodet at Pipervika og Ruseløkkka i 1855 var områder hvor de fattigste av de fattige bodde. Dermed blir det ikke helt rettferdig å sammenlikne disse områdene med Axel Holst sin undersøkelse av arbeiderboliger fra 1890-årene. Tallene viser at det i 1855 bodde 7,8 personer per rom i arbeiderstrøkene, mens det tilsvarende tallet for 1895 var nede i 4,32 personer per rom. Men selv om antallet personer per rom sank i løpet av denne 40-årsperioden, økte derimot bolignøden kvantitativt: ”Mens den (bolignøden, red.) før var begrenset til en liten gruppe, omfattet den etter hvert flertallet av byens befolkning som nærmet seg 200 000”.¹⁴ På midten av 1800-tallet hadde bolignøden vært realiteten for et mindre antall av byens innbyggere, men mot slutten av 1800-tallet var det stadig flere som ble en del av denne. Boligutbyggingen holdt ikke tritt med befolkningsveksten, og det var spesielt for arbeiderne det ble bygd for få boliger.

---

¹³ Moe, Ketil og Tore Wiik. *Arbeiderboliger i Oslo 1850-1972*. Arkitektthøgskolen i Oslo. 1972, s. 16.

¹⁴ Moe 1972, s. 16.

Axel Holst undersøkte i hvilken grad arbeiderstandens leiligheter i Kristiania var overbefolket, i tillegg undersøkte han boligenes lysforhold, og om de var fuktige og kalde. I hans undersøkelse fra 1895 fant han ”at 19,8 % av leilighetene var ytterst sterkt overbefolket, og at 20,8 % var sterkt overbefolket”.¹⁵ I tillegg til å undersøke om boligene var overbefolket, så Holst også på det tekniske ved boligene. I så måte delte han leilighetene inn i tre klasser hvor

3 klasse kunne det ikke lønne seg å reparere. De var ”uskikkede til Ophold for Mennesker”. 2 klasse ”kunne la seg sette i stand”. 1 klasse var dårlige, men hadde forholdsvis små mangler som lett lot seg reparere.¹⁶

Ifølge Holst sin undersøkelse, så var overbefolkningen størst på Rodeløkka og Ekeberg. Den teknisk dårligste standarden var å finne på Ekeberg, Vålerenga og Pipervika. Alle områder hvor det i all hovedsak var arbeidere som bodde.

De fattiges by?

Kristiania på slutten av 1800-tallet huset et bredt spekter av mennesker: innflyttere fra landsbygda og mindre tettsteder, en god del svensker, mange unge mennesker samt noen gamle, arbeidere, studenter, fabrikkere, boligherrer. Byen hadde blitt en storby, og vrimlet av liv. Å kalle byen de fattiges by, blir å farge det for dystert. Kristiania var så mye mer, den stod for arbeidsplasser, den stod for nyskapning og for nye impulser. Den hadde voksesmerter fordi den stod midt oppe i alt det det innebar å gå fra å være en småby til å bli en metropol. Med voksesmertene fulgte blant annet utfordringer innenfor fattigdom, materiell nød og kummerlige boforhold. Hvor mange reelt fattige byen hadde, er en umulig oppgave å svare på. Tallene over de som mottok fattigunderstøttelse illustrerer først og fremst datidens syn på fattigdom og er basert på kriteriene som lå til grunn for tildelingen av fattigstøtte.

Gjennom fattigstatistikken ser man både hvem som mottok fattigunderstøttelse, og i hvilken omfang denne ble gitt. Knut Kjeldstadli skriver at i 1905 mottok 18 prosent av byens befolkning fattigunderstøttelse.¹⁷ Dette var et år med mye arbeidsledighet, noe som gir utslag i statistikken. De tilsvarende tallene fra 1875 og 1887 viser at understøttelsesprosenten var på

---

¹⁵ Moe. 1972, s. 22.

¹⁶ Moe. 1972, s. 22

¹⁷ Kjeldstadli, Knut. *Oslo bys historie. Bind 4. Den delte byen fra 1900 til 1948*. Cappelen. 1990, s. 59.

8,7 og 11,9.¹⁸ I løpet av en periode på 30 år steg altså antallet understøttede med ti prosent fra i underkant av ti prosent av befolkningen til i underkant av 20 prosent. Ser man nærmere på de som mottok fattigunderstøttelse, var det noen grupper som var ”fast inventar”. Disse var barn,

sinnssyke, gamle, syke og vanføre. Tabell 1.2 viser en spesifisering av de vanlige understøttelsesutgiftene til byens egne fattige i kroner fra utvalgte år.

Tabell 1.2: Oversikt over alminnelige understøttelsesutgifter for byens fattige i et utvalg av år. Beløp oppgitt i kroner.

År	Til foreldre-løse barn	Til sinnssyke i privat forpleining	Til gamle, syke og vanføre				Midlertidig under-støttelse
			I privat forpleining	I fattig-stuene	Utenfor fattigstuene		
					Fast underst.	Midl. underst.	
1887	13055	28851	33994	12058	150481	102415	143170
1892	16089	40419	45215	14180	189034	149184	167021
1897	18000	53399	43232	13725	214209	195035	198987
1900	21519	71258	57013	9035	247540	249578	251935

Kilde: *Statistisk aarbog for Kristiania by. 1900, s. 202.*

Ut i fra tabellen kan en lese at samtlige av utgiftene øker i denne perioden, bortsett fra utgiftene til fattigstuene som går ned. Dette har sammenheng med at fattigstuene i denne perioden gikk igjennom en slags omorganisering i den betydning av at dens gamle klientell av gamle, funksjonshemmede og fattige i større omfatning ble skilt fra hverandre og det ble opprettet institusjoner med de særskilte gruppene for øyet. Den største gruppen av understøttede var gamle, syke og vanføre som i denne tabellen har blitt samlet under ett. Innenfor denne kolonnen er det derimot antallet syke som trekker opp antallet personer som mottar understøttelse. I 1900 var det 2114 personer som oppga sykdom som årsak til å søke understøttelse, de tilsvarende tallene på gamle og vanføre var 61 og elleve personer, slik man kan lese ut av tabell 1.3.

¹⁸ *Statistiske Meddelelser angaaende Christiania By. 2den aargang. Udarbeidet af Christiania Magistrat, 2den Afdeling. 1888, s. 128*

Tabell 1.3: Antall hovedpersoner som mottok understøttelse for første gang, og årsaken til dette i utvalgte år

Årsak	1896	1900	1905	1910
Alderdomssvakhet	55	61	83	135
Sykdom	1387	2114	2191	2046
Vanførhet	5	11	8	10
Åndssvakhet/ sinnssykdom	25	50	71	118
Ulykkestilfelle	13	26	49	53
Arbeidsløshet	54	403	1195	593
Dovenskap og drikkfeldighet	22	33	93	70
Forsørgerens død	73	34	58	58
Forsørgerens rømning eller utvandring	29	39	116	126
Andre årsaker	151	107	25	45
Totalt	1814	2878	3889	3254

Kilde: *Statistisk aarbog for Kristiania by 1900*, s. 206, *Statistisk aarbog for Kristiania by 1910*, s. 172.

Tabellen viser antall hovedpersoner som i utvalgte år for første gang mottok understøttelse. Det er vel verdt å merke seg den betydelige økningen i arbeidsløshet fra 1900 til 1905 i tillegg til stigningen i kolonnen ”forsørgerens rømning eller utvandring” i de tilsvarende år. Som nevnt tidligere var det høy arbeidsledighet i 1905. Økningen i hovedpersoner som hadde rømt eller utvandret dreide seg trolig om folk som reiste til andre steder i Norge, til Sverige eller eventuelt til Amerika på søken etter arbeid.

Hvorledes skal vi skaffe vore gamle levelige kaar?

Kristiania skiftet ham i løpet av siste halvdel av 1800-tallet. Ifølge Myhre var 74 prosent av byens befolkning over 15 år i 1898 født utenfor byen.¹⁹ Byens mennesker var unge, ”Barn under 15 år utgjorde til sammen nesten en tredel av befolkningen”²⁰ rundt århundreskiftet. Kjeldstadli trekker frem at kun to av landets 293 innbyggere over 95 år bodde i byen – ”den 100-årige privatpensjonisten Anne Kristin Nicolaisdatter og den 104-årige fattigunderstøttede enka Sidsel Svensen”.²¹ Tabell 1.3 viser en fordobling av antallet hovedpersoner som oppga alderdomssvakhet som årsak til at de søkte om understøttelse fra 1896 til 1910. Selv om hovedstaden var relativ ung med tanke på dens innbyggere, så fantes det altså en del eldre som måtte ty til fattigkassa.

¹⁹ Myhre. 1990, s. 394.

²⁰ Kjeldstadli. 1990, s. 10-11.

²¹ Kjeldstadli. 1990, s. 11.

Med alderstrygdloven i 1936²² ble de gamles rett til forsørgelse slått fast på en mer verdig måte. Før dette var de gamle under fattigloven hvis de ikke klarte deg selv, noe som medførte et klart verdighetstap både for dem selv og eventuelle slektninger. Mange gamle *fryktet* å måtte gå den tunge veien til fattigkassa. I tillegg mistet man stemmeretten dersom man mottok fattigunderstøttelse: ”de som hadde fått fattigunderstøttelse det siste året før valget, og som ikke hadde betalt den tilbake, fikk stemmeretten suspendert.”²³

(...) hvor blir rettfærdighæden av, naar prægtige, haardt arbeidende enker med smaa barn at forsørge skal ta det offentlige samfunds bidrag paa samme betingelser som drukkenbolter og tøiter og arbeidssky mennesker, med udelukkelse fra mange goder og med tap av stemmeret?²⁴

Dette sitatet stod på trykk i magasinet ”Kvinden” i 1912 og retter seg spesielt mot unge kvinner hvor mannen var død og de satt igjen med små barn å forsørge. Unge enker fantes det en del av blant de fattigunderstøttede, og forfatteren av artikkelen kunne ikke forstå hvorfor slike kvinner skulle settes på lik linje med blant annet ”drukkebolter” og ”arbeidssky mennesker” når det gjaldt blant annet tap av stemmerett. Samtidig kunne det ha vært eldre tidligere hardtarbeidende kvinner denne artikkelen omhandlet. Like uheldig som unge enker hadde de også havnet på fattigkassa, og var med dette blitt utestengt fra kommunevalg og stortingsvalg. Først i 1919 ble denne bestemmelsen, som var innført i 1898 i forbindelse med allmenn stemmerett for menn, endelig opphevet. Først i 1919 kan man si at den virkelige allmenne stemmeretten var på plass.

Aftenposten skriver i 1912 om antall gamlehjem i hovedstaden hvor ”Vi har herinde saa faa gamlehjem, at bare et i forhold til folkemængden forsvinnende antal gamle kan faa plads”.²⁵ Ifølge avisa stod hovedstaden langt tilbake i forhold til Bergen og Trondhjem når det gjaldt ”at give gamle og trængende inden samfundet en bekymringsfri alderdom”.²⁶ Gjennom å lese aviser datert fra begynnelsen av 1900-tallet, kan man få et inntrykk av om hvordan samfunnet rundt så på det eventuelle problemet med eldre som en del av fattigforsorgen. I Norske Intelligenssedler fra 1918 heter det:

---

²² En egen trygd for Oslo kom i 1922, men denne var kun forbeholdt de gamle som hadde minst å rutte med. Den var altså behovsprøvd og ikke universell slik vi kjenner den i dag.

²³ *Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. 2013, s. 29

²⁴ *Arbeiderhistorie*. 2013, s. 29

²⁵ Aftenposten. 5. juni 1912.

²⁶ Aftenposten. 5. juni 1912.

Barna er alle saa villig til at ta sig av, men de gamle er saa kjedelige, saa uinteressante og desværre ofte saa lite tiltrækkende. Det hører med til de gamles lidelser at de maa føle, at de er til overs, at de er iveien.²⁷

At husnøden rammet hovedstadens aldrende befolkning var tema i en artikkel med overskriften ”Giv de gamle bedre kaar” i Aftenposten i 1912:

Og har en gammel fattig faat et værelse, er han eller hun aldrig tryk for at blive boende. Gamle folk er ofte puslete, trenger mere hjelp end yngre, og kan prøve sterke og friske menneskers taalmodighed. Og folk, som leier bort værelser, gjør det sjelden af næstekjærlighed. De taber derfor taalmodigheden med sine gamle leiere og er raske til at bede dem at flytte. De gamle føler derfor altfor ofte at de bor paa naade. Og livet, som kan være tungt nok for dem i forveien, bliver endnu tungere ved denne stadige frykt for opbrud, denne følelsen af at være fredløs paa jorden.²⁸

Ved flyttetider kunne de i verste tilfelle bli kastet ut, og ble med dette bli stående på bar bakke. Bakgrunnen for at Aftenposten skrev en del om eldre fattige i juni-måned 1912, har sin årsak i at det den 7. juni dette år ble holdt ”de gamles dag”. På denne dag ble det gått rundt med bøsser for å samle inn penger til byens eldre trengende. Noe tilsvarende var barnehjelpsdagen, hvor det ble samlet inn penger til vanskeligstilte barn. På mange måter kan disse to gruppene i befolkningen sammenliknes, de er begge svake grupper i samfunnet med tanke på at de trenger noen som kan snakke opp for dem, for at deres sak skal bli hørt.

Avisene er med på å tegne et grelt bilde av hvordan eldre trengende hadde det i Kristiania på begynnelsen av 1900-tallet. Og det er spesielt mangelen på egnete hjem for de eldre som går igjen.

...kommunen snarest maatte bygge pleiehjem for mindst 400 gamle pleiepatienter

Man kan antyde at problemet var prekært når det gjaldt å finne gode boligløsninger for de eldre i Kristiania. I 1915 ble det nemlig lagt frem et forslag av en egen nedsatt komite om å bygge et pleiehjem for minst 400 eldre pleiepasienter. Bakgrunnen til opprettelsen av denne komiteen, lå i at Kristiania kommune ikke anså det som tilfredsstillende nok å sette eldre, spesielt de som trengte spesiell forpleining, ut i privat forpleining i byens ulike private gamle- og pleiehjem:

---

²⁷ Norske Intelligenssedler. 22. januar 1918.

²⁸ Aftenposten. 6. juni 1912.

Under de hittil værende omstendigheter har fattigvæsenet maattet anvende forpleining hos private enten enkeltvis – i eller utenfor byen – eller av flere samlet i pleiehjem oprettet og drevet av privatfolk, ikke alene for de gamle trængende, som kan stelle sig selv, men ogsaa for dem, som trenger særegen forpleining.²⁹

Flere av byens sykehus opplevde at en del av sengeplassene ble oppholdt av eldre, pleietrængende personer. På grunn av plassmangel ved sykehusene ble derimot flere av da gamle sendt til private gamlehjem, ”en ordning, som ikke alltid har været tilfredsstillende.”³⁰ Trolig var ikke denne ordningen tilfredsstillende med tanke på at eldre, pleietrængende ikke fikk den pleien og omsorgen de trengte ved de privatdrevne hjemmene. Stadsfysikus³¹ G. E. Bentzen trekker frem i sitt skriv angående Kristiania kommunes pleieforhold for barn, gamle og husville fra 1911, at bakgrunnen til at sunnhetskommissjonen ved tilfeller måtte anmode fattigvæsenet om ikke å bruke en del hjem, ikke hadde noe med manglende hjertelag å gjøre. Derimot var årsakene, ifølge ham, ”mangel paa evne til at administrere, til at beregne indtægter og utgifter, eller mangel paa sands for renslighet og orden”.³²

Et slikt påtenkt pleiehjem med plass til 400 eldre pleiepasienter ble ikke realisert. Samtidig gikk planleggingen av et slikt pleiehjem så langt at det ble undersøkt tomter, som blant annet Sponberggløkken i nærheten av Ullevål sykehus, Lindern og Gjetemyrsveien, som kunne passe formålet. Noe av årsaken til at pleiehjemmet ikke kom på plass, var på grunn av tanken om at et så stort antall eldre pleietrængende skulle samles på et sted:

Den som ikke personlig har set en samling av saadanne skrøbelige gamle, vil vanskelig helt kunne sætte sig ind verken i deres tilstand eller den vanskelige og anstrengende pleie, som følger med et saadant hjem.³³

Historien rundt dette pleiehjemmet beregnet på 400 eldre mennesker, er med på å dokumentere hvor nødvendig det var å bygge tilfredsstillende boligløsninger for eldre i Kristiania. Dette var trolig eldre som ikke hadde familie som kunne ta hånd om dem på deres eldre dager, enten fordi de ikke hadde noe familie, eller fordi familien ikke hadde midler eller ressurser nok til å ta vare på eldre familiemedlemmer.

---

²⁹ *Indstilling fra den av formandskapet under 21de oktober 1915 nedsatte komite til utarbeidelse av forslag om opførelse av kommunalt pleiehjem.* I Aktstykker. Kristiania Kommune. 1917-1918, Dokument nr. 37, s. 1

³⁰ Ibid.

³¹ Stadsfysikus er betegnelsen på en tidligere offentlig stilling som sjef for helseetaten i en by.

³² Bentzen, G. E. *Redegjørelse for Kristiania kommunes pleieforhold for barn, gamle og husville. Avgit til Kristiania Sundhetskommisjon av Stadsfysikus G. E. Bentzen.* I Aktstykker. Kristiania kommune. 1911, Dokument nr. 20, s. 53

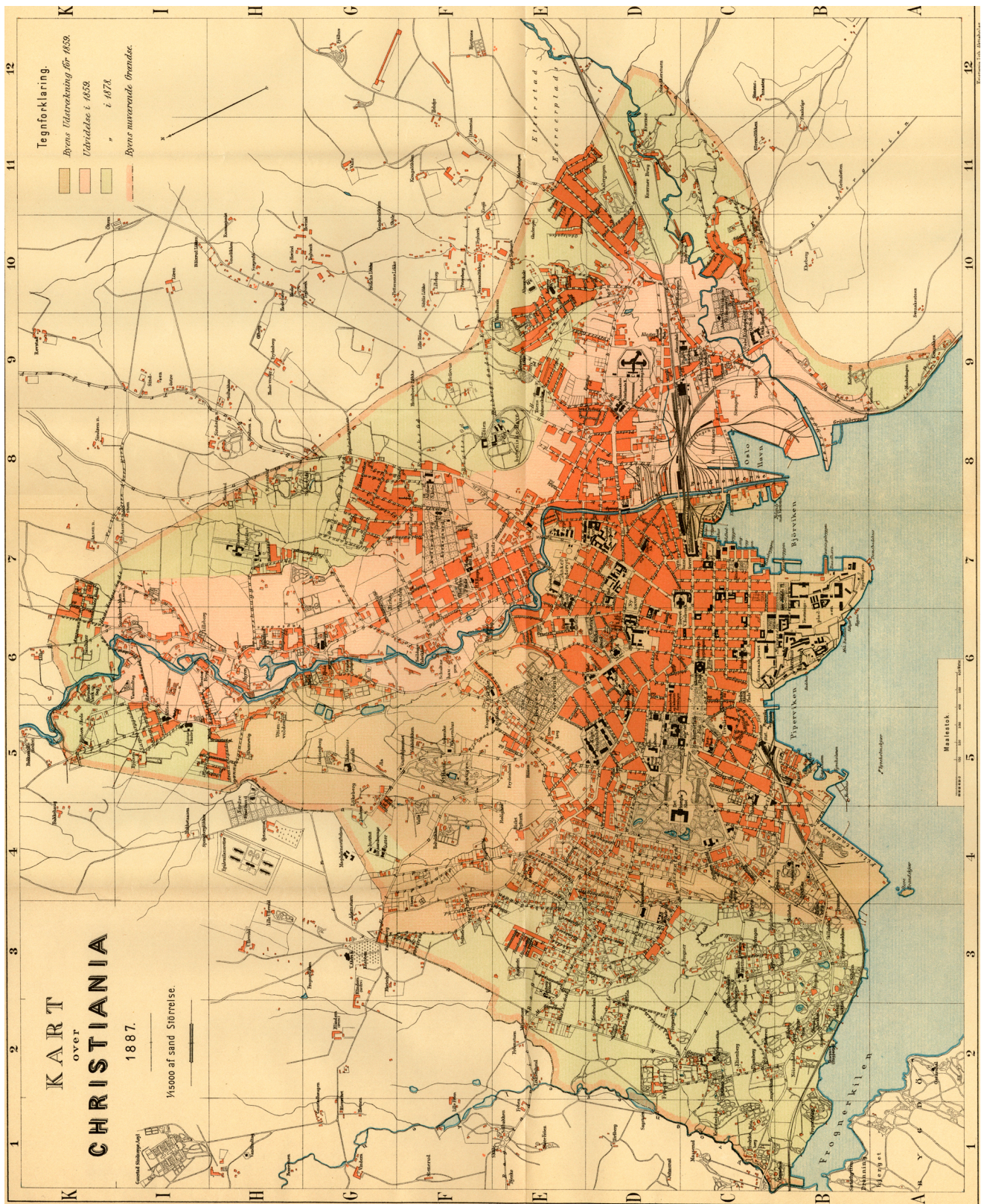
³³ Aktstykker: Kristiania Kommune. 1917-1918: Dokument nr. 37, s. 7

Oppsummering

I løpet av siste halvdel av 1800-tallet opplevde Kristiania en befolkningsvekst der byen nærmest tredoblet sitt innbyggertall i løpet av en periode på kun 25 år. Kristiania var blitt en av Europas hurtigst voksende storbyer, og dette medførte utfordringer innen blant annet bolignød, fattigdom og trangboddhet. Denne nøden kom også til uttrykk gjennom levekårene til eldre, ubemidlede mennesker, noe som blant annet tanken rundt et pleiehjem beregnet for 400 pleietrengende eldre gir uttrykk for. At det trengtes et pleiehjem for et så stort antall eldre, viser at det var en etterspørsel etter gode boligløsninger for gamle i Kristiania. Samtidig viser tanken rundt dette pleiehjemmet at både byens sunnhetskommissjon og fattigvesen var innforstått med at byens private pleie- og aldershjem ikke var tilfredsstillende nok når det gjaldt å gi god behandling og omsorg til eldre mennesker.

Kapittel 4 vil gå nærmere inn på de gamlehjemmene som fantes i Kristiania ved begynnelsen av det 20. århundre. Siste halvdel av dette kapitlet har vist at det ikke var et tilfredsstillende tilbud når det gjaldt bosituasjonen til eldre, ubemidlede mennesker som trengte særegen forpleining. Disse ble gjerne plassert i pleie- og gamlehjem drevet av privatpersoner som mottok godtgjørelse fra Kristiania fattigvesen. Samtidig fantes det eldre mennesker som hadde spart opp midler til alderdommen, som hadde formue eller pensjon. Neste kapittel vil se nærmere på folketellingen fra 1900, og undersøke hvor mange eldre kvinner som hadde ordnet seg økonomisk i alderdommen, hvor mange som mottok hjelp av Kristiania fattigvesen, og hvor mange som på sine eldre dager måtte søke hjelp hos familiemedlemmer. Kapitlet vil også undersøke i hvor stor grad kvinner over 60 år var en del av arbeidsmarkedet i Kristiania i 1900.

Original i Oslo Byarkiv.

Kapittel 2: Kapitalistinde, avisbud, underholdes af børnene

Som allerede poengtert i forrige kapittel, var Kristiania rundt århundreskiftet 1900 en ung by i den forstand at dens innbyggere i stor grad var unge mennesker. Barn under 15 år utgjorde til sammen nesten en tredjedel av befolkningen. Byens gamle kvinner utgjorde kun en liten prosentdel av hovedstadens befolkning. Dersom man bruker folketellingen fra 1900 finner man at det var 4696 kvinner fra og med 60 år og til og med 100 år som bodde i Kristiania på dette tidspunktet. Folketellinger er en viktig historisk kilde som kan tas i bruk for å finne informasjon om enkeltpersoner. Gjennom folketellingene finner man opplysning om personers bosted, stilling i husholdningen, kjønn, sivilstand og yrke. Det er nettopp dette kapitlet vil gjøre nytte av, nemlig å bruke folketellingen fra 1900 til å se på understøttelsesmåtene til kvinnene og de eventuelle yrkene de hadde. Gjennom folketellingen kan man få et inntrykk av hvor mange eldre kvinner som fikk understøttelse av familien og hvor mange som mottok fattigunderstøttelse. Dessuten får en opplysninger om kvinner som hadde en sikret alderdom gjennom pensjonsordninger, formue, oppsparte midler og livrente.

Enkekassen og livsforsikringer

Du er maaske en af de mange, som i vore Dage tænker paa at forsikre sit Liv. Og det gjør Du Ret i. Du har dem omkring Dig, som Du har kjær, og hvis Existence beror paa Dit Arbeide. Og naar Du ser, at snart en, snart en anden borttrykkes fra Livet midt i sin virksomhet og efterlader Kone og Børn i hjælpeløs Stilling, saa er det igrunden Din simple Skyldighed at gjøre det, som staar i Din Magt for, at det ikke skal gaa ligedan med Dine Kjære, om Døden rykker Dig bort fra dem.³⁴

Slik starter det lille heftet *Billig Livsforsikring. Nogle Ord til advarsel*, skrevet av direktøren i enkekassen J. A. Bonnevie i 1898. Teksten kan virke noe morbid med tanke på hvor hardt direktøren går ut i sine uttalelser om at det er ens egen skyld dersom enke og eventuelle barn skulle bli sittende igjen med intet etter mannens død. Derimot var dette tilfellet for en del yngre kvinner med barn samt eldre enker som ble sittende igjen med lite eller ingenting etter mannens død. Kvinnene var hovedsakelig pengeforsørget gjennom mannens inntekt, mens hun selv bidro til familiens forsørgelse ved ubetalt arbeid i hjemmet. Dersom husholdningen hadde noe ekstra ved månedens utgang, var det uten tvil en god idé å sette inn et fast beløp i måneden til livsforsikring for å trygge sin kone og eventuelle barn ved mannens bortgang.

---

³⁴ Bonnevie, J. A. *Billig Livsforsikring. Nogle Ord til Advarsel*. Aschehoug. 1898, s. 3

Livsforsikring var noe enhver kunne betale inn, men samtidig er det viktig å stille spørsmål om alle hadde råd til å tegne en livsforsikring. Med stor sannsynlighet kan man si at for en arbeiderfamilie så var dette langt fra realiteten. Når det så vidt gikk rundt fra måned til måned med lave lønninger og høye husleier, sier det seg selv at en livsforsikring ikke var det som stod i tankene hos størstedelen av arbeiderbefolkningen. Per Arnt Pettersen trekker frem at

Norske politikere hadde ingen problemer med å skjønne at den økonomiske situasjon, høy arbeidsledighet og lave lønninger gjorde det ganske umulig for størstedelen av befolkningen å sikre sin egen alderdom gjennom sparing, private pensjoner eller bedriftspensjoner.³⁵

Litt annerledes var det med pensjon. Ifølge Knut Kjeldstadli var pensjonsordning en middelklasseidé.³⁶ Ordningene omfattet ikke den store mengden av lønnstakere. Kjeldstadli trekker frem at den vanlige arbeidsmann hadde ikke noe slikt å gå til, ”så seint som i 1935 ble pensjon definert leksikalsk som en ytelse til funksjonærer”.³⁷ Noen yrkesgrupper hadde derimot ordnet seg ved å betale inn til en kasse, og noen bedrifter ordnet pensjoner for sine ansatte. Hos en av kvinnene som var 60 år i folketellingen fra 1900 står det opplyst at hun har ”Pension af Nydalens fabriker”

Med en relativ liten bruk av pensjonsordninger i arbeiderfamiliene var det derfor familien som måtte gi sin understøttelse til sine eldre når disse på grunn av høy alder ikke lenger kunne arbeide. Da en komité ledet av arbeiderpartimannen og advokaten Emil Stang i 1918 la frem en innstilling om en kommunal pensjonsordning basert på skatteprinsipper, ble denne møtt med stor skepsis av blant annet Høyre samt førsteborgermester Arctander. Selv var Arctander statsråd og medstifter av Frisinnede Venstre og han reagerte sterkt mot at man stilte spørsmålsteget ved at barna skulle forsørge sine foreldre i alderdommen. Ifølge han var dette ”en pligt – ikke saa meget tvangspligt som kjærlighetspligt – som har været fulgt av alle hederlige og bra mennesker hittil”.³⁸

Den norske enkeassen ble opprettet den 14. Mars 1814, og medlemskapet var da obligatorisk for alle embetsmenn. Senere ble loven endret slik at personkretsen for pliktige medlemmer ble utvidet. Enkepensionens størrelse varierte med ektemannens embete og embetstid. Gerd

---

³⁵ Pettersen, Per Arnt. *Pensjoner, penger, politikk: fra billig forsorg til dyre trygder*. Universitetsforlaget. 1987, s. 27

³⁶ Kjeldstadli. 1990, s. 305

³⁷ Kjeldstadli. 1990, s. 306

³⁸ Hatland, Aksel. *Oslotrygden: Fra nasjonal modell til fortidslevning*. Institutt for sosialforskning. 1987, s. 24

Mordt trekker frem at den ofte ikke var tilstrekkelig til å forsørge en familie: ” Mange enker måtte spe på med inntektsbringende arbeid ved siden av pensjonen”.³⁹ Etter hvert ble ikke bare embetsmennene, men også en rekke høyere lønte tjenestemannsgrupper innlemmet i den norske enkekasen. I 1899 ble det ved lov stadfestet at alle tjenestestillinger med lønn på minst 2000 kroner skulle innlemmes. Tanken bak enkekasen var at enker etter tjenestemenn og embetsmenn skulle ha en sikker alderdom dersom mannen gikk bort. Det var innskuddsplikt, men ”et medlem kunne fritas for innskuddsplikten ved å stille sikkerhet for at enken ville få minst tilsvarende underhold på annen måte”.⁴⁰ I folketellingen fra 1900 finner man flere eldre kvinner hvor det er oppgitt at de er pensjonister eller har en pensjon. Flertallet av disse hadde adresse på vestkanten. Ved flere tilfeller ble det ført opp at kvinnene hadde flere understøttelsesmåter. For eksempel kunne en kvinne leve av både oppsparte midler og pensjon. Tilsvarende kunne kvinner på andre siden av byen være vaske- og skurekone mens hun i tillegg mottok noe fattigunderstøttelse.

Pensjonist, lever av oppsparte midler og kapitalist

Dersom man tar utgangspunkt i folketellingen av 1900, finner man at 311 kvinner over 60 år var oppført som pensjonist. Dette tallet tilsvarer at nærmere syv prosent av kvinnene i Kristiania over 60 år var pensjonister. Den største andel av kvinnene som var oppført som pensjonist var de mellom 70 og 79 år med 132 kvinner. Mellom alderen 60 og 69 var det 130 kvinner som hadde pensjon, mens det mellom alderen 80 og 100 år var 40 kvinnelige pensjonister. I tillegg var 121 av kvinnene oppført som rentenist eller at de hadde livrente. Formue og oppsparte midler var oppført hos 307 av kvinnene. I denne kategorien finner man også to kvinner som er ført opp som kapitalist og ”kapitalistinde”. Begge var i slutten av 70-årene, den ene hadde adresse Wergelands vei, rett ved slottet, mens kapitalisten bodde i Tøyengata. Selv om det store flertallet eldre kvinner som hadde ordnet seg økonomisk i alderdommen bodde på vestkanten, fantes det også noen på østkanten og arbeiderstrøkene i byen. Rundt 16 prosent av kvinnene over 60 år hadde ordnet seg en økonomisk alderdom gjennom oppsparte midler, ulike former for pensjon samt formue, ifølge folketellingen fra 1900. Tallene er med på å stadfeste Kjeldstadlis uttalelse om at pensjon var noe som hørte middelklassen til.

---

³⁹ Mordt, Gerd. *Kvinner og næringsrett: Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*. Tingboksprosjektet. Oslo 1993, s. 35

⁴⁰ Orwin, Harald W. *Statens pensjonskasse 1917-1992: 75 år*. Oslo: Pensjonskassen. 1992, s. 10

Hva med de andre kvinnene fra 60 til 100 år, de som ikke mottok noen pensjon gjennom mannens yrke eller fra sin tidligere arbeidsplass, som ikke hadde oppsparte midler eller formue, som ikke ble forsørget gjennom ekteskapet eller som ikke var ”kapitalistinde”? Det er nettopp mange av disse kvinnene som denne oppgaven dreier seg om, de som var ubemidlede og som gikk inn i alderdommen med bekymring angående sin tilværelse. Folketellingen kan hjelpe på vei, men kan på ingen måte gi et fullgodt svar når det gjelder kvinnenes livssituasjon. Et stort flertall av kvinnene ”husmor” eller ”hustru” i sin kolonne når det gjelder personens yrke. Hos noen av disse er det i tillegg opplyst at hun har ”huslige sysler”, ”husgjerning” eller ”intet særlig” under samme kolonne. Rundt regnet 1300 av kvinnene mellom 60 og 100 år er oppført som gifte i folketellingen, med hovedvekten i aldersgruppen 60 til 70 år. Et stort flertall av kvinnene hadde sitt ubetalte arbeid i hjemmene, mer står det ikke om dem. Derimot er det mulig å få en lite inntrykk gjennom folketellingen over de som mottok fattighjelp, de som hadde understøttelse i familien samt de som arbeidet.

Folketellingen fra 1900

Tabell 2.1 tar utgangspunkt i folketellingen fra 1900 hvor tallene er hentet fra den gamle versjonen av Digitalarkivet. Undersøkelsen er utført på den måten at samtlige kvinner med fødeår mellom 1800 og 1840 er undersøkt med tanke på å finne informasjon om kvinnenes familiestilling og yrke. Det er talt opp antall kvinner som arbeidet, mottok fattigunderstøttelse, fikk underhold av familiemedlemmer, hadde pensjon og så videre. Det totale antallet kvinner fra 60 år til og med 100 år er 4696, og ut ifra tabell 2.1 kan en se at men har et belegg på 3463 kvinner. Det er viktig å presisere at jeg har tellet understøttelsesmåter, det vil si at én kvinne kan ha flere understøttelsesmåter slik som å få understøttelse fra både familie og fattigvesen, eller både motta pensjon og ha formue. Et svært stort antall av kvinnene i folketellingen er, som allerede nevnt, ført opp som hustru eller husmor. Ved størsteparten av disse er det ikke oppgitt noen annen informasjon, og ut ifra dette kan det leses at de ble underholdt av mannen. Dette gjelder imidlertid kun de kvinnene som er ført opp som hustru eller kone, men ved betegnelsen husmor er det nødvendig å se nærmere på personene i husholdningen til denne. Ved størsteparten av disse tilfellene finner man ut at kvinnene som er oppført som husmor bor sammen med det som er sønn eller datter, og ved flere tilfeller dissers barn igjen. Kvinnene som er gifte er ikke ført opp i tabell 2.1, da undersøkelsen tar utgangspunkt i å finne informasjon om hva slags understøttelsesmåter kvinnene hadde utenom

ekteskapet. Samtidig finnes det kvinner som var gifte og som arbeidet eller mottok fattigunderstøttelse – disse er med i undersøkelsen, men er i et mindretall.⁴¹

Tabell 2.1: De ulike måtene ugifte kvinner og enker over 60 år ble understøttet, fordelt etter aldersgrupper

	60-69 år	%	70-79 år	%	80-89 år	%	90- 100 år	%	Totalt	%
Familie	550	30,8	441	34,3	124	36,1	18	36,0	1133	32,7
Arbeid	609	34,1	186	14,5	16	4,7	2	4,0	813	23,5
Fattigvesen	170	9,5	264	20,5	90	26,2	8	16,0	532	15,3
Pensjon	130	7,3	132	10,3	40	11,7	9	18,0	311	9,0
Formue/ Midler	135	7,6	132	10,3	35	10,2	5	10,0	307	8,9
Livrente	52	2,9	45	3,5	17	5,0	7	14,0	121	3,5
Gårdeier	51	2,9	45	3,5	8	2,3	--	--	104	3,0
Har løsgerende	45	2,5	17	1,3	1	0,3	--	--	63	1,8
Legat	31	1,7	18	1,4	11	3,2	1	2,0	61	1,8
Handels- borger	12	0,7	5	0,4	1	0,3	--	--	18	0,5
Sum	1785	100	1285	100	343	100	50	100	3463	100

Kilde: Basert på folketellingen fra 1900 i Kristiania

Av de 3463 understøttelsesmåtene hos kvinnene i dette utvalget i alderen 60 år til 100 år ble om lag en tredjedel forsørget gjennom familien. Av tabell 2,1 kan en se at prosentandelen av kvinner som understøttes gjennom familien øker jo eldre de blir. I folketellingen er det ført opp hos flere av de eldre kvinnene at de er understøttet av sønn, svigersønn eller datter. Hos et mindretall er det ført opp at de er understøttet av bror, barnebarn, fettere eller niese. Hos en del av kvinnene er det kun ført opp at de er husmor. Gjennom å undersøke nærmere kvinnenes husholdning kommer det frem at de bor sammen med et eller flere av sine barn. Her er det ikke gitt noen informasjon om at disse understøtter moren, men samtidig står det ingenting om at kvinnene arbeider eller mottar understøttelse på noen annen måte. Det er dermed antatt at kvinnene får sin kost og losji hos barna, og at det er disse som understøtter moren. Det er ikke til å komme utenom at dette er problematisk. Dette med tanke på det blant annet Jan Eivind Myhre trekker frem angående det at folketellinger ikke alltid oppgir biarbeid

⁴¹ Totalt er det funnet 91 kvinner som er gifte som enten mottok fattigunderstøttelse eller som var i arbeid. Totalt er det 83 gifte kvinner i alderen 60-70 år som ifølge folketellingen fra 1900 arbeider på en eller annen måte.

som kvinnen utførte, og som ga ekstraintekt til husholdningen. I denne undersøkelsen er derimot kvinnene som er oppført i husstanden til sine barn, og hvor det ikke er gitt noen tilleggsinformasjon om eventuelt arbeid eller andre understøttelsesmåter, ført opp som understøttet av familien.

Understøttelse gjennom arbeid kommer på en andre plass når det gjelder måtene kvinnene ble understøttet. Arbeid blir her definert gjennom lønnet arbeid utenom hjemmet, men samtidig er det her trukket inn kvinner som utførte håndarbeid i hjemmet. På denne måten blir ikke husmor definert som arbeid, selv om dette uten tvil var den største arbeidsplassen for kvinner generelt i hele befolkningen, hvor de tok seg av familien og husstellet. I denne undersøkelsen blir det derimot tatt utgangspunkt i yrkene og syslene som ble oppført hos kvinnene for å danne et bilde av hva slags arbeid som ble utført av kvinnene over 60 år. Slik Jan Eivind Myhre tekker frem og som tidligere nevnt, er det viktig å bemerke at

Det er sannsynlig at folketellingene, særlig de eldste, ikke fanget opp de utallige bigeskjeftene kvinner spedde på husstandens inntekter med; slik som søm, rengjøring, småhandel og utleie.⁴²

Dette ser man blant annet ved folketellingen i Christiania fra 1865 hvor et svært stort antall av kvinnene over 60 år kun er ført opp som *logerende*, trolig må de ha hatt et biarbeid som kunne betale for husleien. Det er trolig at det var flere kvinner enn de som er ført opp i tabell 2.1 som drev med søm, rengjøring, småhandel og utleie, men denne undersøkelsen kan kun ta utgangspunkt i de kvinnene hvor dette er gitt informasjon om i folketellingen fra 1900.

Kvinnene som var oppført som handelsborgere er ført opp og telt opp for seg. Dette er gjort fordi dette var en gruppe med kvinner som hadde en annen type arbeid enn for eksempel de kvinnene som drev med frihandel eller rengjøring. De kvinnene som arbeidet som tjenestepiker er ført under kolonnen arbeid. Totalt var det 103 kvinner som var ført opp som tjenestepiker, hvor 74 av disse var i aldersgruppen 60 til 69 år og 26 var i aldersgruppen 70 til 79 år. I aldersgruppen 80 til 100 finner man tre kvinner som er ført opp som tjener; én på 80 år, én på 86 og én på 92 år, hvor man også får informasjon om at sistnevnte var barnepike. Tjenestepike-betegnelsen inneholder også de kvinnene som hadde *tyende*, *maanedspige*⁴³, *enepige*,⁴⁴ *husjomfru* samt *husbestyrerinde*, hvor det i familiestilling er ført opp forkortelsen

---

⁴² Myhre. 1990, s. 404

⁴³ *Maanedspike* var en hushjelp som var ansatt på kort kontrakt, gjerne med 14 dagers oppsigelse.

⁴⁴ Hvor det i en husstand kun var ansatt en hushjelp, ble denne kalt *enepige*.

tj.,⁴⁵ ført opp som yrke. Tjenestepikeyrket var dominert av unge jenter, og gjerne jenter fra landet. Kårene tjenestejentene levde under var ofte svært dårlige, preget av lav betaling, umenneskelig lang arbeidsdag og elendige boforhold. Liv Emma Thorsen trekker frem at byjentene foretrakk arbeid i fabrikker framfor husarbeidet: ”fabrikkpiken tjente bedre og hadde kortere arbeidsdag. I tillegg hadde de den støtten at de arbeidet og bodde sammen med mange andre som var i samme situasjon som dem selv”.⁴⁶ 12,8 prosent av kvinnene mellom 60 og 79 år er ført opp som tjenestepike i denne undersøkelsen som tar utgangspunkt i folketellingen fra 1900 Dette viser at det var kvinner som forble tjenestepiker til de ble gamle. Fra folketellingen er det i tillegg to kvinner hvor det er skrevet at de hadde pensjon etter lang og tro tjeneste som tjenestepiker.

De handelsberettigede kvinnene mellom 60 og 89 år var i mindretall, totalt var det 18 kvinner mellom 60 og 89 år som er ført opp med denne betegnelsen. Til forskjell fra de frihandlende kvinnene hadde disse kvinnene handelsutdanning og dermed rett til å løse handelsbrev, eventuelt hadde de fortsatt handelsvirksomheten etter mannens død på dennes handelsbrev. Under denne kategorien finner vi også de damene som hadde brennevins- og ølrettigheter. Til forskjell fra de handelsberettigede kvinnene var de kvinnene som drev med frihandel unnlatt å ha noen slags utdannelse for å drive med handel. Det trengtes ikke noen spesialutdannelse utover folkeskolen, eller særlig kapital for å begynne med denne formen for varehandel. Totalt var 176 av kvinnene mellom 60 og 89 år ført opp med yrker som kan defineres innen frihandel.⁴⁷

Tabell 2.2: Yrkene som er ført opp hos flest kvinner mellom 60 og 100 år

Yrke	Antall kvinner
Vask og rengjøring	194
Frihandlerske	176
Søm, strikking, håndarbeid	122
Tjenestepike	104

Kilde: Basert på folketellingen fra 1900 i Kristiania

I tabell 2.2 finner man en oversikt over de vanligste yrkene til kvinnene over 60 år. Den største yrkesgruppen er vaskekonene, hos en del av kvinnene også kalt *vaskepiger* da de var

⁴⁵ Tj. er en brukt forkortelse for tjener.

⁴⁶ Thorsen, Liv Emma. *Kvinnene på Kampen. En undersøkelse av arbeiderkvinnens levkår 1890-1930*. 1978, s. 142-143

⁴⁷ Ulike typer yrker innenfor frihandel: *melkehandlerske, småhandel, kullforretning, potethandlerske, kjøttforretning, delikatesshandel, spiseforretning, frukthandlerske, kolonihandel*.

ugifte. Kvinnene i folketellingen vasket både butikklokaler, skoler, en var tilknyttet vask og rengjøring ved et dampskipsselskap, en annen ved Holmenkollbanen. En del av kvinnene var ført opp med søm og håndarbeid som yrke. Hos nesten en sjettedel av kvinnene er det ført opp at de drev med søm og håndarbeid. Noen sydde for forretninger, hos andre er det ført opp at de sydde i andres hjem. For flertallet er det derimot kun skrevet ned at de drev med søm eller annen form for håndarbeid. De kvinnene som arbeidet i hjemmene hos familier tjente langt bedre enn de kvinnene som arbeidet i systuer og for forretninger. Disse drev håndarbeid for egen regning, og i folketellingen er det ført opp informasjon som tilsier at 24 av de totalt 122 kvinnene som drev med søm og håndarbeid var å finne i denne gruppen. Thorsen trekker frem at de syerskene som satt med lager- eller butikksøm hadde de dårligste levekårene:

En undersøkelse vedrørende den kommunale skolebespisingen⁴⁸ viste at blant de kvinnelige forsørgere som søkte om gratis bespising for sine barn, var det 11 % som ernærte seg ved søm.⁴⁹

Denne undersøkelsen gjelder yngre kvinner, men er med på å tegne et bilde av alle kvinnene som ernærte seg med søm. Det var et yrke som betalte lite, bortsett fra de som arbeidet i hjemmene hos familier som tjente noe bedre. Hos en del av de eldre kvinnene i folketellingen er det skrevet at de ernæret seg gjennom søm samt noe fattigunderstøttelse.

Det er såpass mange yrker som er ført opp hos kvinnene denne undersøkelsen tar utgangspunkt i, at det ikke er hensiktsmessig å ta for seg alle. Det var derimot noen kvinner som beskjeftiget seg gjennom det man kalle middelklasseyrker.⁵⁰ Dersom man ikke tar med seg de handelsberettigede kvinnene i denne gruppa, er det totalt 44 kvinner hvor et middelklasseyrke er ført opp under kolonnen yrke. Det som blant annet betegner et middelklasseyrke er at det krever spesialopplæring samt at det gir en høyere og mer regelmessig inntekt enn det man kan kalle ”arbeiderklasseyrker”.

Det fantes de kvinnene som var fabrikkarbeidersker, og den eldste fra folketellingen var 80 år og er ført opp som *tobakarbeiderske*. Det var nettopp tobaksindustrien som hadde et flertall av kvinner over 60 år med elleve kvinner av en total på 33 fabrikkarbeidersker. Vask og

---

⁴⁸ Statistisk Aarbog for Kristiania by. Udgivet af kommunenes statistiske kontor. 1903.

⁴⁹ Thorsen.1978, s. 149

⁵⁰ Middelkasseryrkene hos kvinnene over 60 år fra folketellingen 1900 var blant annet *sykepleierske, lærerinde, telegrafistinde, kontorassistent, oversætterinde, sproginformator, jordmor, diakonisse, bibliotekar*.

rengjøring, søm og håndarbeid samt fabrikkarbeid var alle lavlønnsyrker. Undersøkelsen viser at eldre kvinner var en relativ stor del av disse yrkene. Sammen med yrker som avisbud, flaskeskyllerske ved bryggeri og oppsyn ved priveter, er størsteparten av yrkene som de eldre kvinnene hadde med på å tegne et bilde av at det var yrker som var de dårligst betalte samt nederst på en slags hierarkisk liste over yrker. Samtidig er blant annet frihandlerske og søm og håndarbeid yrker som i en mye større grad enn fabrikkarbeidere "friere" yrker i den forstand at de kunne drives ved siden av å ha en husholdning. Det var for eksempel ikke uvanlig at melkebutikken lå i samme hus hvor innehaversken bodde i.

Gårdeier og har losjerende

I tabell 2.1 er det ført opp to egne kolonner som omhandler kvinner som var gårdeiere og kvinner som hadde losjerende. Totalt var det 104 av kvinnene som er oppførte som gårdeiere,⁵¹ og disse hadde trolig som hovedinntekt det de fikk gjennom husleien til personene som bodde i gården deres. Kristiania var i stor grad en leiegårdsby med murbygninger som strakte seg fra tre til fem etasjer. Ifølge Myhre besto 55 prosent av Kristianas 6511 bebodde hus av minst tre etasjer og rundt to tredjedeler av byens innbyggere bodde i leiegårder.⁵² Det var stor forskjell på de leiegårdene som ble bygd i vest og øst i byen med tanke på hvem som skulle bebo dem. De på østkanten besto gjerne av små leiligheter som var beregnet for arbeidere, mens leiligheten på vestkanten hadde flere rom samt at rommene i seg selv var store og luftige hvor det var høyt under taket. De kvinnene som er oppført som gårdeiere hadde trolig en sikker inntekt med tanke på at leieboerne måtte betale inn leie. Leieprisene i Kristiania var relativt høye med tanke på hvor mye av lønningene til blant annet arbeiderne som gikk til å betale nettopp husleie.

Ut fra tabell 2.1 kan en lese at 63 av kvinnene mellom 60 og 89 år hadde losjerende. Under denne kategorien finner man også kvinner som drev pensjonat eller hotell, men hoveddelen av de kvinnene som er ført under denne kategorien hadde altså losjerende. Dette var personer som leide rom eller eventuelt en krok eller en seng hos, i dette tilfellet, de eldre kvinnene. Med tanke på at Kristiania led under bolignød da det ikke ble bygd nok leiligheter, eller at de leilighetene som ble bygd var for dyre for arbeiderstanden, er det ikke merkelig at det fantes en relativt høy andel losjerende i byen. De eldre kvinnene som tok til seg losjerende, gjorde

---

⁵¹ Noen få av kvinnene er oppført som huseiere.

⁵² Myhre. 1990, s. 375

trolig dette fordi de kan ha hatt vansker med å betale inn husleie på egen hånd, eller fordi de ønsket å spe på inntekten noe.

Oppsummering

Dette kapittelet har sett nærmere på hva slags opplysninger folketellingen fra 1900 kan gi oss når det gjelder eldre kvinner i Kristiania og deres understøttelsesmåte. Gjennom å studere understøttelsesmåter, finner man at flertallet av kvinnene ble understøttet gjennom familien. Hos ikke få av kvinnene i folketellingen står det at de er understøttet av datter, sønn eller svigersønn. Dette er med på å bekrefte den gjensidige forsørgelsesplikten familiemedlemmer hadde og som var lovfestet gjennom fattiglovene av 1863 og 1900. Denne plikten gikk ut på at det var familiens ansvar å ta hånd om sine gamle dersom dette lot seg gjøre:

Den, der er forpligtet til at understøtte sine Trængende Slægtninger, er, naar intet modsat for Tilfældet i Lovgivningen er bestemt, eller Trangen til Understøttelse ikke blot er forbigaaende, berettiget til at tage dem i sit Hus og underholde dem som Medlemmer af sin Familie, saalænge Fattigkommissionen ikke finder, at han behandler dem uforvarsligt. Er den, han pligter at forsørge, gift, uden at saadan Pligt paahviler ham med Hensyn til den anden Ægtefælle, skal Understøttelsen ydes udenfor Huset, saafremt han ikke foretrækker at tage begge Ægtefæller til sig.⁵³

Slik sett var det lovpålagt at familien skulle ta til seg eldre trengende familiemedlemmer og ”underhode dem som medlemmer ev sin familie”.

Mange av kvinnene understøttet seg gjennom arbeid. I aldersgruppen 60 til 70 år arbeidet rundt 34 prosent av kvinnene, 83 av de totalt 609 kvinnene i denne aldersgruppen som er ført opp som arbeidere, var gifte. Det store flertallet av kvinnene hadde lavlønsarbeid med et stort antall innen vask og rengjøring, søm og håndarbeid samt frihandel. Antallet kvinner som livnærte seg gjennom tjenesteyrket, er noe overraskende. Dette på grunn av at dette var et yrke som en har fått inntrykk av var forbeholdt yngre kvinner. I tillegg var det ikke et like ”fritt” yrke slik som vask og rengjøring, frihandel og søm og håndarbeid, hvor man i større grad kunne kombinere arbeid og eget hushold. I tillegg finner man et lite mindretall av kvinner over 60 år som forsørget seg gjennom middelklasseyrker som handelsborger, lærerinne og sykepleierske.

Prosenten av kvinnene som arbeidet synker med alderen, fra 34 prosent i aldersgruppen 60 til 70 år ned til 14, prosent i aldersgruppen 70 til 80. Samtidig viser denne undersøkelsen at

---

⁵³ *Instrux for Distriktsforstandere og Fattigværger i Kristiania*. 1887, s. 18-19

prosenten av kvinnene som mottar støtte fra fattigvesenet stiger fra 9,5 prosent i aldersgruppen 60 til 70 år til 26,2 prosent i aldersgruppen 80 til 90 år. Det samme er tilfellet for kvinnene som mottar understøttelse fra familie med 30,8 prosent hos kvinnene som er mellom 60 og 70 år mot 36,1 prosent i aldersgruppen 80 til 90 år. Dette viser at når helsa satte en stopper for videre arbeid, så måtte kvinnene vende seg i større omfang til familien og fattigvesenet. Å måtte henvende seg til fattigvesenet var en realitet for mange av de eldste kvinnene i denne undersøkelsen. I tillegg fantes det de kvinner som hadde pensjon, oppsparte midler eller formue. Disse var derimot i mindretall, og flertallet av disse kvinnene kom fra middelklassen.

Kapittel 3: De rette fattige?

Første kapittel tegner et bilde av Kristiania som en fattig hovedstad i med en enorm befolkningseksplasjon i en tid hvor urbanisering og industrialisering for alvor hadde slått rot. Så hvem var hovedstadens fattige? Anne-Lise Seip betegner de fattige i Kristiania på slutten av 1800-tallet ved at de sosialt sett tilhørte arbeiderklassen, at det kjønnsmessig var kvinnene som var i flertall og når det gjaldt aldersmessig, så hadde gruppen mange gamle og en hel del barn.⁵⁴ Fattiglovgivningen på 1800-tallet satte skarpe skiller mellom uverdige og verdige fattige. Og sammen med foreldreløse barn under 15 år, vanvittige og vanføre havnet gamle i kategorien ”de rette fattige” - i alle fall fram til 1863 da en ny fattiglov så dagens lys. Fattigloven av 1863 kom som en reaksjon på fattigloven av 1845 som av mange ble ansett som en altfor human lov med tanke på hvem som hadde rett på hjelp fra det offentlige.

Fattigloven av 1863 ble igjen etterfulgt av fattigloven av 1900, som kom til å stå ved makt helt til 1. januar 1965. Denne sistnevnte loven bygde ikke på nye prinsipper, men de gamle reglene ble for en del utformet på en mer human måte sammenlignet med loven av 1863. Med tanke på at en del gamle kvinner i Kristiania kom i berøring med fattigvesenet, er det på sin plass å undersøke forholdene spesielt fattiglovene av 1863 og 1900 sto for. Gjennom å se nærmere på disse to fattiglovene, har en mulighet til å forstå synet som spesielt det offentlige hadde når det angikk de fattige. Er det mulig å se en forskjell i de to lovene når det gjelder gamle fattige, og legger begge lovene like stort trykk på familiens ansvar for å sørge for sine eldre slektninger, det gjensidige forsørgesperspektivet? Og falt eldre personer inn under kategorien ”verdige fattige” i like stor grad ved de to lovene? I tillegg til å forsøke å svare på disse spørsmålene, vil kapittelet presentere en undersøkelse gjort angående kvinner over 60 år som er oppført med tilknytning til fattigvesenet i folketellingene fra 1865 og 1900. Hvem var de? Stemmer det som Anne-Lise Seip skriver, at de var eldre kvinner fra arbeiderstanden? Var de et resultat av byens industrialisering og urbanisering hvor de i sine yngre dager hadde flyttet inn til storbyen for å finne arbeid, og da de på sine eldre dager trengte omsorg, pleie og/eller økonomisk støtte, måtte gå den lange veien til fattigkassa?

---

⁵⁴ Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal. 1984, s. 139

Fattigloven av 1863

Som nevnt innledningsvis var fattigloven av 1863 en etterfølger av den mer liberale fattigloven av 1845. Det ble vedtatt to fattiglover i 1845 – én for byene og én for landet, og i den lovforberedende kommisjonen ble skillet mellom verdige og uverdige trukket som tidligere, nemlig etter den fattiges antatte evne til å klare seg selv. Uverdige fattige ble gjerne ansett som personer som tigget til tross for at de var i stand til å arbeide, mens verdige fattige var mennesker som på grunn av sykdom, uførhet eller høy alder ikke var i stand til å ernære seg selv, og derfor ville gå til grunne om de ikke fikk hjelp av andre. De trengende som skulle ha rett til hjelp var fortsatt *gamle, vanføre, syke, vanvittige og foreldreløse barn* under 15 år:

§1. De Personer, der erkjendes ikke at besidde det Nødtørfstigste til Livsophold og ikke at kunne erhverve det, saasom Gamle, Vanføre, Syge, Vanvittige, forældreløse Børn skulle ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand.⁵⁵

Loven av 1845 fastslo altså visse klassers rett til offentlig forsørgelse. I loven ble det overlatt til fattigkommisjonen selv å bestemme forsørgelsesmåten. Dette førte til at man stort sett bygde på gammel sedvane og praksis, og i landdistriktene kom legdssystemet ”i de nærmeste tiår etter 1845 til fortsatt å være den vanligste understøttelsesmåte av fattige gamle”.⁵⁶ Loven av 1845 kom ikke til å stå lenge før den ble avløst av fattigloven av 1863. Det skjedde nå en viss skjerpelse i lovverket. I 1845 het det at bestemte grupper nødlidende hadde ”rett til” bistand fra fattigvesenet, og ”Dette hadde etter manges mening bidratt til en sterk stigning i tallet på understøttede.”⁵⁷ Noen mente til og med at loven virket demoraliserende:

Thi Bevidstheden om, at man har lovhjemlet Ret til at erholde Tilskud, naar ens eget Erhverv ikke er tilstrækkeligt, demoraliserer den fattige, idet den sløver Selvopholdelsesdriften.⁵⁸

Dermed ble rettighetspreget dempet i den nye loven. Nå skulle folk få hjelp ”naar Fattigcommissionen finder det fornødent”:

Om de Personer de ere Gjenstad for Fattigforsørgelse:
§1. Vanvittige samt forældreløse Børn under 15 år, skulle naar de Intet besidder til Livsophold ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde fornøden Bistand og Børnene tillige Undervisning.

---

⁵⁵ Liabø, Inger Johanne. *Gammel i ”gamle dager”*. Norsk gerontologisk institutt. 1980, s. 30

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget. 1995, s. 104

⁵⁸ Vold, H. *Om Fattigforsørgelsens historiske Udvikling*. Kristiania: Cammermeyer. 1882, s. 67

§2 Gamle; Vanføre og Syge Trængende meddeles Understøttelse av Fattigvæsenet naar Fattigcommissionen finder det fornødent.

§3. Arbeidsføre og friske Folk og forøvrigt Enhver, der endnu besidder Noget til Livsophold, maa i Almindelighed ikke tilstaaes Fattighjælp. Dog skal det være overladt til Fattigcommissionen i Trangstilfælde ogsaa at understøtte saadanne, navnlig naar den finder, at deres fuldkomne Forarmelse derved kan ventes forebygget.⁵⁹

Som konsekvens ble alle ord som kunne antyde *rett* til fattighjelp luket bort ved fattigloven av 1863. Både fattigloven av 1845 og 1863 delte de trengende opp i grupper, men ved loven av 1863 kan en lese at det var to grupper som skulle få ”fornøden Bistand”, nemlig vanvittige og foreldreløse barn. Gamle, syke og vanføre derimot fikk ikke lenger noen ubetinget rett til hjelp. Fattigkommisjonen skulle først vurdere om de ikke likevel kunne klare seg selv, eller om familien og slekten kunne gi nødvendig håndstrekning. Arbeidsføre og friske folk skulle i prinsippet ikke ha noen hjelp – de ”maa i Almindelighed ikke tilstaaes Fattighjælp”.

Lovgiverne regnet nok med at en slik bestemmelse kunne bli vanskelig å håndheve under akutt nød, og dermed fikk fattigkommisjonene likevel en vis adgang til å gi midlertidig hjelp. Men det var ikke til å komme utenom at man så strengt på å tilfeller hvor man skulle gi hjelp til arbeidsføre personer, og man forsøkte å komme utenom dette. Sitatet under dreier seg om Mangelsgården som var arbeids- og forsørgelsesanstalt for Kristianias fattige. Dersom man var arbeidsfør, men arbeidsledig, fantes det plass ved arbeidsanstalten:

Som Hovedregel befølges dernæst, at man ikke giver Understøttelse til arbeidsføre Personer paa Grund af Arbeidsløshed. Saadanne Personer har Fattigvæsenet dels brugt at henvise til Stenpukning paa Mangelsgaarden, dels har det kautionert for dem for en Hammer og henvist dem til Stadsingeniøren, der da har anvendt dem til Stenpukning på forskjellige Steder. Forsaavidt de ikke paa denne Maade har kunnet tjene tilstrækkelig til Livsophold, har man givet dem Madbilletter, men ellers har man strengt holdt paa ikke at give Understøttelse til arbeidsføre Personer, der ingen anden Grund har til at søge Understøttelse end manglende Arbeid.⁶⁰

Slik Steingrim Bull formulerer det, så skulle arbeidsføre personer ”bare få hjelp når dette var nødvendig for å hindre *den fuldkomne forarmelse*”.⁶¹ Ennå i 1870-80-årene, flere tiår etter at industrialiseringen hadde startet i Norge, var den rådende oppfatningen at fattighjelpen kun skulle komme visse særlig svake grupper i samfunnet til hjelp: ”Den skulle ikke være en generell trygd for folk som til vanlig sørget for seg selv”.⁶²

---

⁵⁹ Kluge, Liv. *Sosialhjelp før og nå*. Oslo: Fabritius. 1979, s. 39-40

⁶⁰ *Christiania Fattigvæsen. Betænkning angaaende Christiania Fattigvæsen*. Christiania. 1873, s. 9-10

⁶¹ Bull, Steingrim. *Sosialhjelpen: sosialomsorgslovens vern mot fattigdom*. Oslo: universitetsforlaget. 1981, s.

19

⁶² Ibid

Bakgrunnen til denne skjerpelsen i lovverket kan en finne i tanken om å redusere utgiftene til fattigstellet. Etter den mer liberale fattigloven av 1845, hadde fattigvesenets budsjetter økt relativt sterkt: ”Fra 1850 til 1865 steg Landets offisielt opgivne Fattigskat fra 573,743 Spd. til 1,059,461.”⁶³ De lovgivende myndigheter tilla loven av 1845 stor skyld for denne økningen. Det hadde vært uheldig mente de, at de landsomfattende lovene av 1845 ”fikk en slik form at fattige hadde fått den oppfatningen at de med loven i hånd kunne tiltvinge seg fattighjelp”.⁶⁴ Fattigkommisjonene hadde vært for svake til å stå imot presset, og ved loven av 1863 ble ordet ”rett” fjernet. Men samtidig hadde fattigloven av 1845 ført med seg noe positivt, ifølge lovgiverne, i den forstand ”...at de trængendes Stilling ved Loven blev adskillig forbedret, idet man nu kom Klasser af nødlidende tilhjælp, som man før lod skjøtte sig selv.”⁶⁵ I tillegg ble betleri, ifølge Vold, adskillig innskrenket etter at fattigloven av 1845 trådte i kraft.

I likhet med ”Arbeidsføre og friske Folk og forøvrigt Enhver, der endnu besidder Noget til Livsophold”, fikk heller ikke gamle, syke og vanføre noen ubetinget rett til hjelp, noe de jo hadde hatt etter loven av 1845. Dette betød at også gamle fattige skulle være gjenstand for en strengere vurdering enn det de hadde vært tidligere. I hvilken grad dette virkelig skjedde er vanskelig å si, da vi mangler talloppgaver fra fattigvesenet om de understøttedes aldersfordeling umiddelbart før og etter 1863. Liabø trekker frem at det trolig ikke oppstod noen drastisk tilbakegang i gamle som ble funnet verdige til fattighjelp da ”*Det samlede antall fattigunderstøttede sank imidlertid ikke etter 1863, til tross for myndighetenes bestrebelser*”.⁶⁶ Den utviklingen samfunnet var inne i på slutten av 1800-tallet med utstrakt indre migrasjon til de nye industrisentra som igjen førte til mindre familieenheter – kolliderte med tendensen i lovene av 1863. Loven av 1863 tilla større vekt på familiens rolle når det gjaldt å ta vare på sine eldre slektninger. Men de nye samfunnsforholdene resulterte i at fattigvesenet måtte bli alternativet for stadig flere som tidligere hadde nytt godt av slektsforsørgelse, da spesielt i det mer stabile jordbrukssamfunnet.

Fattigloven av 1900

I motsetning til fattiglovene av 1845 og 1863, kom den nye loven av 1900 til å være felles for land og by. Den bygde ikke på nye prinsipper, men de gamle reglene ble utformet på en mer

---

⁶³ Vold. 1882, s. 66

⁶⁴ Liabø. 1980, s. 34

⁶⁵ Vold. 1882, s. 67

⁶⁶ Liabø. 1980, s. 35

human måte. Denne loven som var ment som en overgangsordning, kom til å stå ved makt helt til 1. januar 1965. To hovedårsaker til at denne loven fikk så lang virketid var for det første at regelverket var gjort så elastisk slik at fattigstyrets avgjørelser i stor grad kom til å bygge på skjønn, og for det andre at fattigstellet etter hvert ble avlastet ved innføringen av trygder og sosiallovgivning, med for eksempel innføringen av ulykkestrygden i 1894, sykeforsikringsloven i 1909 og alderstrygden i 1936.

Som nevnt opererte både fattigloven av 1845 og 1863 med grupper av trengende. Når det gjelder loven av 1900, har disse gruppene blitt byttet ut med det rommelige uttrykket ”enhver”:

Enhver, som savner midler til livsophold eller til kur og pleie i sykdomstilfælde, og som er ude av stand til at erhverve det nødtørftigste og heller ikke har nogen forsørgelsespligtig, der evner at understøtte ham, skal, forsaavidt trangen ikke ad anden vei avhjelpes, i den utstrækning og paa den maade, fattigstyret finder hensigtsmæssig, tilstaaes fornøden bistand av det offentlige fattigvæsen. Lov av 19. Mai §1.⁶⁷

Det ble i den nye loven ikke nevnt noe om årsakene til trangen. Men som tidligere var det en forutsetning at fattigstyret skulle foreta en behovsprøving for å bringe på det rene om det var nødvendig å gi hjelp og på hvilke måter hjelpen skulle gis. Når en setter de to lovene av 1863 og 1900 opp mot hverandre, kan en se at ordlyden er svært forskjellig, men er innholdet det i samme grad? Begge loven legger vekt på at det er opp til fattigstyret å finne den understøttelsesmåten som er til det beste – at de trengende fikk sin fornødne bistand. Og ved begge lovene blir det lagt opp til fattigstyret om den trengende hadde rett til bistand og hjelp. En stor forskjell ligger derimot i hvem lovene er rettet mot å gjelde. Loven av 1863 er adressert til kun vanvittige og foreldreløse barn som skulle få sin *fornødne bistand*, gamle skulle derimot kun få denne hjelp dersom fattigkommisjonen fant dette helt nødvendig. I fattigloven av 1900 finnes det ikke grupper som de trengende blir delt inn i, og det er heller dermed ingen grupper som blir ansett som mer prekære enn andre når det kommer til retten å motta hjelp fra det offentlige fattigvesenet. Fra nå av er det rommelig begrepet ”enhver” en tok utgangspunkt i. Men samtidig er bruken av ordet ”nødtørftig”⁶⁸ vel verdt å legge merke til. Valget av dette ordet tyder på at lovgiverne regnet med en streng fortolkning.

---

⁶⁷ Kluge. 1979, s. 53

⁶⁸ Nødtørftig er synonymt med *sparsomt*

Både loven av 1863 og 1900 kan anses som strenge lover med tanke på hvem som hadde *rett* til hjelp fra det offentlige. Loven av 1863 var mye spissere formulert enn loven av 1900, men slik det er nevnt tidligere ga nok ikke loven utslag i at færre eldre ble innlemmet i fattighjelpen. I beretningen om Kristiania kommune 1887-1911 heter det at nøden blant arbeiderbefolkningen var stor i årene omkring århundreskiftet. Og antallet fattige steg på slutten av 1800-tallet, og det tilsvarende tallet på gamle innen fattigforsorgen steg tilsvarende.⁶⁹ Ved begge fattiglovene kom den gjensidige forsørgelsesplikten til å stå ved lag.

Gjensidig forsørgelsesplikt

Samtlige fattiglover av henholdsvis 1845, 1863 og 1900 slo ettertrykkelig fast familiens forsørgelsesansvar for sine egne. I fattigloven av 1900 står det om den private forsørgelsesplikt:

§2. Forpligtet til gjensidig forsørgelse er : egtefæller, saalænge egteskapet ikke er endelig opløst. Forældre og børn, dog saaledes, at børn, hvis forældre ikke har indgaaet egteskap med hinanden, alene har forsørgelsespligt ligeovenfor moderen.⁷⁰

Den gjensidige forsørgelsesplikten kan man se som en arv fra tidligere tider da familie og slekt var den institusjonen som hadde som oppgave å ta vare på sine eldre, og ved fattiglovene av 1863 og 1900 fortsatte det å være familiens ansvar å sørge for eldre familiemedlemmer. De gamle skulle bli tatt inn i huset til sine yngre slektninger og underholdes som medlem av familien, og

Er den, han pligter at forsørge, gift, uden at saadan Pligt paahviler ham med Hensyn til den anden Ægtefælle, skal Understøttelsen ydes udenfor Huset, saafremt han ikke foretrækker at tage begge Ægtefæller til sig.⁷¹

Slik undersøkelsen i dette kapittelet viser – samt undersøkelsen gjort rundt folketellingen fra 1900 i forrige kapittel, så var det en god del tilfeller hvor eldre, fattigunderstøttede personer bodde sammen sine slektninger. Trolig hjalp den understøttelsen de fikk fra fattigvesenet til at yngre slektninger kunne ha sine eldre boende hos seg.

---

⁶⁹ *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911*. Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri. 1914, s. 376

⁷⁰ Liabø. 1980, s. 62

⁷¹ *Instrux for Distriktsforstandere og Fattigværger i Kristiania*. 1887, s. 18

Folketellingene av 1865 og 1900 – hva de kan fortelle om eldre, fattige kvinners stilling

Det er vanskelig å gjøre rede for hva slags eventuelle innvirkninger fattiglovene av 1863 og 1900 fikk på den delen av befolkningen i Kristiania som bestod av eldre, fattige kvinner. Som nevnt tidligere i kapittelet økte antallet fattige i takt med befolkningen for øvrig i hovedstaden på slutten av 1800-tallet, og antallet eldre kvinner som måtte ty til fattigkassen sank heller ikke. Gjennom å bruke folketellingene fra 1865 og 1900 vil det være mulig å se nærmere på noen av Kristianas eldre kvinner som kom i kontakt med fattigvesenet, og dermed forsøke å besvare spørsmålet *hvem var de?*

Valget av folketellingene fra 1865 og 1900 er gjort med bakgrunn i at disse to årstallene står i nærhet av de to fattiglovene av 1863 og 1900. Når det gjelder den sistnevnte folketellingen, så kom denne det samme året som fattigloven av 1900, og dermed vil det være umulig å se om denne nye loven fikk noen innvirkning på antallet og omfanget av eldre, fattige kvinner som falt under fattigforsorgen. Muligheten hadde da vært å undersøke folketellingen fra 1910, men valget falt altså på folketellingen av 1900. Bakgrunnen til dette ligger i de store omveltningene som tok sted i hovedstaden på slutten av 1800-tallet med tanke på urbanisering og industrialisering i stor målestokk. I tillegg økte befolkningen enormt i denne tidsperioden fra 77 000 innbyggere i 1875 til 228 000 innbyggere i 1900 – altså nesten en tredobling i løpet av kun 25 år. Kristiania var i stor grad en by bestående av innflyttere hvor både kvinner og menn søkte seg til for å finne arbeid. Dette viser også folketellingene som undersøkelsen tar utgangspunkt i – fødestedene til kvinnene ved de to folketellingene viser blant annet en redusering fra 32,7 prosent av kvinnene som oppga Kristiania som fødested i 1865 til kun 4,7 prosent som gjorde det samme i 1900.⁷² Undersøkelsen tar altså utgangspunkt i folketellingene på nett fra 1865 og 1900 for Kristiania. Valg av søkeord falt så klart på kvinner under kjønn, og ved yrke ble det oppgitt ”fat” med den hensikt i å finne kvinner i folketellingen som hadde fått oppført noe med det negativt ladde ordet fattig i denne kategorien. Svært mange søkeord ble oppgitt.⁷³ En del av disse er forkortelser, andre er

---

⁷² Disse prosentantallene er hentet fra alle aldersgruppene som er med når det gjelder kvinner som er i kontakt med fattigvesenet, ikke kun de over 60 år.

⁷³ Fathikassen, fatigjelp, fatigkasen, fatigkassen, fatigkone, fatigvesenet, fatigvæsen, fatigvæsenets, fatijelp, fatikasen, fatilem, fativesen, fativesens, fatthikassen, fattig, fattigcasen, fattigcassen, fattigcassens, fattigforsørgelse, fattighjelp, fattighus, fattighuus, fattigkasen, fattigkass, fattigkasse, fattigkassen, fattigkassens, fattigkasses, fattiglem, fattigunderstøttelse, fattigvesen, fattigvesenet, fattigvs, fattigvæsen, fattigvæsenet, fattigvæsenets, fattigvæsnet, fattikassen, fattivesen, fat, fati, fatighjelp, fatighunestøttelse, fatigk, fatigunderst, fatigunderstølse, fatigunderstøttelse, fatigunderstøtt, fatigv, fatigvesnet,

skrivefeil/ulike måter å skrive ord på. Og atter andre er rett og slett resultatet av det å skrive ned i hui og hast. Undersøkelser har ikke tatt med søkeordet *understøttelse* slik som i for eksempel *offentlig understøttelse*. Storparten av kvinnene står i kontakt med Kristiania fattigvesen, men det finnes også de kvinner som bodde i hovedstaden og hvor det er opplyst at de mottok hjelp fra andre byer eller kommuners fattigvesener.

De eldste er flest

Det er vel verdt å merke seg at ved både folketellingen i 1865 og i 1900 er det flest kvinner som er oppført med yrke som inneholder "fat". I 1865 var antallet totalt 306 personer hvor 246 av disse var kvinner. Det tilsvarende antallet i 1900 var totalt på 1496 personer hvor 1026 var kvinner. Kjønnsmessig ble det under kategorien yrke i 1865 opplyst at 80,3 prosent av kvinner hadde en tilhørighet til fattighjelp, mens det tilsvarende tallet hos menn var på 19,7 prosent. I 1900 hadde tallet forandret seg noe da tallet nå var på 67 prosent hos kvinner og 33 prosent hos menn. Bakgrunnen til at det er at så stort antall kvinner som mottok støtte fra fattigvesenet har trolig flere årsaker. Først og fremst var, som nevnt i kapittel en, Kristiania en kvinneby med 121 kvinner på hver 100 menn i 1890. Disse tall tilsvarer at det var flere kvinner enn menn som eventuelt ville søke hjelp hos fattigkassa. For det andre var dødeligheten langt høyere blant menn enn kvinner.. I tillegg tjente kvinnelige arbeidere langt dårligere enn sine mannlige kolleger, noe som kunne gi utslag i at kvinnene kun tjente så vidt over eksistensminimum, og dermed ikke hadde mulighet til å legge til side midler til alderdommen.

Dersom man ser på fordelingen innenfor aldersgrupper når det gjelder kvinner som mottok en form for hjelp fra fattigvesenet, vil en se at prosentandelen på kvinner fra 61 år og oppover holder seg relativt likt i 1865 og 1900 med 63 prosent i 1865 og 59 prosent i 1900. I tabell 3.1 er det ført opp antallet kvinner, fordelt etter alder, som i folketellingene av 1865 og 1900 under yrke ble ført opp med en form for betegnelse rundt fattigstøtte (se fotnote 73).

Prosentandelen av kvinner holder seg under ti prosent under aldersgruppene null til 15 år og 16 til 35 år. I aldersgruppene 36 til 50 år og 51 til 60 år er prosentandelen på et sted mellom

---

fatigvæsenet, fatigvæsent, fatigvæsenet, fatihjelp, fatt, fattegund, fattegv, fattievæsenet, fattigevæsen, fattigforsørget, fattighj, fattighj, fattighjemmet, fattighjælp, fattigjælp, fattigjælp, fattigk, fattigkassa, fattigkasseunderstøttet, fattigm, fattigpleie, fattigpleien, fattigunders, fattigunderst, fattigunderstøttelse, fattigunderstøtt, fattigunderstøttelser, fattigunderstøttel, fattigunderstøtt, fattigunderstøtte, fattigunderstøttede, fattigunderstøttels, fattigunderstøttelser, fattigunderstøttes, fattigunderstøttet, fattigundst, fattigv, fattigvesenet, fattigvnsnt, fattigvæs, fattigvæsent, fattigvæset, fattivæsenet, fattv, fatv.

tolv og 14 prosent. Fra 61 år og opp til 80 år når antallet sitt høyeste. Her svinger prosenten mellom 22,4 prosent og 28,5 prosent. Begge tallene er hentet fra kolonnen over 1900. Den sistnevnte prosenten viser at nesten 30 prosent av kvinnene fra folketellingen i 1900, som på en eller annen måte er titulert med fattigunderstøttelse som yrke, er i aldersgruppen 71 til 80 år. Tabellen kan leses på den måten at jo eldre kvinnene blir, dess flere av disse er det som vender seg til fattigvesenet. Trolig hadde

et flertall av kvinner som slet økonomisk i hovedstaden, om de enten var enker, ugifte eller gifte, en liten syssel gjennom å strikke eller sy, eventuelt at de vasket små lokaler. Slike arbeider kunne hjelpe kvinnene fra å holde seg borte fra den beryktede fattigkassa, selv om det bare holdt til å tjene så vidt over eksistensminimum. Men jo eldre kvinnene ble, jo vanskeligere ble det å holde ved dette arbeidet. Trolig

medførte høy alder, dårlig helbred, svekket hørsel og syn til at flere eldre kvinner måtte gi opp slike sysler og gå den lange veien til fattigvesenet. For veien var lang for mange, og fattigvesenet var den absolutt siste utvei for dem. Dette kan illustreres av hva Betzy Kjeldsberg⁷⁴ skrev i 1914: ”Jeg har gang på gang truffet 70-80 år gamle kvinner som av frykt for fattigkassa stavret seg av sted til fabrikk for å tjene 7-8 kr pr. uke.”⁷⁵

Bortsett fra aldersgruppen 61 til 70, er det ikke store forskjeller når det gjelder fordelingen innenfor aldersgruppene i 1865 og 1900 når det gjelder å motta fattigunderstøttelse – det svinger et sted mellom en og to prosent mellom de to årstallene. I tillegg speiler det antallet kvinner denne undersøkelsen tar utgangspunkt i – 246 kvinner i 1865 og 1014 kvinner i 1900 – en så å si nøyaktig prosentandel av Kristiania-befolkningen i de to årstallene. Men utgangspunkt i antallet kvinner som folketellingene av 1865 og 1900 opererer med, det vil si 27 735 kvinner i hovedstaden i 1865 og 126 465 i 1900, utgjør kvinnene i dette kapitlet en prosentandel på 0,9 prosent og 0,8 prosent av Kristianas befolkning. Tallene viser at eldre

Tabell 3.1: Fordeling innen aldersgrupper hos kvinner i 1865 og 1900 som mottok fattigunderstøttelse

Alder	1865		1900	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
0-15	15	6,1	79	7,8
16-35	13	5,3	63	6,2
36-50	30	12,2	141	13,9
51-60	33	13,4	131	12,9
61-70	67	27,3	227	22,4
71-80	65	26,4	289	28,5
81-96	23	9,3	84	8,3
Totalt	246	100	1014	100

Kilde: Basert på folketellingen fra 1865 og 1900 i Kristiania

⁷⁴ Betzy Kjeldsberg var norsk kvinnesaksforkjemper, politiker og fabrikkinspektør. I 1910 ble hun ansatt som Norges først kvinnelige fabrikkinspektør- en stilling hun hadde i 25 år.

⁷⁵ Moum, Sidsel Vogt. *Kvinnfolkarbeid. Kvinners kår og status i Norge 1875-1910*. Oslo: Universitetsforlaget. 1991, s. 72.

kvinner - i dette tilfellet over 61 år - var i flertall når det gjeldt å få fattigunderstøttelse. Fattigkassen, fattighjelpen, fattigvesenet – ”kjært barn” har mange navn – var for en del av byens gamle, slitne kvinner stedet de måtte henvende seg på sine eldre dager.

På søken etter arbeid i hovedstaden

Kvinnene undersøkelsen tar utgangspunkt i har alle det til felles at de får støtte fra fattigvesenet. Noen av disse er oppført med kun understøttelse fra kommunens fattigkasse. Hos andre er det gitt informasjon om at de i tillegg mottar privat understøttelse eller hjelp fra slektninger, slik tilfellet er med Gina Olsen som ved folketellingen i 1900 var 76 år gammel:

”Lidt fattigunderstøttelse. Delvis forsørget av venn”. Det var i større utstrekning

familien som tok på seg forsørgelsesansvaret over sine eldre slektninger når dette var mulig. Ved 541 av kvinnene over 60 år⁷⁶ i folketellingen fra 1900 er det ført opp familiestilling, og ut ifra denne informasjonen er det mulig å se hvor kvinnene bodde samt familieforhold.

I tabell 3.2 vises fordelingen av familiestilling blant kvinnene over 60 år. Ved 43 prosent av kvinnene er det oppgitt som familiestilling at de er husmor. I tillegg finnes det to former for losjerende, nemlig de tilfellene hvor kvinner leide seg et lite rom eller kammers hvor de delte kjøkken med andre. Under denne kategorien faller også noen privatdrevne gamlehjem i hovedstaden. Losjerende hørende til familien spiller på andre familiestillinger de eldre kvinnene hadde, og hos hvem de bodde. Som *losjerende, hørende til familien* blir det blant annet oppgitt svigerinde, bestemor, tante, søster, moder, svogermor og slægtning som kvinnenens stilling i familien. Også i denne kategorien finnes det noen privatdrevne gamlehjem, som for eksempel Fru Holtans pleiehjem i Vibes gate 23. Tallene viser at en stor del av kvinnene over 60 år delte hushold med familie og slektninger, til sammenlikning leide nesten en fjerdedel av kvinnene rom i byens ulike bygårder hvor de bodde alene eller med andre eldre i samme situasjon.

Tabell 3.2: Fordelingen av familiestilling blant kvinnene i folketellingen fra 1900

Familiestilling	Antall	Prosent
Husmor	233	43
Losjerende, hørende til familien	166	31
Enslig losjerende	129	24
Besøkende	13	2
Totalt	541	100

Kilde: Basert på folketellingen i 1900 i Kristiania

⁷⁶ Av en total på 608 kvinner.

Som allerede nevnt, var Kristiania i denne perioden i svært stor grad en innflytterby. Unge mennesker flyttet fra bygd og land inn til storbyen for å være en del av industrialiseringen og urbaniseringen. Med innføring av bedre og mer effektive jordbruksredskaper, og det faktum at maskiner i jordbruket i større og større grad tok over det som tidligere hadde blitt utført av menneskehender og –styrke, resulterte i en ”overflod” av unge mennesker som søkte lykken og arbeid i byene. Men hva med kvinnene fra folketellingen av 1865 og 1900, var også de en del av det store hamskiftet?

Spesielt når det gjelder folketellingen fra 1900 er det fristende å skrive at kvinnene over 60 år kom fra hele landet til hovedstaden, fra Nordland i nord til Vest-Agder i sør. Av dagens 20 fylker er det kun tre som ikke er representert som kvinnenens fødested, nemlig Møre og Romsdal, Troms og Finnmark. I 1865 var kvinnene representert gjennom 13 fylker. Når det gjelder kvinnenens fødested, er de i større grad bedre dokumentert i folketellingen fra 1865 enn den i 1900. Av det totale antallet registrerte fattige kvinner fra 1900-folketellingen på 1014 er det kun 744 av disse med fødested oppført. De tilsvarende tallene fra 1865 er 235 fødesteder av en total på 246 kvinner. Men ut ifra de tallene som er, er det mulig å gjøre en sammenlikning av hvor kvinnene som i folketellingene fra de to årene er

Tabell 3.3: De fem fylkene flest kvinner over 60 år oppgir som deres fødested, hvor dette er gitt informasjon om

Fem på topp 1865		Fem på topp 1900	
Akershus	31 %	Akershus	32 %
Kristiania	25 %	Hedmark	12 %
Buskerud	12 %	Sverige	12 %
Hedmark	11 %	Buskerud	11 %
Østfold	10 %	Østfold	10 %

Kilde: Basert på folketellingene i 1865 og 1900 i Kristiania

som anga Kristiania som fødested lå helt nede på *to prosent* i 1900. Kan man lese dette tallet i den betydning at eldre kvinner med fødested i Kristiania klarte seg bedre enn sine søstre fra andre fylker med tanke på å måtte søke hjelp hos fattigkassa, eller viser de to prosentene den enorme innflytterstrømmen byen hadde opplevd de siste 25 årene? Trolig finner vi svaret i det siste. Samtidig er det viktig å understreke at ved flere av kvinnene fra folketellingen i 1900 er det ikke oppgitt noe fødested, og dermed må en være forsiktig å påstå hvor flest kvinner som mottok fattigunderstøttelse er oppført med fødested.

oppført med en tilhørighet til fattigvesenet, ble født. I tabell 3.3 er det ført opp de fem fylkene hvor flest av kvinnene er oppført med fødested. Både i 1865 og 1900 er det Akershus fylke som ligger øverst med 31 og 32 prosent av alle kvinnene over 60 år sitt fødested. Ikke overraskende med tanke på at fylket er stort og omkranset Kristiania. Mens hovedstaden lå på andreplass i 1865, når den ikke opp på lista i 1900, prosentandelen av kvinner over 60 år

En annen stor endring en ser når man studerer de to årstallene, er innrykket av svensker. I 1865 var det kun to prosent av de eldre kvinnene som hadde Sverige ført opp under kategorien fødested ved folketellingen. I 1900 hadde prosenten kommet opp i tolv. Trolig var det mange svenske kvinner som kom til Norge for å finne seg arbeid, og den svenske innvandringen økte kraftig, spesielt i de periodene det var høykonjunktur i Norge. Dersom en billett til Amerika ble for dyr, var det alltid en mulighet å komme seg til Norge. Buskerud, Hedmark og Østfold befinner seg på topp-fem-lista ved begge årstallene. Disse fylkene er i stor grad jordbruks- og skogbruksområder, og med omlegging innenfor disse to næringene i siste halvdel av 1800-tallet, forstår man at personer fra disse distriktene flyttet inn til byer og tettsteder på søken etter arbeid. For kvinner betydde dette i hovedsak arbeid innenfor industrien samt å arbeide som tjenestepiker og hushjelp.

Oppsummering: gamle damer fra arbeiderklassen

Størstedelen av kvinnene i dette kapittelet var trolig et resultat av den enorme forandringen hovedstaden gikk igjennom i løpet av siste halvdel av 1800-tallet. Resultatet undersøkelsen rundt folketellingene fra 1865 og 1900 tilsvarer med det Jan Eivind Myhre skriver:

Når man gransker de voksne, trer innflytterbyen virkelig fram. I 1875 var 74 prosent av alle over 15 år født utenfor Kristiania; og i 1898, etter den villeste innflyttingen i byens historie, 76 prosent.⁷⁷

Meget sannsynlig flyttet mange av dem inn til Kristiania for å finne arbeid, de fant arbeid, de arbeidet, for så å måtte vende seg til fattigvesenet for økonomisk hjelp, omsorg og pleie når de på grunn av høy alder, svekket helbred og sykdom ikke maktet å arbeide mer. Trolig måtte kvinnene finne seg i å møte opp på fattigkommisjonens kontor slik at det kunne stadfestes at forsørgelse var helt nødvendig. Og trolig var spørsmålet om hvorfor ikke en eventuell sønn eller datter kunne gi en håndrekking til stede. Tallene fra folketellingen av 1900 viser at et stort flertall av kvinnene hadde en familiestilling som tilsvarte at de bodde hos et eller flere familiemedlemmer. Men samtidig bodde nærmere en fjerdedel av kvinnene uten familie som enslig losjerende.

---

⁷⁷ Myhre. 1990, s. 394

Det er ikke å komme utenom Anne-Lise Seips ord, eldre kvinne fra arbeiderstanden var en stor del av de fattige i Kristiania på slutten av 1800-tallet og inn i det 20. århundre. Hva slags pleieforhold hadde hovedstaden for sine eldre?

Kapittel 4: Kristiania kommunes pleieforhold for gamle

Det store flertal gamle, som understøttes med fuld forpleining, forpleies i de forskjellige ”gamlehjem” eller ”pleiehjem” i Kristiania. Disse gamlehjem eller pleiehjem tjener dels private som et pensionat, dels er de milde stiftelser med understøttelsesmaater av forskjellig art, dels er de opstaaet væsentlig som frugt av fattigvæsenets behov.⁷⁸

Kristiania på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, var en by med utfordringer innen fattigdom. Både Anne-Lise Seip og Inger Johanne Liabø trekker frem at 40 prosent av alle fattigunderstøttede hovedpersoner rundt 1870 var over 60 år.⁷⁹ Dette tallet speiler hele samfunnet - ikke kun hovedstaden. Men til tross for at Kristiania var en ung by med tanke på at den i denne perioden var en innflytterby bestående av unge mennesker som søkte arbeid, var det mange eldre mennesker som også her var en del av fattigstatistikken. På hvilke måter ga Kristiania kommune støtte og hjelp til eldre kvinner som ikke var gunstig stilt, omgitt av familie eller fri for materielle bekymringer? Hvilke tilbud fantes i hovedstaden med tanke på aldershjem, og hvor stor andel av eldre trengende i Kristiania ble satt ut i privat forpleining i de omkringliggende distriktene til byen? Og i hvor stor grad var gamlehjemmene som fantes basert på de ulike sosiale lagene av befolkningen? Gjennom bruk av kommunale dokumenter er dette spørsmål dette kapittelet vil forsøke å gi svar på.

Ulike understøttelsesmåter

Fram til alderstrygdens innførelse i 1936, var fattighjelp eneste utvei for mange eldre, ubemidlede mennesker. Det var familien som hadde ansvar for sine eldre, men uten eller kun noe hjelp og støtte fra familie, ble fattigforsorgen den tunge veien å gå for flere eldre Kristianiaboere. Det var ulike måter å motta støtte på fra fattigvesenet når det gjaldt gamle personer. Noen eldre ble satt ut til forpleining på landet på fattigvesenets regning, andre i fattighus i Kristiania. Men det store flertallet mottok understøttelse i egne hjem enten det var midlertidig eller fast understøttelse. Kristiania kommune tok også i bruk private hjem i hovedstaden, samt pleiehjem, for å huse eldre trengende. I 1911 ble det gitt et kommunalt dokument med tittelen *Redegjørelse for Kristiania kommunes pleieforhold for barn, gamle og husvilde. Avgitt til Kristiania sundhetskommisjon av stadsfysikus G. E. Bentzen*. Dette skrevet ble til på grunn av etterspørsel etter en oversikt fra et medlem i byens kommunestyre,

---

⁷⁸ Bentzen. 1911, s. 41

⁷⁹ Seip. 1984, s. 141, Liabø. 1980, innledning

Johannes Dahl. Dahl ønsket en utredning om kommunens pleieforhold ”idetheletat”⁸⁰ samt å få avgjort

...hvorledes det offentlige, paa bedste maate samfundsmæssig set, bør indrette sig for at forpleie barn og gamle, skaffe husly til husvilde, naar disse personer efter gjældende lovgivning kommer ind under det offentliges forsorg,(...)⁸¹

I oversikten til stadsfysikus Bentzen er et flertall av gamlehjem drevet enten privat eller av religiøse foreninger, og det var kommunen som betalte for de fleste plassene her. Når det gjelder de faste understøttelsesmåtene hvor de gamle enten ble satt ut til privat forpleining i de omkringliggende distriktene til hovedstaden, ble satt i byens fattighus eller hvor de fikk understøttelse i egne hjem med penger, klær, mat eller brensel, er det interessant å se på utviklingen av disse understøttelsesmåtene gjennom noen år.

Tabell 4.1: Understøttelsesmåten for gamle, syke og vanføre i Kristiania i utvalgte år

År	Utsatte	I fattighus	I hjemmet
1891	367	118	1414
1898	301	101	1980
1900	358	62	2022
1905	315	33	2246
1910	305	30	2484
1914	303	29	2127

Kilde: *Statistisk aarbok for Kristiania by 1917*. Utgit av kommunens statistiske kontor, s. 159

I Kristiania i 1891 var 118 gamle, syke eller vanføre personer satt til forpleining i byens fattighus. 23 år senere, i 1914, var det tilsvarende antallet på 29 personer. Dette tilsvarer en nedgang på 75 prosent i denne tidsperioden på personer som fikk sin understøttelse fra fattigvesenet i byens ulike fattighus. Hovedgrunnen til denne drastiske nedgangen er overgangen fra fattighus til gamlehjem. Det vil si at det tok sted en omlegging fra fattighus, hvor

gamle, yngre fattige og funksjonshemmede av ulike slag ble samlet, til at det ble et omsorgstilbud kun for eldre mennesker. Fattighusene ble avviklet, men samtidig var det i Kristiania i 1911 tre gamlehjem med navn som viste tilbake til den gamle fattighusordningen: *Fjerdingens fattigstue*, *Kristiania gamle fattighus* og *Oslo fattigstue*. På mange måter kan en si at gamlehjem var en forlengelse av fattighusordningen.

Trolig holdt antallet gamle som ble satt ut til privat forpleining utenfor Kristiania seg relativt jevnt fra 1891 til 1914. Antallet personer i tabell 4.1 gjenspeiler ikke bare eldre, men også

⁸⁰ Bentzen. 1911, s. 1

⁸¹ Bentzen. 1911, s. 1

syke og vanføre. I 1911 var det totale antallet på utsatte 293 personer, og fra Berntzens redegjørelse av 1911 var 188 av disse over 50 år – 58 kvinner og 130 menn. De resterende 105 personene var det Bentzen betegner som ”sindssyke”. Ifølge Bentzen ble disse utsatt utenfor hovedstaden ”paa grund av drikkfældighet eller anden svakhet”.⁸² Trolig var tanken bak dette at personer som var drikkfeldige skulle fjernes fra byens ”fristelser” og settes til forpleining på landet. Steder som Kristiania fattigvesen brukte for å bringe eldre utsatte til forpleining var blant annet Høland, Skiptvet, Eidsvoll, Spydeberg og Skedsmo. Det ble ført kontroll over de utsatte gamles forpleining og forhold av forstanderen for kontoret for utsatte. I tillegg skulle det hvert år fremlegges for fattigstyret attest for

hvorvidt de utsatte nyter god og forsvarlig forpleining. I den anledning sender forstanderen hvert aar en anmodning til forpleieren om at erhverve en bevidnelse fra nærmeste fattigstyremedlem, helseraadsmedlem eller lærer.⁸³

Det store flertallet av gamle som ble understøttet med full forpleining, mottok denne forpleiningen i forskjellige gamlehjem eller pleiehjem i Kristiania. Disse var av ulik art og opphav, noen tjente dels som et pensjonat, andre dels som milde stiftelser med understøttelsesmåter av forskjellig art, og dels var noen oppstått vesentlig som frukt av fattigvesenets behov.

De ulike gamlehjemmene i Kristiania

I Bentzens redegjørelse fra 1911 over Kristiania kommunes pleieforhold for gamle, har han listet opp 43 gamlehjem i hovedstaden med totalt 987 forpleiede. Av dette antallet var 717 kvinner – noe som tilsvarer at 72 prosent av de forpleiede i gamlehjemmene i Kristiania i 1911 var kvinner. Bentzen har delt inn disse gamle- og pleiehjemmene i fem kategorier ut ifra hvordan de ble drevet, hvem som drev dem samt hvilke klasser i samfunnet som tok gamlehjemmene i bruk. Det er ikke å komme utenom at det klassesdelte samfunnet ble fulgt inn i alderdommen gjennom opprettholdelsen av gamlehjem for blant annet ”trængende fra de bedre eller middels stillede samfundslag” og ”for trængende av bestemte mindre velstillede livsstillinger” eller ”for trængende i sin almindelighet”. Under følger en oversikt over de ulike kategoriene Bentzen førte ved de forskjellige gamlehjemmene i Kristiania. Under gruppe B er det videre delt inn i to underkategorier, gruppe E består av to underkategorier.

---

⁸² Bentzen. 1911, s. 41

⁸³ Bentzen. 1911, s. 41

A) Gamlehjem drevet av institusjoner eller private saaledes, at utgifterne ved de gamles forpleining bestrides i sin helhet eller for en større eller mindre del av de gamle selv eller disses paarørende. Ved disse gamlehjemmene ble en del av utgiftene betalt av de gamle selv eller deres pårørende. Ved Diakonisseanstaltens gamlehjem bodde det 33 kvinner som betalte fra 30 til 120 kroner per måned for deres opphold. Dette tilsvarer i dagens pengeverdi fra 1721 kroner til 6885 kroner.⁸⁴

B) Gamlehjem baaret helt eller delvis av legater.

1. Med understøttelse av de gamle med fullstendig naturalforpleining. *Theodor Henrichsens sjømandshjem* hadde plass til 24 sjømenn. Hjemmet var kostbart i anlegg og drift, og hver av de gamle sjømennene representerte en utgift på 65,42 kroner per måned. Til gjengjeld fikk de alt hva de legemlig behøvde, som for eksempel klær, fri lege, medisiner, tobakk, sykehuspleie og begravelse samt bøker og aviser. Men det var ”en viss innskrænkelse i de gamles frihet.”⁸⁵ Uten tillatelse måtte ikke de gamle være borte fra måltidene, i tillegg hadde mennene visse arbeidsoppgaver de måtte utføre, slik som ”rense og fylde lamper, forrette budtjeneste, havearbeide, hugge ved, bære op brændsel, skuffe sne, feie gate og gaardsplads o.l.”⁸⁶

2a. Med understøttelse av de gamle med frit hus m.v. og en viss pengesum: for trængende fra de bedre eller middels stillede samfundslag. Ved *Mogens Thorsens og hustrus stiftelse* ble verdige og uforsørkede enker og ugifte kvinner av den dannede klasse opptatt, ”av hvilke enhver erholder fri opvarmet bolig med fornøden gas til matlagning samt et pengebidrag av indtil 32,00 maanedlig”.⁸⁷ Både *Oslo Hospital* og *Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt* tilhørte denne undergruppa.

2b. Med understøttelse av de gamle med frit hus m.v. og en viss pengesum: for trængende av bestemte mindre velstillede livsstillinger eller for trængende i sin almindelighet. *Kristiania gamle fattighus* huse 29 kvinner (24 tidligere tjenestepiker og fem enker) som var fordelt på ti rom. De gamle her hadde fritt hus, lys og brensel, fri lege og medisin samt sykehusbehandling. De to første årene av sitt opphold skulle kvinnene forsørge seg selv, men av og til kunne de også i løpet av denne perioden motta noe støtte, til å begynne med én krone i uka.

---

⁸⁴ Statistisk sentralbyrå, september 2014. <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

⁸⁵ Bentzen. 1911, s. 42

⁸⁶ Bentzen. 1911, s. 42

⁸⁷ Bentzen. 1911, s. 43

C. Gamlehjem ledet av forening eller privatmand for ved hjælp av veldædige bidrag at skaffe de gamle billig og godt husrom og hjælp til underhold efter eget tykke. Her finner vi blant annet *Kristiania hjem for gamle tjenestepiker* som eides av foreningen

”Understøttelsesforeningen for ældre tjenere av kvindekjøn i Kristiania by”. Hjemmet hadde plass til 40 kvinner, og ”Enhver der optages maa ha mindst 10 kr. pr. maaned at leve av (noe som i dag tilsvare 574 kroner⁸⁸)”.⁸⁹ Damene betalte altså for husrom, men de fikk gratis kull eller koks – ved måtte de derimot betale for selv. Dessuten mottok de fri lege og medisin så lenge de bodde i hjemmet. De gamle var ikke bundet på noen som helst måte, og en del av damene gikk ute og arbeidet.

D. Gamlehjem drevet av en forening med hjælp til selvhjælp til fuldt underhold i foreningens hjem. *Hjemmet for ældre arbeidsvillige kvinder* hadde som formål å:

opta hæderlige trængende kvinder, som er kommet ut av virksomhet for under opøven og nyttiggjørelsen av deres evner og kræfter at sætte dem i stand til at medvirke til deres livsophold.⁹⁰

Hjemmet var ikke ment som et fattighjem, men som et arbeidshjem. Hver av beboerne måtte betale inn alt de tjente til hjemmet, men dersom de tjente mer enn 18 kroner i måneden, fikk de dette tilbake ved slutten av måneden. Bentzen opplyser at det bodde åtte kvinner her, og alderen strakk seg fra 27 til 80 år. Dersom de eldre kvinnene ikke klarte å tjene noe i det hele tatt, ble de flyttet til gamlehjem av neste gruppe.

E) Gamlehjem med forsørgelse av de gamle med fuldstændig naturalforpleining, for hvilken Kristiania eller andre kommuners fattigvæsener betaler en maanedlig godtgjørelse, regelmæssig ikke over kr. 18 maanedlig, hvortil kan komme en ubetydelighet av klær. – Hjemmene mottar gjerne samtidig gamle, flere eller færre, som betaler for sig selv. Ved *Sagenes menighets gamlehjem* bodde det 22 gamle damer, hvorav Kristiania fattigvesen betalte for 20 av disse, mens de to siste var privatbetalende.

Gamlehjemmene under denne kategorien er delt inn i to, nemlig

1. Drevet av kristelige sammenslutninger eller foreninger og 2. Drevet av private. Når det gjelder disse gamlehjemmene, som ble drevet privat, har Bentzen listet opp 19 ulike gamlehjem som hadde fra én til 73 forpleiede. Hos *Ole Andersens pleiehjem* opplyser

---

⁸⁸ Statistisk sentralbyrå, september 2014. <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

⁸⁹ Bentzen. 1911, s. 46

⁹⁰ Bentzen. 1911, s. 47

Bentzen at det ” nu kun var tilbake en gammel kone, som hadde hat sit tilhold der i ca. 14 aar”.⁹¹

Det er interessant å se på inndelingen som er gjort av disse gamlehjemmene i ulike sosiale grupper, og det er også interessant å se antall hjem som befinner seg i hver av gruppene. Det er gruppe E, hvor gamlehjemmene blir drevet gjennom privatpersoner eller kristne organisasjoner, som har flest gamlehjem med et antall på 25 hjem. Når det gjelder antallet eldre til forpleining ved disse hjemmene, var 392 eldre til forpleining i de gamlehjemmene som var drevet privat, mens de drevet av kristne organisasjoner hadde 183 eldre menn og kvinner boende hos seg. Disse tallene viser hvor stor rolle religiøse organisasjoner hadde med tanke på å hjelpe trengende eldre. Det var spesielt prester, og også indremisjonens slumsøstre som hadde kontakt med eldre og som så hvor mye denne gruppa av fattige mennesker led og hadde det vanskelig med tanke på å ta vare på seg selv og å få endene til å møtes. Både Frelsesarmeen og Kristiania indremisjon drev foregangsarbeid når det gjaldt å hjelpe eldre fattige. Hvor indremisjonen i 1911 hadde to hjem for gamle menn, drev Frelsesarmeen gamlehjemmet *Kveldssol* med plass til tolv menn og 29 kvinner, derav tre gamle ektepar. I tillegg får en et godt inntrykk av i hvor stor grad Kristiania fattigvesen var henvist til bruk av private gamlehjem i byen. Om de private gamlehjem skriver Bentzen:

Det er gjennomgaaende saa, at de gamle finder sig vel til rette selv i de mindst gode private pleiehjem. De vil nødigt flytte derfra til sykehus, naar det trænges. I de private pleiehjem, som drives av personer, der i samfunnsstilling staar dem nær, har de større frihet, og selv om rummet er trangt, er forskjellen mellem det tidligere og det nuværende liv mindre. (...) Og naar de endelig maa ind i et hjem, er det dem ofte om at gjøre at faa med sig sin seng, sine sengklær og om mulig noget av deres mange gange skrøbelige møbler. De faa og ofte litet værdifulle eiendele hænger mange ved som en del av sit eget jeg. Og her kan det private pleiehjem være mere imøtekommende og elastisk. Det bidrar sit til at røtterne hurtigere fæstes ogsaa i de nye forhold.⁹²

Bentzen trekker frem at de gamle kunne ha godt av å komme til et privatdrevet gamlehjem hvor de kunne få pleie og omsorg fra personer som stod dem nær i samfunnsstilling. Men ved de gamlehjemmene som ble drevet av private, opplevde man i større grad at man måtte spare der det var mulig:

De private maa væsentlig spare paa hus, betjening og brænde, og det sker for husrummets vedkommende dels ved, at rum, som kun er til bruk om dagen, fælles dagligstue og spisestue, sløifes,

---

⁹¹ Bentzen. 1911, s. 50

⁹² Bentzen. 1911, s.54-55

dels ved at eierinden selv undværer enhver komfort, nøier sig med et litet rum for sig selv, et pikekammer eller et litet kjøkken som soverum, og for betje ingens vedkommende, at hun sliter sent og tidlig og arbeider for to. Paa bespisning kan der vanskelig spares. Heller ikke synderlig paa opvarming og belysning.⁹³

Det var ikke bare ”eierinden” som ved flere av de privatdrevne gamlehjemmene måtte innfinne seg i å bo trangt, det sammen gjaldt for en del av beboerne. Bentzen skriver at det fantes en del rom med syv gamle på hvert værelset, men at de fleste rom hadde fra tre til seks sengeplasser. Ved noen av disse gamlehjemmene fantes endog enkeltværelser. Det å bo trangt, måtte få en betydning for de sanitære forholdene, noe også Bentzen trekker frem:

Ikke noget sted er dog husrummet gjennemgaaende innskærket til det av sundhetskommisjonen satte minimum. I almindelighet har hver forpleiet et langt større kubikrum; men desuagtet er det av og til for trangt i rummene, for trangt for de gamles bevægelse og for trangt til omhyggelig renhold.⁹⁴

Bentzen legger vekt på at flere av gamlehjemmene som havner under kategorien drevet av private, ikke tilfredsstilte strengere sanitære krav – selv om de gamle ”sjelelig set synes at trives godt”.⁹⁵ Det var ikke kun de sanitære forholdene som bekymret stadsfysikusen. Det at fattigvesenet benyttet seg av disse gamlehjemmene var, ifølge Bentzen, uheldig med tanke på at de av dem som styrte disse hjemmene kun tenkte på egen fortjeneste og profitt: ”...de kan misbrukes, om det end ikke godt kan siges, at saa hittil er sket.”⁹⁶ I verste tilfelle var det ikke en nestekjærlighetstanke som lå bak opprettelse og drift av gamlehjemmene, men en tanke om kun å tjene penger på å huse eldre. Bentzen kommer også med egne tanker rundt fattigvesenets bruk av private hjem til full forpleining av de fattige gamle:

Man bør derfor efter min mening snarest mulig komme bort fra dem og heller søke de gamle forpleiet i menighetshjem eller hjem, der staar under ledelse av velgjørende institutioner, hvor den private erhvervsinteresse er utelukket.⁹⁷

Gruppe B – a. for trængende fra de bedre eller middels stillede samfundslag – hvor både Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt befinner seg – hadde fem gamlehjem med til sammen 211 eldre menn og kvinner. Til motsetning til de privatdrevne gamlehjemmene,

---

⁹³ Bentzen. 1911, s. 52

⁹⁴ Bentzen. 1911, s. 52

⁹⁵ Bentzen. 1911, s. 60

⁹⁶ Bentzen. 1911, s. 60

⁹⁷ Bentzen. 1911, s. 60

måtte en ikke i like stor grad spare inn der man kunne, og ved flere av gamlehjemmene i denne gruppa mottok de gamle ukepenger. Til denne gruppa er det et stort flertall kvinner som ”sogner til”. Det vil si at av de fem gamlehjemmene så var det kun *Kristiania haandverkens hvile* som hadde mannlige beboere hvor det i 1911 bodde åtte menn og 61 kvinner. Hos *Mogens Thorsens og hustrus stiftelse* ”optas værdige og uforsørkede enker og ugifte kvinder av den dannede klasse”.⁹⁸ Og *Kong Oscars minde* bygger på ”Selskapet til omsorg for ældre ugifte damer”⁹⁹ som ble stiftet i 1854.

Av de totalt 43 gamlehjemmene som Bentzen har listet opp, er det kun elleve av hjemmene som ikke mottar noen månedsbetaling fra fattigvesenet. Totalt er det 728 personer som mottar månedsbetaling fra Kristiania fattigvesen. Disse betalingene strekker seg fra under ti kroner til 120 kroner i måneden. Det er kun én eldre kvinne på Diakonisseanstaltens gamlehjem som mottar den høyeste månedsbetalingen, ellers mottar størsteparten en månedsbetaling på 18 kroner¹⁰⁰ med 478 personer.

Understøttelse i hjemmene

Ut ifra tabell 4.1 kan man lese at fast understøttelse i hjemmene steg fra 1891 til 1914 – fra 1414 hovedpersoner i 1891 til 2127 hovedpersoner i 1914. Det var ikke bare den faste understøttelsen i hjemmene som økte i løpet av denne perioden, for også midlertidig understøttelse for gamle og syke økte, slik en kan se i tabell 4.2. En slik

Tabell 4.2: Antall midlertidige understøttelser for gamle og syke i Kristiania i utvalgte år

År	Understøttelse med penger, klær etc.	Understøttelse med kun lege eller medisin
1891	2363	563
1898	2860	632
1900	3302	461
1905	3281	1183
1910	3074	917
1914	3347	676

Kilde: *Statistisk aarbok for Kristiania by 1917*. Utgit av kommunens statistiske kontor, s. 159

understøttelsesmåte var for de av de gamle som kunne bo hjemme, men som ikke fikk endene til å møtes. Dette gjaldt kun for kortere perioder da dette var midlertidig understøttelse fra fattigvesenet. Dersom personer befant seg i en vanskelig økonomisk situasjon over lengre tid,

⁹⁸ Bentzen. 1911, s 43

⁹⁹ Bentzen. 1911, s. 43

¹⁰⁰ Tilsvarende kroner 1032,75 i september 2014. Statistisk sentralbyrå: prisendring. <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

gikk man over til å være fast understøttet av fattigvesenet. Det er en drastisk økning når det gjelder understøttelse med kun lege eller medisin fra 1900 til 1905 i forhold til understøttelse med penger, klær etc. som holder seg relativt jevnt ved disse to årstallene. I denne perioden øker antallet hovedpersoner i denne kolonnen fra 461 til 1183 – altså med over en fordobling. Årsaken til dette kan være at en del av de eldre før 1900 til 1905 fikk økonomisk hjelp fra familie og slektninger til utgifter når det gjaldt lege og medisin. Vi ser derimot en økning i arbeidsledige i denne femårsperioden. Dette kan man blant annet se i de statistiske årbøkene for Kristiania kommune over de for første gang understøttede hovedpersoner. I 1900 er det oppført 403 personer som for første gang blir understøttet av fattigvesenet på grunn av at trangens årsak var arbeidsløshet.¹⁰¹ I 1905 hadde antallet hovedpersoner som mottok fattighjelp for første gang på grunn av arbeidsledighet økt til 1195 personer.¹⁰² Trolig ligger årsaken til at antallet eldre, som mottok midlertidig understøttelse med kun lege eller medisin, økte fra 461 personer i 1900 til 1183 personer i 1905 i at det i denne perioden var en høy arbeidsledighet blant hovedstadens befolkning. Hvor en del av de eldre tidligere hadde fått økonomisk hjelp til medisin og lege fra familien tidligere, var det færre som kunne hjelpe dem med dette på grunn av egne økonomiske problemer. Dermed måtte man søke seg til fattigvesenet.

Oppsummering:

Kristiania kommune stod altså for ulike former å understøtte eldre fattige i hovedstaden. Den absolutt største understøttelsesmåten var den i hjemmet hvor eldre mottok økonomisk støtte gjennom penger, klær, mat, kull og lignende. Fra 1891 til 1914 ser man en nedgang i eldre som blir plassert i fattighus. Årsaken til dette ligger i at fattighusene ble sakte, men sikkert avvirket, og i stedet ser man den gryende starten til en egen institusjon for eldre: gamlehjemmene. Men fortsatt fantes det i 1911 totalt tre gamlehjem i Kristiania som gjennom navn på hjemmet henspilte på den gamle fattighusordningen. De gamlehjemmene som fantes på begynnelsen av 1900-tallet var i stor grad sosialt lagdelte. Gamlehjemmene baserte seg på de ulike sosiale lagene i befolkningen hvor det fantes egne gamlehjem til ulike grupper. Ifølge Knut Kjeldstadli kom denne sosiale lagdelingen til å fortsette inn på 1920- og 1930-tallet med byggingen av nye gamlehjem, da:

---

¹⁰¹ *Statistisk aarbog for Kristiania by. Femtende aargang. 1900:* 206

¹⁰² *Statistisk aarbok for Kristiania by. Femogtyvende aargang. 1910:* 172

Hjemmene skulle nå romme folk fra alle klasser. Derfor var det bedre med mange småbord enn med langbord i spisesalene; slik kunne folk sitte sammen med sine like, het det¹⁰³

Stadsfysikus Bentzen uttrykte sin bekymring når det gjaldt de privatdrevne gamlehjemmene i hovedstaden. Det gjaldt blant annet hvor liten plass hver og en av de eldre kunne oppleve å bo under, men samtidig var de kanskje vant til trangboddheten fra tidligere? Det som bekymret han aller mest var de private som drev hjemmene og deres intensjoner. Han påpeker at det fantes flere privatpersoner som drev hjem ut av godhet og nestekjærlighet, men samtidig fantes det trolig de som drev hjem som kun tenkte på egen fortjeneste. Ifølge Bentzen ville det beste være om flere menighetshjem eller hjem ”der staar under ledelse av velgjørende institutioner, hvor den private erhvervsinteresse er utelukket”¹⁰⁴ ble bygget.

---

¹⁰³ Kjeldstadli. 1990, s. 306

¹⁰⁴ Bentzen. 1911, s. 60

Kapittel 5: Kontoret for utsatte – avdeling II

Hr Forstander Egeberg

Da jeg har en gammel mand med Navn Ole Olsen No 533 som er Udsat fra deres Kontor med Gaatjøreelse af Kr 45 for Kvartalet. Men da han er saa gammel og bare til bryderi saa vil jeg bede Forstanderen om han vil vere af den godhet at betale lit mer for ham.

Erbødigst

Laurits Andersen¹⁰⁵

Rundt århundreskiftet hadde Kristiania kommune innført en ordning hvor de trengende i byen ble gruppert etter ulike måter å motta understøttelse på. Disse var:

1. trengende, som var anbragt i forpleining ved forstanderen for utsatte,
2. trengende i fattigstuene,
3. trengende, som mottok støtte i hjemmene.

I dette kapittelet har jeg som hensikt å undersøke understøttelsesmåten som er skissert opp som nummer en, nemlig de gamle damene som var anbragt i forpleining ved forstanderen for utsatte. Fattigvesenets statistikk viser at antall utsatte som var ført opp som gamle og syke, holdt seg relativt jevnt i perioden fra 1887 til 1911 i forhold til det tilsvarende antallet sinnssyke som ble plassert i privat forpleining i Kristiania eller de omkringliggende distriktene til hovedstaden:

	1887	1895	1900	1911
Gamle, syke etc.	314	352	358	293
Sinnssyke	198	300	424	521 ¹⁰⁶

Tallene viser en jevn økning i antall utsatte personer som ble karakterisert som ”sindssyke”, mens antallet gamle og syke som havnet under Kontoret for utsatte holder seg relativt stabilt fra 300 til 350 personer. Bakgrunnen til at antallet gamle og syke ble redusert fra 358 i 1900 til 293 elleve år senere, er at det i dette tidsrommet ble utført en omlegging i hvor de gamle som ble anbragt i forpleining i selve Kristiania skulle skrives opp. Før 1900 ble de ført under Kontoret for utsatte mens de etter 1900 ble overført til forstanderne i byens ulike kretser.

¹⁰⁵ Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. avdeling – 3 manntallsprotokoll. Mnr. 1-606, 1887-1907. A20331. Nr. 533: Ole Olsen

¹⁰⁶ Beretning om Kristiania Kommune for aarene 1887-1911, s. 367

Dermed er de 293 gamle og syke som er ført opp i 1911 kun de som befinner seg i distriktene omkring Kristiania.

Hvem var disse damene? Hvor ble de bosatt? Kan jeg gjennom å bruke protokollen fra Kontoret for utsatte, avdeling II finne støtte i det stadsfysikus i Kristiania, Bentzen, i 1911 skriver om at ”Under tilsyn av forstanderen for utsatte kommer i almindelighet blot saadanne gamle, som paa grund av drikkfældighet eller anden svakhet maa utsættes paa landet”.¹⁰⁷ I så fall, hvor mange av kvinnene ble plassert på landet på grunn av trangen til drikk? Og var det noen vesentlig forskjell i damene som ble plassert i privat forpleining med betaling av det offentlig i Kristiania og de som ble utsatt på landet? Dette er i all hovedsak det dette kapittelet vil forsøke å få svar på.

Fra legdekjerring...

Å sette gamle ut til forpleining hos private personer har dype historiske røtter i bondesamfunnet. Legdeordningen gikk ut på at et bestemt antall selvstendige gårdsbruk innen en legd/krets var pliktige til å gi de fattige kost og losji, og gårdens størrelse avgjorde hvor lenge det enkelte legdslem fikk opphold der. Man kan si at det å sette gamle på legd var forløperen til det kontoret for utsatte i Kristiania foretok seg, men innenfor andre rammer. I motsetning til legdeordningen var bortsetting frivillig, det var ingen som påla privatpersoner å ta imot eldre til forpleining, samtidig fikk man som forpleier for utsatte betaling. Ved legdeordningen slapp bøndene, som var pålagt legdshold, å betale fattigskatt i penger slik andre næringsgrupper måtte. Legdeordningen var i større utstrekning et bygdefenomen enn et byfenomen, men fra folketellingen av 1900 finner man elleve personer som er oppført at de er på legd og forsørges av Kristiania fattigkasse, samtlige av disse var bosatt i Skiptvet i Østfold.

Inger Johanne Liabø forteller om to typer legd – *årslegd* og *omgangslegd*. Den førstnevnte typen var gjerne vanlig i noen Østlandsbygder hvor gårdene var såpass store og bøndene velholdte slik at en gård enkelt kunne forsørge en person hele året. Det var ikke uvanlig at ”legdekallen” eller ”legdekjerringa” ble boende på samme gård år etter år fram til sin dødsdag, og etter hvert ble de en naturlig del av gårdssamfunnet,

---

¹⁰⁷ G. E. Bentzen. 1911, s. 41

”(…) og så sant de var friske nok deltok de i arbeidslivet og fikk oppgaver som f. eks. barnepass, spinning og veving, vedhogging og forskjellig vedlikeholdsarbeid – noe som må ha gitt dem en viss følelse av egenverd.”¹⁰⁸

Omgangslegd skal ha vært en mer vanlig form for legd enn årslegden. Den som var satt på legd måtte gå til flere gårder i løpet av året. Den fattige gikk rundt fra gård til gård etter en viss rekkefølge som stod skrevet opp i legdsseddelen hans eller hennes. På denne måten bodde legdekjerringa eller legdekallen noen dager hos hver bonde. Dette kunne variere fra en til to dager og opp til flere uker alt ettersom hvor stor gården var. Omgangslegd må ha vært tært mye på de gamle som var på legd. Det må ha vært slitsomt å dra fra gård til gård, og på samme tid aldri føle at de hadde et sted de følte de hørte til – de ble revet bort fra omgivelser de hadde blitt vant til, der de kanskje var begynt å føle seg hjemme. Forholdene legdslemmene levde under kunne være svært kummerlige. Sengeplassen var som oftest en flatseng på kjøkkengulvet eller en bås i stallen eller fjøset med litt halm som underlag - også om vinteren.

Fra rundt andre halvdel av 1800-tallet avtok antallet legdslemmer. Liabø trekker frem at det var flere grunner til dette. En årsak var den økende oppmerksomheten rettet mot den inhumane behandlingen som blant annet de eldre på legd ble utsatt for. Dette var det spesielt prestene, som arbeidet for de fattige, som la merke til. Men hovedårsaken til avskaffelsen av legden var

(…) de store endringene i næringsstrukturen på landsbygda, sammen med overgang til pengehushold. Framveksten av et mer differensiert næringsliv og nye sosiale grupper gjorde legden til en særbyrde på jordbruket, og særbyrder var alltid bøndene på vakt mot.¹⁰⁹

Det var kun bøndene som var pålagt legdshold, andre næringsgrupper betalte fattigskatt i stedet. Liabø legger vekt på at ettersom jordbruket ble mer spesialisert og salgorientert – noe som resulterte i at bøndene måtte kjøpe en del varer de tidligere hadde produsert selv – ”ble det mer følbart å ha en ekstra person å fø på. Mange foretrakk heller å utrede fattigskatt i penger”.¹¹⁰

Det var fattigloven av 1900 som satte den endelige sluttstreken for legdsforsørgelsen, og komiteen som hadde utredet saken anså lovforbudet mot legd som et humanitært fremskritt.

---

¹⁰⁸ Liabø. 1980, s. 25

¹⁰⁹ Liabø. 1980, s. 33

¹¹⁰ Liabø. 1980, s. 33

Derimot forsvant ikke antallet fattige, fattigstatistikken viser at antallet fattige på slutten av 1800-tallet steg. Andre former for fattigunderstøttelse måtte erstatte legden. Bortsetting hadde eksistert parallelt med legdeordninga, og med nedgangen i personer satt ut på legd fra 1850 og fram til 1900, økte tilsvarende antallet personer som ble satt ut til privat forpleining med betaling av blant annet Kristiania kommune. Ifølge Liabø skal antallet personer på legd i 1851 ha vært 10.343 mot 1017 i 1900 – året da legd ble avskaffet. De tilsvarende tallene når det gjelder bortsetting var 7782 i 1851 mot 20,331 i 1900.¹¹¹

... til Fattiglem, utsat af Kristiania Fattigvæsen¹¹²

De gamle og syke i Kristiania som ikke kunne være på egen hånd, og dermed ikke kunne motta støtte i sine egne hjem, ble satt til full forpleining enten i byen eller på landet. I motsetning til legdeordningen, mottok privatpersonene som hadde en eldre, fattig trengende boende hos seg betaling. Det fantes ingen fast sum som ble betalt for forpleiningen av de eldre da betalingen varierte etter personens større eller mindre arbeidsevne, sykdom og lignende. Fra redegjørelsen utført av Bentzen i 1911 over de 188 personer over 50 år som var under tilsyn av forstanderen for utsatte dette året, var betalingen for de gamles forpleining slik at elleve fikk en betaling på et sted mellom 20 og 25 kroner per kvartal, 86 personer ble det betalt 30 – 40 kroner per kvartal, 71 fikk en betaling på 42 – 50 kroner per kvartal, mens 17 personer fikk en betaling på 54 kroner per kvartal. De sistnevnte bodde vesentlig i Kristiania.¹¹³

Bentzens redegjørelse tok for seg både eldre kvinner og menn, og han så på disse fra alderen 50 og oppover. Selv har jeg kun tatt for meg de eldre kvinnene som står innskrevet i den store protokollen over *Kontoret for utsatte, avdeling II, 3. Mandtallsprotokoll*¹¹⁴ – som omhandler voksne personer som er satt ut til privat forpleining på Kristiania kommunes regning. Antallet navn som er skrevet inn her overstiger trolig 1000, da det er flere tilfeller det står oppført flere navn på hver av de 606 numrene i protokollen. Når det gjelder alderen har jeg valgt å se på kvinnene som er fra 60 år og oppover i det året de ble utsatt, og tidsmessig strekker perioden seg fra 1872 til 1906. Antallet kvinner som havner i denne kategorien ender

---

¹¹¹ Liabø. 1980, s. 38. Dette er tall fra hele landet, samt at antallet består av både barn, syke, gamle og sinnssyke. Liabø har brukt Statistisk sentralbyrå: fattigstatistikk for årene 1851-1927 for å komme frem til disse tallene.

¹¹² Betegnelsen "Fattiglem, utsat af Kristiania Fattigvæsen" er funnet i folketellinga av 1900 hvor en av kvinnene, Maren Sørensen, nr. 402, som da bodde på Mysen pleiehjem, har fått dette tilskrevet under sin stilling.

¹¹³ Bentzen. 1911, s. 41

¹¹⁴ Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling – 3 mandtallsprotokoll. Mnr. 1-606, 1887-1907. A-20331.

da på totalt 171 personer. Ut ifra de få ordene som er skrevet inn i protokollen med sirlig skrift under kolonnene *Navn, Hos hvem utsat, Grunden til Understøttelsen og Den vedtagne Betaling for Fjerdingaaret*¹¹⁵ får man et noe dypere innblikk i kvinnenes stilling samt et lite inntrykk av hvordan samfunnet så på disse gamle damene hvis navn var ført inn i fattigvesenets uhyggelige protokoll. Hvem var disse fattiglemmene som var utsatt av Kristiania Fattigvesen?

Enker, piger, jomfruer, koner og fraskilte hustruer

Når det gjelder hvor gamle kvinnene var da de ble satt ut til privat omsorg med betaling av Kristiania fattigvesen, strakk denne seg fra 60 til 88 år, hvor gjennomsnittsalderen er på 71 år. Kvinnenes fødested strekker seg, i likhet med alderen, over et nokså vidt spenn. Det står ikke oppført fødested hos alle kvinnene, kun 139 av dem, og litt i underkant av halvparten av disse – 57 av damene – blir oppført med fødested i dagens Akershus fylke. På andre plass havner Hedmark fylke som var fødested til 21 av kvinnene, kvinnene som er født i Kristiania kommer som nummer tre med antallet 20. 14 av kvinnene er født i Buskerud, elleve i Østfold. Fire av kvinnene er født i utlandet – en i Tyskland og tre i Sverige. Tre av damene er oppført med fødested i Vestfold, det samme antallet gjelder for Oppland. To er født i Vest-Agder og to er fra Trondhjem. Og til slutt er en av kvinnene oppført med fødested på Ringerike og en i Rogaland. Disse tallene viser at Kristiania var en by bestående av innflyttere, også når det gjaldt eldre kvinner. I protokollen står det ikke skrevet inn hvilket årstall de eldre damene flyttet inn til byen, så det er ikke med sikkerhet mulig å konstatere at de flyttet inn til Kristiania i sine yngre dager på grunn av arbeidsmuligheter byen gav. Men det er trolig at en del av kvinnene flyttet inn til hovedstaden for å ta seg arbeid da de var yngre.

Under kolonnen *Den Udsattes Navn* er det i tillegg til navnene på kvinnene ført opp om de var enker eller piger, og ved flere av enkene står det også hva slags yrke mennene deres hadde hatt, som for eksempel tilfellet er for nummer en i protokollen: *Kontorist Karl Fredrik Kjelsbergs Enke Amalie Pauline*. Når det gjelder mennenes yrker er flertallet oppført som arbeidere, totalt 17 stykker. Fem av mennene er oppført med skomager som yrke. Yrker som kan karakteriseres som arbeiderklassen er godt representert med yrker som vognmand, slagter, graastenmurer, snedker og skrædder. Derimot er to av kvinnene enker etter handelsborgere, en er fraskilt hustru til en skibskaptein, mens to er enker etter kontorister

---

¹¹⁵ Eldre betegnelse for tre måneder; kvartal

hvor den enes mann var *paa Kontor hos Sorenskriveren i Vesteraalen, Lofoten*. Det store flertallet av kvinnene var enker etter menn av arbeiderklassen.

Kvinnene var i sterk overvekt enker – 111 av dem er dette. Dette tilsvarer at 65 prosent av kvinnene som var utsatt til privat forpleining var enker. I forhold var 21,6 prosent av damene ført opp som *piger*, altså var dette damer som ifølge protokollen aldri hadde vært gift. Kun fem av damene har fått en yrkestittel foran navnet sitt – der en står oppført som *sypige*, en annen som *tjenestepige* og de resterende tre blir titulert som *jomfru*. Jomfru henspiller her trolig på kvinnelig hushjelp, ekspeditrise eller serveringsdame. Hos 13 av damene er det skrevet opp at de er hustru eller kone ved siden av deres navn. Hos en av disse: Andreas Pedersens Hustru Marthe Guttormsen, som i 1887 i en alder av 63 år ble satt ut i Skiptvet i Østfold, står det om familiestilling: *Manden, gammel og skrøbelig, kan neppe klare sig selv, ingen Børn.*¹¹⁶ Hun ble satt ut da hun var krøbling og lam, og trolig så ikke ekteparet noe mer til hverandre etter at hun var blitt flyttet til Skiptvet. Som regel var det slik at de som ble satt ut til privat forpleining på landet, ble satt ut alene:

I regelen anbringes de enkeltvis og som medlem av den familie, hvori de er anbragt. I byen derimot er enkeltanbringelser meget sjelden; man maa der ty til de forskjellige gamle- og pleiehjem, som er beregnet paa at motta flere personer.¹¹⁷

Hos nummer 303: Lastekjører Martin Larsens Kone Anne, kan man lese at hun som 70-åring ofte er sengeliggende, og dette er grunnen til utsettingen. Hun blir derimot ikke satt ut så langt unna Kristiania, nærmere bestemt ved Abildsø, men også her kan man lese at det ikke bare er hun som sliter med alderdommen: *Manden der saavidt kan klare sig selv bor i Munkedamsveien*. Skredderkona Mathea Lundin på 64 år, og oppført med løpenummer 278, har opplevd at *Manden er forsvunden – han har forladt sin Hustru*. Grunnen til hennes understøttelse er at hun er arbeidsudyktig og henfallen til drikk.

Hos tre av de 171 kvinnene får man informasjon om at de er skilt, separert eller fraskilt hustru. I tilfellet med den separerte hustruen Anne Kristine Andersdatter, med løpenummer 120, følger det informasjon om at *Manden 66 Aar gammel bor i Fjerdingen 14, nyder ingen Understøttelse af Fattigvæsenet*. Disse små notatene om kvinnes forhenværende menn eller skilte menn viser at fattigvesenet satte seg inn i kvinnes stilling og hadde med dette et godt

---

¹¹⁶ Nr. 114, Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling

¹¹⁷ *Beretning om Kristiania Kommune for aarene 1887-1911*, s. 368

overblikk over situasjonen til disse kvinnene som ble satt ut til privat omsorg og forpleining på deres regning.

Fordringsfuld, stadig sengeliggende

Det er svært interessant lesing om de ulike grunnene til at kvinnene ble bortsatt, enten i Kristiania eller i de omkringliggende områdene til hovedstaden. I kolonnen over *Grunden til*

Understøttelsen, kan det være ført opp flere årsaker, og den årsaken som blir nevnt flest ganger er det som under ett har blitt ført som en samlebetegnelse på det som har med alder å gjøre (*Alderdomssvaghed, gammel og sløv, skrøbelig, svagelig og svækket*). Hele 62 av kvinnene har fått dette som grunnen til understøttelse. Men ikke alle damene var understøttet på grunn av alderdomssvakhhet. Andre årsaker var arbeidsudyktighet, som er ført opp hos 25 av damene, sykdom (brystsyk, asma, gikt, underlivssykdom, bronkitt og hjertefeil) står som grunn hos 35 av kvinnene. Det viser seg også at en del av damene – 34 stykker – stadig er sengeliggende. 13 av kvinnene er ført opp som fordringsfull. Denne betegnelsen er også en samlebetegnelse hvor lignende negative beskrivelser er samlet: *lei at have, slem, umulig, vanskelig at forpeleie, byrdefuld, umedgjørlig, skiddenfældig og besværlig for sine omgivelser*. Bentzen skriver at utsettelse på landet ikke alltid var en enkel affære:

Utsættelsen paa landet volder efter forstanderens uttalelser meget besvær. Ofte forlater de utsatte sit forpleiningssted. De maa bringes tilbage. Ofte maa forpleieren faa dem væk. De er nemlig ikke bare til fordel for forpleieren. De kan være fordringsfulde og nødig ville gjøre den nytte de kan. Vil ligge længe og la sig opvarte. Det er dog distrikter, hvor de nævenyttige gjerne mottages.¹¹⁸

Det kan virke som om det er en tendens til at de av kvinnene som krever mer stell, og er ”vanskelige å ha med å gjøre”, får en større betaling per kvartal enn de som kun har alderdomssvaghed som årsak til understøttelse. Dette kapittelet åpnet med et brev adressert til

Tabell 5.1: Årsak til understøttelse

Årsak	Antall
Alderdomssvakhhet	62
Sykdom	35
Stadig sengeliggende	34
Drikker/tigger	29
Arbeidsudyktig	25
Urenslig	13
Fordringsfull	12
Trenger stadig tilsyn	11
Lam, bruker krykker	10
Dårlig syn, blind	7
Fjøllet	5
Dårlig hørsel, døv	4
Nervesvekkelse	3
Dødssyk	2
Invalid	1
Åndssløv	1

Kilde: Basert på Kontoret for utsatte, avdeling II

¹¹⁸ Bentzen1911, s. 41

forstanderen for kontoret for utsatte på den tiden, Herr Ekeberg. Det har ikke vært mulig å finne tilsvarende brev som angår kvinnene dette kapittelet tar utgangspunkt i, men den lille teksten viser at det fantes forpleiere som skrev inn til forstanderen og ba om en større utbetaling når den utsatte eventuelt krevde mer forpleining og omsorg. Ofte fikk de tilslag, slik som tilfellet var med brevskriveren Laurits Andersen.

29 av damene har drikker og/eller tigger som en eller en av flere årsaker til at de er satt ut til forpleining. Hos tre av damene står det at de både drikker og betler, to av kvinnene tigger mens hos 24 av kvinnene står det at de er *drikføldig, henfalden til drik* eller *drikføldig i høi grad*. En av kvinnene, Slagter Severin Sørensens enke Maren Fredrikke Wahlstrøm,¹¹⁹ som ble satt ut til forpleining i en alder av 74 år i 1898, har blitt påspandert noen ekstra ord av forstanderen i hans protokoll under kolonnen grunnen til understøttelse: *Meget henfalden til drik. Ingen fast bopæl, men har som oftest lagt i trappegangene ved Nytorvets basar. Fremstillet her af politiet.*

Kun én av kvinnene som har som årsak til understøttelsen at de er henfallen til drikk, blir satt ut til forpleining i Kristiania – resten ble plassert i distriktene rundt hovedstaden. Bakgrunnen til dette må trolig ha vært, slik Bentzen er inne på, at kvinnene på denne måten skulle unngå bylivets fristelser, og dermed var blant annet Enebakk, Oppegård, Mysen og Skiptvet mer velegnede steder for disse kvinnene å bo.

Hos hvem utsat

Kolonnen *Hos hvem utsat* i protokollen kan ofte virke rotete og uoversiktlig da listen over personer som damene er utsatt hos kan bli lang. En av damene, pige Anne Lovise Hansdatter¹²⁰ som drikker og betler, flytter hele 19 ganger i tidsrommet hun er utsatt: fra 1887 til 1902. Når man teller antall flytting på samtlige av damene blir dette 371 flyttinger (altså forandring i bosted). Gjennomsnittlig flytter da damene på seg 2,1 ganger hver, men 86 av kvinnene, altså nøyaktig halvparten av dem, flytter ikke flere ganger etter at de blir bortsatt – de blir boende på samme adresse. Dermed er det et lite mindretall, slik som Anne Lovise Hansdatter, som trekker opp gjennomsnittet.

---

¹¹⁹ Nr. 402: Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling

¹²⁰ Nr. 254: Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling

Når det gjelder hvor damene ble utsatt, er det 36 av dem – 21 prosent – som får ny bostedsadresse hos et familiemedlem. Én blir ”utsatt” hos sin mann, én hos sin søster, én hos sin svigerdatter, én hos sitt barnebarn, én hos en slektning, fem hos sin datter, ti hos sin sønn og 16 hos sin svigersønn. Svært trolig var det slik som Liabø skriver ”at familier som ellers ikke ville ha sett seg råd med å brødfø en gammel slektning, kunne greie det med betalingen de fikk av fattigvesenet.”¹²¹ En familie som selv hadde problemer økonomisk fant nok pengene fra fattigkassa som et kjærkomment tilskudd når det gjaldt å ta til seg en eldre mor eller svigermor.

Det er noen områder i de omkringliggende distriktene til Kristiania som går igjen som bosted for kvinnene. På topp troner Skiptvet, som ligger i indre Østfold og er en gammel landbruksbygd som ikke har hatt særlig med industrietableringer. Eidsvoll, Aker, Mysen, Oppegård og Bærum er også godt representert. Det kan virke som om det er spesielt småbruk på Østlandet som har vært interessert i å spe på inntekten gjennom å ta til seg en eldre kvinne til forpleining. Det er spesielt gårdbrukere og snekkere som går igjen der det gis noe informasjon om forpleiere. Når det gjelder damene som bosattes i Kristiania, ble deres nye adresse i stor grad liggende på østkanten, hvor blant Grünerløkka, Grønland, Torshov, Tøyen, Vålerenga, Rodeløkka og Sofienberg er gjengangere. Også her var det privatpersoner som fikk spedd på inntekten litt gjennom å dele husrom med en eldre dame. Det er ikke til å komme utenom å tenke at forpleieren og den som var under forpleining kom fra samme stand. At den fattige hjalp den fattige mot betaling fra fattigvesenet. I tillegg viser det seg at fattigvesenet tok i bruk pleiestuer i byen, og her har noen av de gamle damene fått plass. Disse ble drevet private, og Kristiania kommune kjøpte opp noen av plassene ved disse hjemmene, slik som oversikten fra forrige kapittel viser.

Oppsummering: Alderdomssvake damer fra arbeiderstanden

Det store flertallet av kvinnene dette kapittelet har undersøkt, var enker fra arbeiderstanden i hovedstaden. Av ulike årsaker, men med alderdomssvakhet som den største grunnen til bortsetting, ble de satt ut til privat forpleining både i Kristiania og de omkringliggende distriktene til byen. Det viser seg at det er en stor tendens til at det gjerne var personer fra samme stand som damene selv som tar disse til seg med betaling av Kristiania kommune. Når det gjelder de damene som ble satt ut på landet er det gjentagende at det er spesielt småbruk

---

¹²¹ Liabø. 1980, s. 40

på Østlandet som var interessert i å spe på inntekten gjennom å forpleie en eldre kvinne. Samtidig blir kvinnene som drikker og/eller tigger satt nesten utelukkende ut på landet slik at de skulle slippe bylivets fristelser.

Et mindretall av kvinnene, som er skrevet inn i protokollen for utsatte avdeling II, opplevde å få bo hos sine slektninger. I en by hvor trangen og fattigdommen var stor for mange av dens innbyggere, hjalp det nok noe at kommunen kunne betale familien for å ta seg av en eldre slektning. På denne måten slapp den gamle å flytte langt unna sitt hjemsted og hadde kjente ansikter rundt seg. Samtidig var Kristiania trangboddhetens by hvor store familier gjerne kun hadde ett rom og kjøkken til disposisjon - hvor det ikke var plass til gamlemor. Dessuten var det svært vanlig hos arbeiderfamilien at begge foreldrene arbeidet – hvem skulle da passe på en eldre dame som stadig trengte tilsyn? Ut ifra dette kan en trekke den slutning at noen av de gamle kvinnene trolig hadde familie i byen, men som rett og slett ikke hadde tid eller plass til å ta seg av dem. Graastenmurer Erik Stenersens enke Oline Bergitte¹²² *Har 3 sønner der er uformuende*, mens tre andre kvinner¹²³ har alle barn i byen hvor den enes datter betaler *lægehjælp og medicin samt hvad der maatte overstige kr 42,00 pr kvartal*.

---

¹²² Nr. 401: Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling

¹²³ Nr. 143, 262 og 333: Kontoret for utsatte. 2. Avdeling

Kapittel 6: Verdig trængende kvinder søger ledig plads ved *Oslo Hospital og Kong Karl Johans Forsørgelsesanstalt*

I Oslo Hospital

Er paa grund af dødsfald plads ledig for en ældre kvinde, som uden egen skyld er bleven trængende. Ved besættelsen kommer enker og døtre efter borgere i Kristiania fortrinnsvis i betragtning. Ansøgning stiles til Kristiania Stiftsdirektion med nøiaktig oplysning om adresse, alder, livsforhold. Den maa være ledsaget af attester for trang og værdighed og indleveres helst af ansøgerinden personlig paa Oslo Hospitals kontor hver søgnedag fra kl. 10-1 til og med 20. januar d.a. Tidligere ansøgerinder maa meddele hospitalets forstander mundtlig eller skriftlig, om de ønsker at komme i betragtning og ved samme anledning give oplysning om deres opholdssted

Oslo Hospital, 4. Januar 1905

I Kong Karl Johans Forsørgelsesanstalt

er paa Grund af Dødsfald 1 Plads ledig for 1 ældre Kvinde, som uden egen Skyld er kommen i Trang. Berettiget til Optagelse i Anstalten er **Trængende i Vaterland**, naar de har opholdt sig der i 2 Aar og henhører til Embeds- og Borgerklassen. Ansøgning, stilet til Kristiania Stiftsdirektion og bilagt med nøiaktig Oplysning om Bosted, Alder og Livsforhold, samt ledsaget av paalidelige Attester om Trang og Værdighet, kan indleveres inden 14 Dage fra Dato til Sceneinstruktør Gustav Thomassen, Industrigaten 9 II Kristiania 7de Mai 1918¹²⁴

De eldre kvinnene i forrige kapittel fikk sin forpleining betalt av Kristiania kommune, og som tidligere nevnt ble også eldre personer utsatt av fattigvesenet i

gamlehjem i hovedstaden. I 1911 bodde for eksempel 57 menn og kvinner, utsatt av Kristiania fattigvesen, på Petrus menighets gamlehjem, mens Kristiania Indremissions gamlehjem var bostedsadressen til 29 menn over 50 år. Også disse var utsatt der på fattigvesenets regning.¹²⁵ Av de totalt 43

gamlehjemmene Bentzen har listet opp i sin redegjørelse

angående forpleining av eldre i Kristiania, er i alt 486 personer utsatt her av Kristiania fattigvesen. Dette tallet tilsvarer at halvparten av gamlehjemsplassene i Kristiania i 1911 ble benyttet av byens fattigvesen. Av de 43 gamlehjemmene, tok fattigvesenet i bruk 30. Noen av

Tabell 6.1: Oversikt over hvem som satte ut de gamle – menn og kvinner - til forpleining i ulike gamlehjem i Kristiania, 1911.

Kristiania fattigvesen	486
Andre fattigvesen	20
Private	223
Ingen	235
Totalt	964

Kilde: Basert på Bentzens redegjørelse

¹²⁴ Avisutklipp: funnet i mappene angående ansøknings til ledig plass ved hjemmene

¹²⁵ Bentzen. 1911, s. 56

navnene til disse gamlehjemmene vitner om at de fra slutten av 1800 tallet og fram til et godt stykke inn i det 20. århundre var en forlengelse av den tidligere fattighusordningen med navn som *Kristiania gamle fattighus*, *Fjerdingens fattigstue* og *Oslo fattigstue*. Slik var på mange måter gamlehjemmene en etterfølger/forlenger av fattighusene hvor det ikke bare ble samlet gamle, men også yngre fattige og funksjonshemmede av ulike slag – sinnssyke, åndssvake (som de da ble kalt) og andre som manglet bopel og midler til underhold.

Gamlehjemmene Oslo Hospital og Kong Karl Johans Forsørgelsesanstalt ble derimot ikke brukt av fattigvesenet siden dette var gamlehjem ”for trængende fra bedre eller middels stillede samfundslag”.¹²⁶ Disse to gamlehjemmene finner vi i kolonnen utsatt av ”ingen”. Dette betyr at det var damene selv som søkte om plass ved disse hjemmene når det ble avertert om ledig plass i hovedstadens aviser, slik de to tekstene innledningsvis er eksempler på. Kong Karl Johans Forsørgelsesanstalt (fra nå ført under betegnelsen forsørgelsesanstalten) begynte sin virksomhet i 1823, og måtte i flere år, fram til 1861, dele lokaler med Sagbankens fattighus. Personene som oppholdt seg i disse to ulike stiftelsene kom fra forskjellige samfunnslag, og denne ordningen med å dele lokale ga anledning til ”Misnøie og Tvisteligheder, da Lemmernes Vilkaar i begge Stiftelser vare ganske forskjellige, og de desuagtet maatte have Kogestel og andre Bekvemmeligheder fælles.”¹²⁷ Av den ”Kongelige appropert Plan for Kong Carl Johans Forsørgelsesanstalt, datert 24de August 1822” kan en lese under punkt 5:

Indtil andet Locale kan erholdes, afholdes for den kongelige Stiftelse bestandig 8 Pladse i Sagbankens Fattighus, hvor Lemmerne nyde frit Hus og Varme med de øvrige, som paa Fattighuset ere indtagne. De for den kongelige Stiftelse bestemte Pladse udtages af de bedste paa Fattighuset, afsonderes saavidt muligt fra de andre, og betegnes med den Inscription ”Hans Majestæt Kong Carl Johans Stiftelse”.¹²⁸

Det ble altså forsøkt, så godt det lot seg gjøre, å holde lemmene i de to stiftelsene avskilt, og skrivelsen vitner om et klassedelt samfunn som ble fulgt inn i alderdommen. Det var de åtte lemmene ved forsørgelsesanstalten som skulle ha de beste plassene i lokalet, og navnene på de to stiftelsene stod i stor kontrast: Sagbankens *fattighus* og *Hans Majestæt Kong Carl Johans Stiftelse*.

---

¹²⁶ Benzen. 1911, s. 43

¹²⁷ *Angaaende Bidrag til Kong Carl Johans Forsørgelsesanstalt*. I Aktstykker, Christiania Kommune 1884, Dokument nr. 39, s. 2

¹²⁸ Aktstykker, Christiania Kommune 1884, Dokument nr. 39, s. 4

Som nevnt måtte damene som ønsket å bli opptatt i forsørgelsesanstalten og Oslo Hospital skrive inn til Stiftsdireksjonen i Kristiania med blant annet opplysninger om alder, bosted og livsforhold. Mange av disse brevene finnes i dag på Byarkivet i Oslo, og ved å lese disse får en et godt inntrykk av damenes livssituasjon samt bakgrunnen til at de søkte seg til disse stiftelsene. Dette var en helt annen gruppe eldre kvinner enn de som ble satt ut i privat forpleining på fattigvesenets regning. De var kvinner som ”uten egen skyld” var kommet i vanskelige kår, og de var døtre og enker av borgere i byen. Hvor stor var trangen deres med tanke på at de søkte plass ved disse to gamlehjemmene? Er det gjentagende at de var enker og ugifte kvinner som ikke hadde familie og slektninger å søke støtte hos, eller trengte de i større grad omsorg og pleie på sine eldre dager?

Om stiftelsene

Både Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten er under Bentzens redegjørelse ført opp som ”Gamlehjem baaret helt eller delvis av legater med understøttelse av de gamle med frit hus m. v. og en viss pengesum – for trængende fra de bedre eller middels stillede samfundslag”. Fra starten av i 1823 til 1911 (da Bentzens redegjørelse kom ut) hadde forsørgelsesanstalten plass til åtte lemmer, og stiftelsen var tidligere beregnet for både menn og kvinner:

Til Optagelse af Stiftelsen skulle trængende af begge Kjøen i Forstaden Vaterland være berettigede, naar de have opholdt sig i 2de Aar, henhøre til Borger- eller Embedsklassen, opføre sig anstændigen, og uden nogen Brøde ere geraadede i¹²⁹ Trang.¹³⁰

Med tiden ble stiftelsen et hjem kun for kvinner, men regelen om at ansøkeren måtte ha bodd mist to år i Vaterland ble holdt ved like. Oslo Hospital var en gammel stiftelse fra katolsk tid og var da et kloster for gråbrødrene.¹³¹ I 1737 var Oslo Hospital et fattighjem og sykehus for byens pleietrengende borgere. Opptaket for de pleietrengende var begrenset til å gjelde personer fra kjøpmanns- og embetsstanden. Det var ikke graden av nød som bestemte hvem som fikk plass, for ”Bare kristelige og ærlige folk fra byen tas inn, og det ble forutsatt at de fra før av hadde betalt skatt til byen og kongen”.¹³² Etter hvert ble det praksis, i likhet med forsørgelsesanstalten, at det i stor grad var kvinner som fikk plass ved hospitalet. I 1776 ble hospitalets virksomhet utvidet ved bygging av et dollhus. Det ble nemlig bestemt at Oslo

---

¹²⁹ *Geraadede i betyrt kommet ifalt i*

¹³⁰ : Aktstykker, Christiania Kommune 1884, Dokument nr. 39, s. 3

¹³¹ Fransiskanerordenen. Ordenen ble også kalt gråbrødrene på grunn av den gråfargede ordensdrakten.

¹³² Abrahamsen, Pål et. al. *Fra dollhus til moderne psykiatri, Oslo Hospital 1838-1988*. 1988, s. 18

Hospital skulle ”ta imot ”afsindige mennesker” fra Akershus stift, noe som gjorde Oslo Hospital til en av landets første institusjoner for sinnslidende”.¹³³

Hvor antallet lemmer på forsørgelsesanstalten alltid var åtte, varierte antallet kvinner på Oslo Hospital mellom 40 og 50 . Rundt århundreskiftet gikk hospitalet gjennom en renovering som resulterte i at den kunne ta imot flere kvinner:

Antallet av lemmer var i lang tid 43, men i 1900 – 1901 blev den ene av hospitalsbygningerne – den gamle klosterbygning – betydelig forbedret, der blev indlagt centralvarmeapparat og gas til kokning i bygningens 2 kjøkkener, og værelserne omordnet saa, at der blev plads til ovennævnte utvidelse.¹³⁴

Oslo Hospital hadde sin beliggenhet i gamlebyen, mens forsørgelsesanstalten flyttet fra ”Misnøye og Tvisteligheder” i Sagbankens lokaler, til Tomtegata rundt år 1861. Ifølge folketellinga i 1875 bodde det åtte kvinner med en gjennomsnittsalder på 69 år i Tomtegade 1b, og samtlige av disse ”ernærer sig for en del ved haandarbeide”. På et tidspunkt mellom 1875 og 1910 har forsørgelsesanstalten nok en gang flyttet på seg, for ved folketellinga av 1910 befinner åtte kvinner, som forsørges av denne stiftelsen, seg på adressen Middelthunsgate 13, som sognet til Uranienborg menighet. I middelthunsgate 13 bodde to og to kvinner sammen på et værelse, og de var fire om hvert kjøkken.

Samtlige av kvinnene ved forsørgelsesanstalten hadde fritt oppvarmet hus, lege og medisin, samt at de fikk ukepenger. Til sammenligning hadde flesteparten av damene det samme på Oslo Hospital, men det fantes også plasser der hvor noen av damene ikke mottok ukepenger, fri lege og medisin. I 1911 gjaldt dette seks av de til sammen 50 lemmene. Når det gjelder ukepenger, mottok damene på forsørgelsesanstalten 3,20 kroner per uke¹³⁵, og 26. januar hvert år fikk de ekstra 25 kroner som ble delt dem i mellom. Bakgrunnen til denne datoen er at

Stiftelsen begyndte sin Virksomhed den 26de Januar 1823 med den af Kong Carl Johan til samme legerende Capital af 10 000 Spd. og med frit og opvarmet Locale i Sagbankens Fattighus, indtil eget Locale kunde erholdes.¹³⁶

---

¹³³ Henriksen: *Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen: Oslo Hospitals kirke 1796-1996*. Gamlebyen historielag. 196,s. 70

¹³⁴ Bentzen. 1911, s. 43

¹³⁵ Noe som tilsvarer 183,60 kroner i september 2014. Statistisk sentralbyrå: prisendring.

<https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

¹³⁶ Aktstykker, Christiania Kommune 1884, Dokument nr. 39, s. 1

Til sammenligning mottok kvinnene ved Oslo Hospital 3 kroner i ukepenger. Noen av damene ved hospitalet fikk i stedet for ukepenger 180 kroner i året av hospitalets tilhørende Osterhaus legat.

Søknadene

For å søke om plass ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten, var det noen kriterier en måtte fylle. For det første måtte kvinnene enten være døtre av eller enker etter menn av borgerstanden, og for det andre måtte de være uten skyld i å ha blitt trengende.

Søknadene skrevet av damene adressert Oslo Hospital strekker seg fra 1900 til 1910 – med søknader hvert år, og totalt er det i dette tidsrommet 46 søknader som kapittelet tar utgangspunkt i. Det er færre søknader skrevet til forsørgelsesanstalten, men med tanke på at det kun var plass til åtte kvinner ved denne stiftelsen er det forståelig at det ikke ble avertert om ledig plass like ofte som tilfellet var ved Oslo Hospital, som hadde plass til 50 lemmer. Totalt er det tilgang til 22 søknader når det gjelder forsørgelsesanstalten, og disse strekker seg fra 1881 til 1905. Det er liten tvil om at en del søknader som ble sendt hit, er blitt borte. Bakerst i fortegnelsen over ansøkingene finnes det en liste over de åtte kvinnene som søkte om plass ved forsørgelsesanstalten i 1904, og i materialet har det kun lyktes å finne to søknader som kan tidfestes til dette året. Totalt er det åtte år hvor det finnes søknader, og disse er – med antall ansøkere i parentes – 1881 (3), 1884 (2), 1886 (2), 1896 (1) 1898 (1), 1901 (1), 1904 (2) og 1905 (10). Det er tre tilfeller hvor en kvinne har søkt om plass både ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten, og dermed er det totalt 68 søknader skrevet av 65 kvinner.

Enker og ugifte av borgerstanden

Av de 65 kvinnene som søkte om plass ved stiftelsene, var 40 av disse enker, 24 av damene var ugifte, mens det hos én står ingenting om sivilstatus. Både ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten er det et flertall av enker som søkte om plass. Ved forsørgelsesanstalten var prosentandelen enker på 59, mens det tilsvarende tallet var 63 prosent ved Oslo Hospital. Når det gjelder mennenes og fedrenes yrker strekker disse seg over et vidt spenn. Yrkene til fedrene og ektemennene er ikke oppgitt hos alle kvinnene, men hos et stort flertall. Der yrkene til disse ikke er oppgitt, blir det ofte gitt informasjon om at kvinnene selv har drevet handel eller hatt andre yrker. Kvinner innen

håndverk og handel i Kristiania har en lang tradisjon. For å oppnå selvstendig næringsdrift, var det to veier kvinnene kunne gå. Som enke etter en borger kunne hun fortsette næringsdriften på ektemannens borgerbrev. Andre kvinner som ønsket å drive borgerlig næring, ”måtte søke om næringsbevilling – det vil si en særskilt tillatelse til å drive en eller annen form for handel eller håndverk”.¹³⁷ I Gerd Mordt sin oppgave, *Kvinner og næringsrett: Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*, undersøker Mordt blant annet om håndverks- og handelslovene i 1839 og 1842 åpnet opp for nye muligheter innen arbeid for kvinner. Ifølge Mordt hadde kvinner fått håndverksbevillinger også på begynnelsen av 1800-tallet, men med loven av 1839 ble kvinnes adgang til håndverket lovfestet. Noe annerledes var det med handelsloven av 1842, den brakte med seg vesentlige nyheter for kvinnene. ”Handelslovens § 2 bestemte at kvinner over 25 år som enten var enker, skilte eller ugifte og hadde myndighetsbevilling kunne få handelsbrev. Dette handelsbrevet ga dem rett til å drive alle typer handel med unntak av eksport”.¹³⁸ Før 1842 hadde svært få kvinner fått bevilling til å drive en omfattende handelsvirksomhet. Sidsel Vogt Moum trekker frem at disse reformene ”sprang ut av den økonomiske utvikling og lovgivernes behov for å unngå at overtallige kvinner falt familien eller det offentlige til byrde.”¹³⁹ At tilfellet skulle være at dette omhandlet ”overtallige kvinner”, er mest sannsynlig en overdrivelse hvis man sammenligner med antallet kvinner som faktisk hadde en tilhørighet innen disse yrkene på denne tid¹⁴⁰, og trolig fryktet det offentlige i større grad at enker skulle falle dem til byrde enn familiene til kvinnene. Den gjensidige forsørgelsesplikten var lovfestet både i fattigloven av 1863 og 1900, og med denne var det lagt vekt på at det var familiene som hadde ansvaret for sine eldre hvor dette var mulig, slik det blir tatt opp i kapittel tre. Reformene var langt fra noe utslag av ønske om kvinnefrigjøring, slik Moum skriver, og ”talende i så måte er det når adgang til håndverksmesterskap i 1839 åpnes for *svagelige kvinner over 40 aar, som ikke kan ernære sig paa anden maade*.”¹⁴¹ Enker og ugifte kvinner fikk altså adgang til disse profesjonene for å kunne ernære seg på egen hånd, og dermed ikke falle det offentlige til byrde. Først i 1894 fikk også gifte kvinner rett til å drive handel og håndverk på lik linje som deres ektemenn.

---

¹³⁷ Mordt. 1993, s.45.

¹³⁸ Mordt. 1993, s. 159.

¹³⁹ Moum.1981, s. 56.

¹⁴⁰ Trolig var det en del kvinner som tilhørte håndverker- og handelsstanden, men å bruke begrepet ”overtallige kvinner” gir et inntrykk av at det var svært mange av dem til for eksempel sammenligning av de kvinner som fantes innenfor arbeiderstanden.

¹⁴¹ Moum, 1981, s. 56.

Blant yrkene til de tidligere ektemennene og fedrene til kvinnene, er en større del ført opp som handelsborgere eller håndverksborgere, i tillegg fantes det en skipperborger. Dette var personer som hadde søkt og oppnådd borgerskap i en by, og dermed oppnådd retten til å drive selvstendig næring. Borgerne hadde del i alle byens privilegier, men de ble også pålagt skatteplikt. Hver borger kunne bare drive én næring – enten handel eller håndverksfag. Totalt er tolv av mennene ført opp som enten handelsborger eller håndverksborger. Åtte av mennene har et yrke med mester i tittelen, og disse er representert gjennom skomaker-, snekker-, baker- og bødkermester. Fem av mennene har hatt havet som arbeidsplass, hvor to har vært los og de resterende består av tre skipsførere og en skipsreder. Med resten av mennene er det en stor spredning i yrkestitler – bokholder, klokker, seilmaker, støperiformann, kontorsjef, hotelleier, vognreparatør, kasserer, skolelærer, lensmann, tollbetjent, ingeniør, pakkhusformann, restauratør samt en underinspektør ved Kristiania tukthus. Dersom man sammenligner yrkene til mennene i dette kapittelet med ektemennene til damene av forrige kapittel som var satt ut til privat forpleining på fattigvesenets regning, ser man tydelig et skille mellom arbeiderklasse og borgerklasse. Ektemenn, avdøde ektemenn samt fraskilte ektemenn til damene i forrige kapittel var godt representert ved yrkestitler som arbeider, skomaker, slakter, skredder og snekker. Disse enkene og fraskilte damene fra arbeiderklassen nådde ikke opp til kriteriene for å bli tatt opp i forsørgelsesanstalten og Oslo Hospital da de ikke var enker av eller døtre etter menn av borgerstanden.

”Jeg trenger så såre ro og hvile på et fredet sted efter et langt liv fuldt af kamp og strid for livets ophold”

I damenes søknader er det kun to som har unnlatt å skrive ned sin alder eller fødselsår. Ved Oslo Hospital strekker alderen seg fra 49 år til 81 år blant kvinnene, og ved forsørgelsesanstalten er den yngste ”ansøgerinden” 46 år og den eldste 81 år – en av damene her har sirlig ført opp 81 ½ år som sin alder. Denne ansøkeren er en av de tre kvinnene som har søkt om plass både ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten. Som 77-åring i 1901 søkte Lovise Marie Olsen, som hadde da vært enke i 26 år, plass ved Oslo Hospital. I 1905, i en alder av 81 ½ år, søkte hun seg til forsørgelsesanstalten, og i denne søknaden skrev hun at hun i de siste årene hadde vært hos sin søsterdatter, hun fikk dermed ikke plass ved Oslo Hospital i 1901.

Gjennomsnittsalderen til ansøkerne til Oslo Hospital er på 68 år, mens gjennomsnittsalderen til ansøkerne ved forsørgelsesanstalten er noe lavere - 63 år. Gjennom de ledige plassene som ble avertert i hovedstadens aviser, ble mulige ansøkere bedt om å gi nøyaktig opplysning om livsforhold, slik at Stiftsdirektionen på best mulig måte fikk et inntrykk av kvinnenes trang og dermed kunne vurdere kvinnene ut ifra dette. Kvinnene ved begge stiftelsene oppgir gjerne flere ulike årsaker til hvorfor de søker seg til en ledig plass, og det forholdet som går igjen flest ganger er det som i en samlebetegnelse har blitt kalt ”dårlig helbred og sviktende krefter”. Hele 28 av kvinnene nevner dette ved deres livsforhold. Fremrykkende alder kommer på en andreplass når det gjelder årsak til hvorfor damene søker om ledig plass ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten. Blant en del av enkene blir det nevnt at mannen etterlot seg intet etter sin bortgang, og tre av kvinnene skriver at deres felles oppsparte midler til alderdommen gikk med til behandling av mannens sykdom. Flere av kvinnene beretter at de har forsøkt å holde forretninger gående, eller at de har losjerende boende hos seg. Men dette begynner å tære på, og mange av dem orker ikke å arbeide lenger og ønsker seg til Oslo Hospital eller forsørgelsesanstalten for å tilbringe sine siste dager i fred og ro. Flere opplevde at synet begynner å svikte, og at de dermed ikke kunne underholde seg med søm og strikkearbeid. Mange av de eldre damene gir uttrykk for at de, etter et langt liv med mye arbeid, ønsker og trenger hvile på sine eldre dager. Slik som Gunhild – etternavnet er uleselig – på 66 år skriver i sin søknad til forsørgelsesanstalten i 1886:

Tabell 6.2: De ulike årsakene til at kvinnene søkte om ledig plass ved Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten.

Årsak	Antall
Dårlig helbred, sviktende krefter	28
Fremrykkende alder, alderdom	17
Orker ikke å arbeide mer, utslitt	12
Mannen etterlot intet	9
Dårlig syn/svekket syn	8
Sykelig	8
Blottet for eksistensmidler, fattig	7
Kan ikke utrette noe	4
Er trett av kampen for det daglige brød	3
Oppsparte midler brukt til mannens sykdom	3
Svakt hode, dårlig hukommelse	3
Ønsker å tilbringe resten av sine dager i ro	2
Tunghørt	2
Ønsker å bo sammen med sin eldre søster på Oslo Hospital	1
Husleien føles trykkende	1

Kilde: Basert på søknadene til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt

Når jeg nu ærbødigst ansøger om denne plads, er det med inderlig bøn til den ærede stiftsdirektionen og forstander for anstalten, om at give mig pladsen, da jeg desværre ikke meget længer vil kunde ernære

mig selv, og jeg trenger så såre ro og hvile på et fredet sted etter et langt liv fuldt af kamp og strid for livets ophold.

”Jeg er aldeles alene, Herren har taget alle mine til sig”

En del av damene skriver om deres familieforhold under deres livsforhold. Av de totalt 65 søknadene skrevet til Oslo Hospital og forsørgelsesanstalten, skriver 27 av kvinnene at de ikke har noen familie å søke støtte hos. Noen av damene skriver at de ikke har familie og slektninger å støtte seg til, at de er barnløse eller at barna deres er døde. 67 år gamle Elisabeth Amalie Wold, som i 1908 søkte om plass ved Oslo Hospital, beretter i sin søknad at ”Jeg er aldeles alene, Herren har taget alle mine til sig.”¹⁴² Hun hadde da vært enke i 16 år etter at mannen, som var skipperborger, døde av den gule feber i Rio de Janeiro i 1892. Deres fostersønn døde 14 år gammel, og i en anbefaling skriver Marie Rove, lærerinde ved Oslo folkeskole:

Deres fostersøn var i sin tid min elev ved Oslo folkeskole. Han blev syg, mens han gikk i første klasse, og jeg har set fru Wold pleie ham med stor opofrelse og omhu til han døde i 14 aars alderen, flere aar efter hendes mands død. Hun har arbeidet efter evne og været sparsommelig indtil det utrolige for at kunne hjelpe sig selv. Jeg kan bevidne at hun er baade verdig og trængende, og jeg anbefaler hende paa det varmeste til at erholde den plads hun nu søger i Oslo Hospital.

Med tanke på at det var den nærmeste familie samt slektninger som, gjennom lov, hadde ansvaret for å ta vare på familiemedlemmer når de havnet i en økonomisk vanskelig situasjon, er det naturlig at damene informerer om familiesituasjonen.

Det er også noen av damene som skriver i sine søknader at de har familiemedlemmer som er i live, men som ikke kan gi støtte på grunn av at de selv sitter i trange kår. Josefine Hanssen, som i 1905 i en alder av 61 år søker ledig plass ved forsørgelsesanstalten, har tre barn og har vært enke i 30 år. I motsetning til det store flertallet av damene, skriver hun litt mer utfyllende om familieforholdene:

Min stilling nu i alderdommen er da bleven vanskelig og tung, især derved, at min søn gik uden arbeide i circa 12 aar paa grund af svækket helbred, heraf gjæld og vanskeligheder. Min ene datter er efter et ulykkeligt ægteskap netop skilt fra sin mand i Berlin, min ældste datter forsørger sig selv. Jeg er nu træt af kampen og vilde være taknemmelig, om jeg kunde blive optaget og ihukommet.

---

¹⁴² Oslo Hospital. Innvilgede søknader 1900-1910

Hver og en av damene har sin historie som kommer til syne gjennom brevene deres. I hvor stor trang og vanskeligheter de stod i, har vi kun deres skrevne ord på – samt anbefalinger fra personer som anså dem for å være verdige trengende. Ved et spesielt tilfelle, er det en sønn av en av damene som har skrevet inn til Stiftdirektonen for å fortelle om livsforholdet både han og moren lever under. Brevet er datert august 1896, og omhandler søknad om plass for moren til Daniel Westad – den 66 år gamle Cecilie Westad. Daniel gir uttrykk for at han gjerne ville hjelpe moren, om dette bare var mulig:

Det vilde vistnok været mig kjærest, om jeg helt ud kunde have og underholde min moder men Forholdene tillader mig det desværre ikke. Jeg driver her en mindre Fabrik væsentlig med fremmede Penge, har Kone og 5 Børn og min Svigermoder har jeg i de sidste 15 Aar havt i Huset og underholdt.

Fabrikken som Westad skriver om, var Westad Armaturfabrik som offisielt ble åpnet i 1895, altså et år før brevet ble skrevet. Alt i 1901 ble firmaet hans erklært konkurs. Det var flere grunner til dette, blant annet en hard konkurranse fra Drammens Armaturfabrikk samt at Westad mistet en del av arbeiderne sine da det viste seg at han betalte dårligere enn konkurrenten. I tillegg har Westads høye privatforbruk blitt trukket fram, det skulle vise seg at han satt igjen med en gjeld på nærmere en halv million kroner. Historien til Westad er med på å tegne et bilde av en mann som forsøkte å stifte sitt eget selskap hvor utfallet skulle vise seg å bli negativt. Cecilie Westad søker igjen, i eget navn, om plass ved Oslo Hospital i 1906. I dette brevet står det intet om hennes sønns firma eller konkurs – ikke noe om familieforhold i det hele tatt. Hun var nå 76 år gammel, og i anbefalingsbrevet fra oberst J. Bull står det: ”Enkefru Westad trenger nu i høi grad hjelp, thi den hun nu kan faa, er langt fra tilstrækkelig naar hun skal leie hus og forøvrigt have det nødvendige til livets ophold”.

I tillegg til at barn var et kjærkomment element hos ektepar den gang da som det er i dag, kunne også det å få barn også være en investering med tanke på det å gå inn i alderdommen. Fattiglovene av 1863 og 1900 slo fast familiens forsørgelsesansvar for sine egne. Barn hadde altså – såfremt de var i stand til det – plikt til å forsørge sine foreldre. Imidlertid viser flere søknader til at det ofte var vanskelig for barna å ta på seg den gjensidige forsørgelsesplikten. Noen av kvinnene som ikke fikk egne barn, tok til seg pleiebarn, slik som blant annet Hanna Ovidia Torgersen. I sin søknad til Oslo Hospital i 1910, skriver hun om sin pleiesønn: ”Vor pleiesøn, som jeg har sat mine framtidsforhåpninger til, er nu også familieforsørger og har således nok med seg selv”.

Hardtarbeidende damer som sto i lenge

Med en gjennomsnittsalder på over 60 år, var det en del av kvinnene som hadde arbeidet store deler av livet. Yrkene til damene strakte seg over et vidt spenn, noe som tabell 6.3 vitner om.

Blant annet var det en enke som i 40 år hadde praktisert som jordmor og en annen som hadde arbeidet uavbrutt i 32 år ved et

leiebibliotek. Det store flertallet av

kvinnene som oppgir yrker i søknadene

sine, skriver at de har drevet handel –

enten som ugift og alene, eller sammen

med sin mann og etter dennes død. En

av disse var Ingeborg Eriksen som i

1881 søkte om plass ved

forsørgelsesanstalten. Hun var da 81 år

gammel og hadde i 60 år vært enke. I

alle disse år hadde hun vært bosatt i

Vaterland, og hadde ernært seg med

handel med eget og andres håndarbeid,

i tillegg hadde hun hatt borgerskap. I

et av anbefalingsbrevene hennes,

skrevet av Johan W. Sohlberg – som

hadde kjent ”Enkemadame Ingeborg Eriksen i en længre Aarrække”, blir Ingeborg beskrevet som ”en

sjelden brav, ægtværdig og arbeidsom kone. Hun er nu i en meget høi Alder og kan vist ikke

ved eget Arbeid forskaffe sig det Nødvendige til Livets Ophold.” Sohlberg var ikke alene om

å komme med lovord om enkemadamen, totalt hadde hun fem ”paalidelige Attester om Trang og Værdighet”.

I likhet med Ingeborg Eriksen, var det flere av damene som hadde vært enker i flere år. Hos

25 av kvinnene er det gitt opplysning om hvor lenge de har vært enker, og hos seks av disse

gjelder dette bare ett år. Hos åtte av damene strekker enketilværelsen seg fra 22 til 36 år, og

gjennomsnittlig blir antall år disse damene har vært enker 15 år.

Tabell 6.3: Kvinnenes tidligere og eventuelle daværende yrker

Yrke	Antall
Handelsberettiget/hatt borgerskap/ Drevet handel/forretning	15
Husjomfru/bestyrerinde/kakkelkone	7
Hatt losjerende	5
Søm/kurvfletting	5
Lærerinne/arbeidet ved barnehjem	3
Drevet hotell/pensjonat	2
Jordmor	1
Arbeidet ved et leiebibliotek	1
Oppsynskvinne ved straffeanstalten for kvinner	1
Ansatt ved Torvgatas folkebad	1
Totalt	41

Kilde: Basert på søknader til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt.

Oppsummering

Damene som søkte seg til Oslo Hospital eller forsørgelsesanstalten skulle være ”trængende fra bedre eller middels stillede samfundslag” som var uten skyld i egen trang. Ut ifra søknadene deres blir det tegnet et bilde av en gruppe eldre kvinner som i løpet av et langt arbeidsliv nå søkte etter et siste hvilested. Et flertall av damene skriver at de er trette og har dårlig helbred. I tillegg er det gjentagende at kvinnene ikke hadde familie eller slektninger å søke støtte hos, enten fordi de ikke hadde stiftet egen familie eller fordi eventuelle barn selv ikke hadde mulighet til å hjelpe da de hadde nok med en egen vanskelig familiesituasjon.

Flere av enkene skriver om ektemenn som ikke etterlot seg noe etter deres død, noen skriver til og med om at deres felles oppsparte midler ble brukt til mannens sykdom. Det er spesielt interessant den informasjonen som blir gitt angående hvor lenge noen av damene hadde vært enker, for dette vitner om at en del av kvinnene mistet sin mann relativt tidlig og fortsatte gjerne med handelsvirksomhet etter mannens død – ved flere tilfeller i over 20 år. Ut ifra søknadene kan man ikke unngå å få et inntrykk av at disse damene var hardtarbeidende kvinner som uten støtte fra familie måtte klare seg selv. Det er gjentagende at kvinnene er såpass gamle at de nå er for slitne til å tenke på at de må arbeide for sitt utkomme – alt de ønsker er ”et fredet sted etter et langt liv fuldt af kamp og strid for livets ophold”.

Kapittel 7: Sammenfattende analyse

Gjennom bruk av folketellingen fra 1900, protokollen *Kontoret for utsatte, avdeling II* samt søknader som kvinnene selv skrev adressert til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, er det mulig å danne seg et bilde av levekårene til eldre, ubemidlede kvinner i Kristiania rundt århundreskiftet 1900. Folketellingen fra 1900 viser at blant de kvinnene som enten var ugifte eller enker så var familien en viktig institusjon man vendte seg til i alderdommen og det samme var fattigvesenet. Undersøkelsen gjort i kapittel 2 rundt folketellingen fra 1900, viser også at kvinner som enten var ugifte eller enker, spesielt aldersgruppen 60 til 69 år, var i arbeid. Samtidig er det nødvendig å sammenlikne disse tallene med tidligere tider, slik at man kan få et inntrykk av eventuelle forandringer når det gjelder understøttelsesmåter til eldre enker og ugifte kvinner. Problemstillingen denne oppgaven tar utgangspunkt i, er om den forandringen hovedstaden gikk igjennom ved industrialiseringen ved siste halvdel av 1800-tallet fikk noen påvirkning på eldre, ubemidlede kvinners levekår. Hovedpunktet her har vært å se nærmere på familiestilling når det gjaldt de kvinnene som søkte plass ved Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, og det samme med de kvinnene som ble satt ut til privat forpleining i distriktene rundt Kristiania. Jeg antok at gjennom industrialiseringen og urbaniseringen av Kristiania, gikk hovedstaden igjennom en slik forandring som også måtte få innvirkning på tidligere tiders familiemønster og kvinnenenes forsørgelsesmåter. Stemmer dette overens med den informasjonen folketellingene fra 1865 og 1900 gir oss?

Folketellingen av 1865: problemer en støter på

Det er kun 35 år som skiller folketellingen i 1865 og 1900, men samtidig er det mye som skjedde i løpet av denne tiden. Som påpekt flere ganger tidligere økte folketallet i hovedstaden drastisk i løpet av denne perioden, ved blant annet byutvidelsen i 1878. I tillegg opplevde byen en enorm innflytterskare av blant annet unge mennesker og svensker. I 1865 var Kristiania fortsatt nokså i startfasen av industrialiseringen og urbaniseringen, 35 år etter må byen ha sett svært annerledes ut.

Som nevnt innledningsvis samt i kapittel 2, er det ikke mulig å få et riktig bilde av hvordan virkeligheten var ved bruk av folketellinger. Derimot gir folketellingene få, men viktige

opplysninger. De opplyser om familieforhold, personers bosted, sivilstand, yrker og fødesteder.

I kapittel 2 ble folketellingen fra 1900 undersøkt med hensyn til kvinnenes forsørgelsesmåter. I dette kapitlet tar jeg utgangspunkt i folketellingen fra 1865 i Kristiania for å undersøke det samme. Framgangsmåten er lik som den i kapittel 2 – samtlige av årene fra og med 1765 til og med 1805 har blitt grundig undersøkt for å finne forsørgelsesmåter for kvinnene over 60 år. I likhet med undersøkelsen rundt folketellingen fra 1900 har jeg hovedsakelig tatt utgangspunkt i de kvinnene som enten var enker, ugifte eller fraseparerte. Tanken bak dette er at de gifte i all sannsynlighet var hovedforsørget gjennom mannen. Dersom en kvinne er ført opp som både gift og med fattigunderstøttelse, er hun imidlertid tatt med i undersøkelsen. Det samme er tilfellet med de kvinnene som også var gifte og i arbeid – men disse er i et stort mindretall. Slik som i undersøkelsen fra kapittel to, er det flere av kvinnene som er ført opp med flere understøttelsesmåter, slik som for eksempel familie og sypike eller selgerkone og huseier.

Det er et svært tidkrevende arbeid å gå igjennom en folketelling på denne måten, da med spesielt tanke på å finne ut av familieforhold. Ved de fleste av tilfellene hvor det finnes et slikt familieforhold, er det gjerne skrevet i kolonnen over familiestilling *svigermoder*, *bedstemoder* eller *moder*. Samtidig er det flere tilfeller hvor slike familieforhold ikke kommer tydelig frem, og man må gå inn på ”husholdningen” for å se om det er mulig, på en logisk måte, å finne ut om kvinnene er i familie til noen av de andre i husholdningen. Det sikreste tegnet er dersom husfar har samme navn som den eldre kvinnen, og ved flere tilfeller har samme fødested som henne. Folketellingen fra 1865 har vist seg å være noe vanskeligere å lese enn den fra 1900. Dette på grunn av at ved svært mange av kvinnene er hun kun ført opp som *logerende*, og det er her man må undersøke nøye med etternavn om de i husholdningen er i slekt eller ikke. Dersom jeg har vært i tvil, har jeg latt tvilen komme til gode og ikke ført henne som en eventuelt mor til husfar eller husmor. Ved folketellingen i 1900 blir de losjerende ført opp under to ulike betegnelser: fl. og el., hvor det i de fleste tilfellene er slik at forkortelsen fl. spiller på at personene tilhører husholdningen, mens el. er en forkortelse for enslig losjerende. Slik er altså ikke tilfellet ved folketellingen fra 1865. Hvor det er sparsomt med informasjon om kvinnene, slik som at det for eksempel kun står at hun er enke, og det er en umulig oppgave å finne ut om hun er en del av familien, har jeg bevisst unnlatt å ta henne med i denne undersøkelsen. Derimot er det svært få tilfeller hvor dette fremkommer.

Totalt er det 1676 kvinner fra og med 60 til og med 100 år i folketellingen fra 1865 i Kristiania, av disse er 336 ført opp som gifte – og størsteparten av disse er ikke med i min undersøkelse, hvis det da ikke gis noe informasjon om forsørgelse gjennom fattigvesen, arbeid eller familie. Til sammen er 1143 understøttelsesmåter hos kvinner i alderen 60 til 100 år med i den videre undersøkelsen.

Familiens betydning: den gjensidige forsørgelsesplikten

Gjennom bruk av kilder slik som søknadene til Oslo Hospital og Kong Karl Johans forsørgelsesanstalt, og Kontoret for utsatte – avdeling II, har det kommet klart frem at familieforhold var noe som opptok de som bestemte om hvorvidt kvinnene skulle få plass ved de to stiftelsen eller om hvorvidt kvinnene skulle settes til forpleining utenfor Kristiania.¹⁴³ Ved søknadene til de to stiftelsene skulle kvinnene skrive om sin trang, verdighet og stilling – og dette innbefattet også familiestilling. Ved flere tilfeller, slik undersøkelsen gjort i forrige kapittel viser, skrev kvinnene om mangelen på familie som kunne ta vare på dem, eller at disse hadde nok med seg og sin egen familie. Flere av kvinnene kunne vise til at de satt igjen helt alene i alderdommen, eller at en eventuell sønn hadde reist til Amerika eller så vidt hadde midler til å brødfø sin egen familie.

Ved de to fattiglovene av 1863 og 1900 stod den gjensidige forsørgelsesplikten sterkt. Det var familien som hadde hovedansvaret for sine eldre familiemedlemmer når de på grunn av alderdom trengte pleie og omsorg da de eventuelt ikke maktet å arbeide lengre. Ved noen stiftelser i Kristiania kunne bemedlede familier kjøpe plass til sine eldre, slik som Diakonisseanstaltens gamlehjem, Stiftprovst Gustav Jensens gamlehjem eller Lovisenberg pensionat.¹⁴⁴ I tillegg fantes det gamle- og pleiehjem som var båret av legater, foreninger og privatpersoner hvor eldre kunne søke plass, hvor en god del gamlehjems plasser ble betalt av Kristiania fattigvesen. Derimot var det for få tilfredsstillende gamle- og pleiehjem i hovedstaden rundt århundreskiftet 1900, noe blant annet tanken rundt opprettelse av et pleiehjem for minst 400 eldre i 1915 er med på å bekrefte. Det falt seg dermed slik at et stort flertall av eldre bodde sammen med familien. Undersøkelsen fra kapittel 2 viser at 32,7 prosent av eldre kvinner over 60 år bodde sammen eller på en eller annen måte ble

---

¹⁴³ Undersøkelsen gjort ved de utsatte i kapittel fem viser i tillegg at en del av kvinnene ble satt ut til forpleining i dirstriktene rundt Kristiania på grunn av trang til drikk.

¹⁴⁴ Disse hjemmene fantes ikke ved folketellingen i 1865. De må ha kommet på et senere tidspunkt – trolig mot slutten av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet.

understøttet av familien i 1900. I 1865 er det tilsvarende tallet på 49,5 prosent, som kommer frem i tabell 7.1. En kan spørre seg om den strenge ordlyden i fattigloven av 1863 hadde ført til at familien i større grad enn tidligere måtte forpleie sine eldre, og ta dem inn under sitt tak. Uansett så viser undersøkelsene rundt folketellingen av 1865 og 1900 at familien var den institusjonen som flest eldre vendte seg til på sine eldre dager.

Når det gjaldt kvinnene mellom 60 og 69 år fra undersøkelsen gjort rundt folketellingen av 1900, var litt i overkant en tredjedel av disse ført opp med informasjon om at de i større eller mindre grad hadde et arbeid som ga inntekt, med yrker som strakte seg fra flaskeskyllersker og avisbud til lærerinner, språkinformatører og handelsborgere. Dersom vi ser på tallene hentet fra folketellingen i 1865, er disse noe annerledes.

Tabell 7.1: De ulike måtene ugifte kvinner og enker over 60 år ble understøttet, fordelt etter aldersgrupper

	60-69 år	%	70-79 år	%	80-89 år	%	90-100 år	%	Totalt	%
Familie	323	49,3	208	51,1	34	46,0	1	14,3	566	49,5
Fattigvesen	101	15,4	99	24,3	29	39,0	3	42,8	232	20,3
I arbeid	132	20,2	48	11,8	2	2,7	1	14,3	183	16,1
I pleiehjem/ Oslo Hosp.	33	5,0	24	5,9	1	1,4	--		58	5,1
Pensjon	17	2,6	14	3,4	6	8,1	--		37	3,2
Gårdeier	24	3,7	2	0,6	1	1,4	2	28,6	29	2,5
I tukthus/ arbeidsanst.	15	2,3	7	1,7	1	1,4	--		23	2,0
Har løsjerende	10	1,5	5	1,2	--	--	--		15	1,3
Sum	655	100	407	100	74	100	7	100	1143	100

Kilde: Basert på folketellingen fra 1865 for Kristiania

Det første som slår en, med tanke på de tallene som er hentet ut fra folketellingen fra 1900, er hvor stor rolle familien spilte i 1865. Ved nesten halvparten av kvinnene mellom 60 og 69 år i 1865 er det gitt informasjon om at de bodde med ulike former for familiemedlemmer. De vanligste er datter, sønn og svigersønn, men også niese, bror, søster og barnebarn er ført opp. I løpet av 35 år har det skjedd en enorm forandring. Ifølge tabell 7.1 får nærmere halvparten

av kvinnene over 60 år hele eller delvis forpleining og understøttelse hos familien.¹⁴⁵ Til sammenlikning var den tilsvarende prosenten fra undersøkelsen i kapitel 2 på 32,7 prosent. Sammenligner man tallene fra 1865 og 1900 rundt det å motta fattigunderstøttelse, ser vi også her en forandring. Tallene holder seg relativt likt i aldersgruppene ved de to årstallene, men tallene fra 1865 overstiger de tilsvarende tallene fra 1900 i samtlige av aldersgruppene.¹⁴⁶

Folketellingen av 1865: Tvangslem og fattighus-lem

Før jeg går nærmere inn på funnene gjort rundt folketellingen fra 1865, og sammenlikner disse med resultatene fra 1900, samt drøfter disse i lys av problemstillingen, ønsker jeg å se nærmere på de forandringene det offentlige gikk igjennom i løpet av perioden mellom 1865 og 1900 med tanke på synet på de gamle. Dette kommer konkret til uttrykk blant annet gjennom hvor noen av de eldre kvinnene ble plassert, samt navnene på institusjonene hvor de eldre bodde og betegnelsen på klientellet ved disse.

Det er svært interessant å lese i folketellingen fra 1865 om de eldre kvinnene som hadde oppholdssted enten ved tukthuset eller ved arbeidsanstalten. Totalt var det syv kvinner i alderen 60 til 79 år som oppholdt seg ved tukthuset, og ved disse er det ført opp at de var arbeidskoner. På denne tiden var tukthuset i Kristiania en straffeanstalt for tiggere og småkriminelle, men fra 1880-tallet kom det til å fungere som eget kvinnefengsel. Ved arbeidsanstalten, som også gikk under navnet Mangelsgården, som var en arbeids- og forsørgelsesanstalt for Kristianias fattige, var det totalt 16 kvinner i alderen 60 til 89 år ved folketellingen i 1865. Syv av disse er ført opp som tvangslem, deriblant en kvinne født i 1779 og som dermed var 86 år gammel. De resterende ni kvinnene er ført opp som pasienter, trolig ved dårehuset som befant seg her.

Fra folketellingen fra 1900 finner man ingen kvinner over 60 år med adresse Storgaten 33 – *Landsfengsel for kvinder* – det som tidligere hadde vært tukthuset. Derimot finnes det seks kvinner over 60 år som har adresse i Storgaten 36, som også da huset arbeidsanstalten. Man kan dermed se en nedgang i antallet eldre kvinner som ble satt til arbeide ved arbeidsanstalten i Kristiania. Kvinnene ved arbeidsanstalten ved folketellingen i 1900 har i motsetning til kvinnene som var plassert i arbeidsanstalten 35 år tidligere, ikke fått skrevet *tvangslem* under

---

¹⁴⁵ Delvis forpleining i den forstand at de eventuelt får noe understøttelse fra fattigvesenet eller gjennom arbeid.

¹⁴⁶ De tilsvarende tallene i prosent fra 1900 er 109,5 % (60-69 år), 26,4 % (70-79 år), 26,2 % (80-89 år) og 16,0 % (90-100 år).

yrkeskolonnen. Nedgangen av antallet eldre kvinner bosatt ved arbeidsanstalten viser at det avskrekkende arbeidshuset var på vei ut av eldreomsorgen.

Som nevnt under kapittel 4, Kristiania kommunes pleieforhold for gamle, så var gamlehjem en forlengelse av fattighusordningen. I Bentzens redegjørelse fra 1911 kommer det blant annet frem at tre av hovedstadens offentlige hjem for eldre hadde navn som var en arv fra denne ordningen: *Fjerdingens fattigstue*, *Kristiania gamle fattighus* og *Oslo fattigstue*. Fra folketellingen i 1865 er det fem hjem med navn som går under betegnelsen fattighus: *Det almindelige fattighus*, *Saugbankens fattighus*, *Christiania gamle fattighus*, *Det nye fattighus* og *Oslo fattighus*. Selv om noen av hjemmene hadde samme navn i 1900 som i 1865, var det en forandring i navnet på klientellet. Fra folketellingen i 1865 blir de eldre referert til som fattighus-lem, dette finnes det ikke spor av i folketellingen fra 1900. Betegnelsene på både gamlehjem og på klientellet i 1900 gir en pekepinn om en ny ideologi og ny funksjon. De fleste institusjonene i 1900 kaltes pleie- og gamlehjem, og fattigbetegnelsen var så å si gått ut. Klientellet var gamle og syke, ikke sinnssyke eller funksjonshemmede. I stort omfang hadde det oppstått institusjoner beregnet kun for eldre pleietrengende.

Kvinnene i arbeid

Forsørgelse gjennom inntekt økte fra 1865 og 1900, fra 16,1 prosent i 1865 til 23,5 prosent i 1900. Det er spesielt interessant å se på yrkene til kvinnene i 1900 som har en forbindelse med byens urbanisering og industrialisering. I tabell 2.2 i kapittel 2 vises de yrkene som er ført

Tabell 7.2 Yrkene som er ført opp hos flest kvinner mellom 60 og 100 år

Yrke	Antall kvinner
Frihandlerske	61
Vask og rengjøring	16
Håndarbeid	13
Tjenestepike	13

Kilde: Basert på folketellingen av 1865 i Kristiania

opp hos flest kvinner i undersøkelsen angående folketellingen av 1900. Totalt var 194 kvinner ført opp som vaskekone, og en kan anse at yrket hadde en tilknytning til urbanisering. Kvinnene vasket ved forretningslokaler, i hjem samt ved dampskip og Holmenkollbanen. I undersøkelsen angående folketellingen av 1865 finner man kun 16 kvinner som er ført opp med yrke innen rengjøring. De fleste kvinnene som hadde forsørgelse gjennom inntekt, var det man i en samlebetegnelse kan kalle frihandlere. I tabell 7.2 kan man se en oversikt over de yrkene som flest kvinner over 60 år i 1865 hadde tilknytning til. 61 av kvinnene som hadde inntekt som delvis eller hel forsørgelsesmåte, drev et yrke som kan føres under betegnelsen

frihandlerske.¹⁴⁷ 21 av disse kvinnene var selgekone eller kurvkone. En kan si at selgekone og kurvkone var to betegnelser på samme yrke: selgekonene drev småhandel på gate, mens kurvkonene hadde sine varer med seg i en kurv – derav navnet. Ifølge Gerd Mordt stod selgekonene oppført i borgerrullene, men de betalte ikke skatt for sin virksomhet. Det var magistraten om ga bevilling til selgekonene, og ”Ifølge byprivilegiene av 1749 kunne magistraten gi bekjente og pålitelige personer tillatelse til å gå rundt i byen og selg gamle klær og hjemmelagde lerreter, strømper og nattøyer”.¹⁴⁸

Innen betegnelsen frihandlerske er det hovedsakelig det som kan kategoriseres som småhandel som går igjen. Samtidig er det under denne kategorien ført opp to yrker som ingen av kvinnene i undersøkelsen rundt folketellingen av 1900 innehadde; nemlig høkerhandel og marketenteri. Totalt var seks av kvinnene mellom 60 og 79 år ført opp som høker, mens tre kvinner i 70-årene var marketenterske. Mordt skriker at marketenteri, husnæring og vertshushold ble brukt relativt synonymt. Marketenteri kunne drives i både byen og forstedene, og ”I mange marketenterier var brennevinsomsetningen en viktig del av virksomheten”.¹⁴⁹ I likhet med vertshusene, ble det servert både drikke og mat ved marketenteriene, men ”Andre marketentere drev rene skjenkesteder. Det var byens lavere sosiale lag som besøkte disse bevertningsstedene”.¹⁵⁰

Ifølge Mordt delte loven om handel i Christiania av 1833 de handlende inn i fem klasser: grosserere, kjøpmenn, høkere, marketentere eller vertshusholdere og husnæringsberettigede.¹⁵¹ I likhet med marketentere, kunne høkere etablere seg i forstedene i motsetning til kjøpmenn og grosserere som drev handel innenfor byens grenser. Høkere drev detaljhandel med dagligvarer som smør, salt, ost, flekk, kaffe, egg, melk og så videre. Dette kan likne på de kvinnene som i undersøkelsen rundt kvinnenens yrker ved folketellingen av 1900, drev kolonialhandel.

Gjennom undersøkelsen rundt kvinnenens yrker i 1865, finnes også de som er ført opp med en yrkesbetegnelse som henspiller på deres ektemenns yrker, noe man ikke finner igjen i

---

¹⁴⁷ Yrker under samlebetegnelsen frihandlerske er blant annet *kurvkone, grønthandlerske, torvkone, sælgekone, småhandle, kledehandlerske, fiskekone, handlende*

¹⁴⁸ Mordt. 1993, s. 51-52

¹⁴⁹ Mordt. 1993, s. 55

¹⁵⁰ Mordt. 1993, s. 55

¹⁵¹ Mordt. 1993, s. 61

folketellingen av 1900. Totalt 12 kvinner mellom 60 og 69 år er ført opp med slike titler.¹⁵² Hos flertallet av disse kvinnene står det ikke at hun er gift, slik at man kan antyde at hun er enke. Derimot bor flertallet med sine barn og i tillegg har de tjenesteskap i husholdningen, jeg har dermed trukket den slutning at de økonomisk hadde en god stilling.

Kvinnene i 1865 og 1900

Det har skjedd store forandringer når det gjelder kvinnenes understøttelsesmåter mellom årene 1865 og 1900. Når det gjelder understøttelse gjennom familien, er dette den største understøttelsesmåten for kvinnene både i 1865 og 1900, men man kan se en nedgang fra rundt 50 prosent i 1865 til rundt 33 prosent i 1900, dette tilsvarer en nedgang på bortimot 20 prosent. I aldersgruppen 60 til 69 år faller denne understøttelsesmåten fra 49 prosent i 1865 til omkring 31 prosent 35 år senere, og samtidig ser man en økning i denne aldersgruppa når det gjelder understøttelse gjennom arbeid; fra 20 prosent i 1865 til 34 prosent i 1900. I tillegg har kvinnenes yrker gått igjennom en forandring i løpet av disse 35 årene med tanke på antallet kvinner innenfor de ulike næringene. De største forandringene ligger i yrkene som kan knyttes til industrialisering og urbanisering, hvor man blant annet kan se en økning i yrket som vaskekone. En tilsvarende tendens har jeg derimot ikke funnet innen yrker som fabrikkarbeiderske og bryggeriarbeid. Fra undersøkelsen gjort i dette kapitlet viser det seg at 16 av kvinnene over 60 år livnærte seg hovedsakelig eller delvis gjennom yrket rengjøring, noe som tilsvarer 8,7 prosent av kvinnene som var i arbeid. Det tilsvarende tallet fra 1900-undersøkelsen viser at dette var den næringen hvor flest kvinner over 60 år befant seg med totalt 194 kvinner – noe som tilsvarer en prosent på 23,8 av samtlige kvinner som arbeidet. Oppimot en fjerdedel av de arbeidende kvinnene over 60 år i 1900 var altså knyttet til rengjøringsbransjen.

I det som jeg under en samlebetegnelse har valgt å kalle arbeiderske¹⁵³, kan man ikke se en tilsvarende tendens i økning i antallet kvinner fra 1865 og 1900. Fra undersøkelsen rundt folketellingen av 1865 har jeg kun funnet elleve kvinner som kan føres opp under denne betegnelsen, noe som utgjør seks prosent av de kvinnene som er ført opp med yrker. Det tilsvarende tallet fra 1900 er 51 kvinner, noe som tilsvarer en prosent på 6,7 prosent av de arbeidende kvinnene. Derimot kan man se en økning av eldre kvinner innenfor tjenestepike-

---

¹⁵² Yrkesbetegnelser som henspiller på ektemannens yrker i folketellingen av 1865 med antall kvinner i parentes er: Generalinde (2), admeralinde (2), oberstinde (2), provstinde (1), professorinde (1), kammerherrinde (1), oberstlieutnantinde (1), stiftprovstinde (1), statsraadinde (1).

¹⁵³ Jobber ved fabrikk, tobakksfabrikk, arbeiderske, spinnerske, bryggeriarbeid, syerske for lager, skyllekone

næringen i løpet av disse 35 årene. I 1865 fantes det, ifølge folketellingen, 13 kvinner over 60 år som arbeidet som tjenestepike, i 1900 var tallet på 104 kvinner. Prosentandelen av de yrkesaktive kvinnene som er ført opp som tjenestepiker ved de to folketellingene blir da 7,1 prosent og 12,8 prosent, altså en økning på rundt fem prosent.

Kvinnenes understøttelsesmåter: familie, arbeid og fattigvesen

Gjennom å undersøke folketellingene av 1865 og 1900 har det vært mulig å se nærmere på de ulike undersøkelsesmåtene hos kvinner over 60 år. Det kommer tydelig frem at familien var den største understøttelsesmåten for de eldre kvinnene hvor en stor andel bodde sammen med familien. Kvinnene fikk også understøttelse av familien selv om de ikke bodde sammen med familiemedlemmer, dette viser folketellingen fra 1900 hvor det blant annet er skrevet hos seks av kvinnene at de ble understøttet av barna, hvor fem av disses barn bodde i Amerika og en i Stockholm. I tillegg fanger trolig ikke folketellingene opp samtlige av de kvinnene som fikk understøttelse gjennom familie som bodde i en annen husstand enn kvinnen selv. Dermed er antallet kvinner som fikk understøttelse trolig større enn disse undersøkelsene viser.

Oppgavens problemstilling er: *I hvor stor grad var eldre kvinner en del av fattigforsorgen i Kristiania rundt århundreskiftet 1900?* Gjennom ulike former for undersøkelser, har oppgaven vist at eldre kvinner var en relativ stor del av denne, men gjennom undersøkelser rundt folketellingene av 1865 og 1900 vises det at den sank noe i løpet av denne perioden på 35 år. Bakgrunnen til dette kan ligge i at forsørgelse ved egen inntekt ble et alternativ for de eldre kvinnene. I likhet med kvinner generelt, åpnet industrialiseringen og urbaniseringen for et større arbeidsmarked for kvinnene over 60 år. Samtidig er det viktig å presisere at folketellingen av 1900 gir mer utfyllende informasjon rundt forsørgelsesmåter enn den av 1865, hvor det ved flere tilfeller kun er ført opp at kvinnene er losjerende. Trolig var det flere eldre kvinner som arbeidet eller hadde andre forsørgelsesmåter enn det som faktisk er registrert og ført opp.

Det er også interessant det som kommer frem angående den informasjonen som er gitt om de kvinnene som hadde pensjon, livrente samt egne midler og formue i folketellingene. Fra folketellingen av 1865 er ingen av kvinnene ført opp med egne midler eller formue. Fra folketellingen i 1900 er derimot 307 kvinner over 60 år ført opp med informasjon om at de lever av midler og formue. Disse tallene er med på å bekrefte at folketellingen av 1865 er

mangelfull i forhold til folketellingen 35 år etter med tanke på at understøttelsesmåter hos kvinnene ikke kommer frem. I 1865 var det på samme måte ingen kvinner som er oppført med livrente mens det i 1900 var 121 kvinner som hadde dette. Informasjon gitt om pensjon viser at flere kvinner hadde dette i 1900; ni prosent av kvinnene mellom 60 og 100 år er oppført som pensjonister i forhold til 3,2 prosent i 1865. Uansett så viser disse tallene at pensjonstilværelsen var noe som var forbeholdt mindretallet, slik som Knut Kjeldstadli trekker frem om at den var en middelklasseidé. For flertallet av kvinnene mellom 60 og 100 år var familien den viktigste institusjonen man vendte seg til i alderdommen. Forsørgelse gjennom inntekt og fattigvesen var også av stor betydning for de eldre kvinnene.

Konklusjon

Som nevnt innledningsvis i kapittel 3 betegner Anne-Lise Seip de fattige i Kristiania på slutten av 1800-tallet ved at de sosialt sett tilhørte arbeiderklassen, at det kjønnsmessig var kvinnene som var i flertall og når det gjaldt aldersmessig, så hadde gruppen mange gamle. Gjennom ulike undersøkelser gjort rundt eldre kvinner i Kristiania i denne oppgaven, har jeg funnet at eldre kvinner var en utsatt gruppe når det gjaldt fattigforsorgen i Kristiania rundt århundreskiftet 1900. Derimot viser undersøkelser utført rundt folketellingene av 1865 og 1900 at forsørgelse gjennom familie og arbeidsinntekt var av stor betydning med hensyn til eldre kvinners understøttelsesmåter.

Tabell 7.1 i kapittel 7 og tabell 2.1 i kapittel 2 viser hvilken stor grad familien spilte når det kom til eldre kvinners understøttelsesmåte. I tillegg til disse tallene på understøttelsesmåter hos kvinnene som hovedsakelig var enker eller ugifte, så kommer de kvinnene over 60 år som var gifte. Disse kvinnene har i oppgaven blitt oppfattet som en del av en felles forsørgelse som ektefellene bidro til der det ikke er gitt noen annen informasjon om understøttelse i familie eller gjennom arbeide eller fattigunderstøttelse, og har dermed ikke vært en del av undersøkelsene. Det viser seg at kvinner som enten var ugifte, fraseparerte eller enker i 1900 i noe mindre grad enn tidligere hadde familie å vende seg til i alderdommen, sammenliknet med 1865. Det kan virke som om forsørgelse ved egen inntekt ble et alternativ til forsørgelse ved familie. I 1900 arbeidet litt over en tredjedel av kvinnene mellom 60 og 69 år, hvor i underkant en fjerdedel gjorde det samme 35 år tidligere. Understøttelse fra fattigvesenet holdt seg relativt jevnt dersom man sammenlikner de to årstallene, men samtidig var det flere kvinnene i 1865 enn kvinner i 1900 som fikk fattigunderstøttelse. Det er også overraskende tall som kommer til syne når det gjelder kvinnene som hadde pensjon, oppsparte midler eller formue i de to årene. I 1865 ligger andelen av kvinner som hadde pensjon, midler eller formue helt nede på 2,6 prosent i aldersgruppen 60 til 69 år, mens den når sitt høydepunkt med 8,1 prosent av damene i aldersgruppen 80 til 89 år. De tilsvarende prosentene fra folketellingen i 1900 viser at et langt større andel kvinner hadde pensjon og lignende – med 16,6 prosent hos kvinnene fra 60 til 69 år, og 38,8 prosent av kvinnene mellom 90 og 100 år.

At familien hadde forsørgelsesansvar for sine eldre familiemedlemmer, har dype og lange røtter i norsk historie. Selv med de omveltningene industrialisering og urbanisering førte med

seg, spesielt ved sistes halvdel av 1800-tallet, viser undersøkelsene mine at understøttelse i familie fortsatt var den største understøttelsesmåten for eldre kvinner rundt århundreskiftet 1900. Den lange tradisjonen med at familien var den viktigste institusjonen for eldre, stod fortsatt sterkt. Den gjensidige forsørgelsesplikten, som var lovfestet i fattiglovene av 1863 og 1900, var trolig med på å opprettholde denne tradisjonen med at den yngre generasjon tok vare på sine eldre familiemedlemmer. Undersøkelser gjort i denne oppgaven har vist at noen eldre kvinner bodde sammen med familiemedlemmer og samtidig mottok fattigunderstøttelse. En slik ordning var trolig vanlig hvor dette lot seg gjøre med tanke på at det ikke var nok gamle- og pleiehjem i Kristiania rundt århundreskiftet.

En statlig alderstrygd ble en realitet først i 1936. Opprettelse av en slik trygd hadde vært på den politiske dagsorden siden siste halvdel av 1800-tallet, og veien frem til en statlig alderstrygd var både lang og kronglete. Fram til alderstrygdens innførelse i 1936, var fattighjelp eneste utvei for mange eldre, ubemidlede mennesker. Og fattighjelpen var nedverdiggende både for de eldre selv og deres familie. Med alderstrygden ble de gamles rett til forsørgelse slått fast på en mer verdig måte. I løpet av 100 år har levekårene til eldre her til lands forandret seg drastisk. I dag er Norge visstnok verdens beste land å bli gammel i.

Kilde- og litteraturliste

Utrykte kilder

- Fattigvesenet: Kontoret for utsatte. 2. avdeling – 3 manntallsprotokoll. Mnr. 1-606, 1887-1907. Oslo byarkiv.
- Nye ansøgninger om Plads i Carl Johans Forsørgelsesanstalt. Da, korrespondansemappe 1883-1943. Oslo byarkiv.
- Oslo Hospital. Innvilgede søknader 1900-1910. G – Spesialarkiv for Oslo Hospital (hospitalslemmen/damehjemmet). Ga – Søkere og søknader til Oslo Hospital, belegg, damehjemmet. Oslo byarkiv.

Litteratur og trykte kilder

- Abrahamsen, Pål, et. al. *Fra dollhus til moderne psykiatri: Oslo Hospital 1538-1988: 450 års jubileum*. 1988.
- Aftenposten, 5. juni 1912
- Aftenposten 6. juni 1912
- Angaaende Bidrag til Kong Carl Johans Forsørgelsesanstalt*. I Aktstykker. Christiania Kommune. 1884, Dokument nr. 39
- Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. 2013.
- Bentzen, G. E. *Redegjørelse for Kristiania kommunes pleieforhold for barn, gamle og husvilde. Avgit til Kristiania Sundhetskommisjon av stadsfysikus G. E. Bentzen*. I Aktstykker. Kristiania kommune. 1911, Dokument nr. 20.
- Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911*. Kristiania: J. Chr. Gundersen Boktrykkeri. 1914.
- Bonnevie, J. A. *Billig Livsforsikring. Nogle Ord til Advarsel*. Aschehoug. 1898.
- Bjørnson, Øyvind og Inger Elisabeth Haavet. *Langsomt ble landet et velferdssamfunn: trygdens historie 1894-1994*. Gyldendal. 1994.
- Bull, Steingrim. *Sosialhjelpen: Sosialomsorgslovens vern mot fattigdom*. Oslo: Universitetsforlaget. 1981.
- Christiania Fattigvæsen. Betænkning angaaende Christiania Fattigvæsen*. 1873.
- Hatland, Aksel. *Oslotrygden: Fra nasjonal modell til fortidslevning*. Institutt for Sosialforskning. 1987.

- Indstilling fra den av formandskapet under 21de oktober 1915 nedsatte komite til utarbeidelse av forslag om opførelse av kommunalt pleiehjem. I Aktstykker. Kristiania kommune. 1917-1918, Dokument nr. 37.*
- Instrux for Distriktsforstandere og Fattigværger i Kristiania. 1887.*
- Kjeldstadli, Knut. *Oslo bys historie. Bind 4. Den delte byen. Fra 1900 til 1948.* Cappelen. 1990.
- Kluge, Liv. *Sosialhjelp før og nå.* Oslo: Fabritius. 1979.
- Liabø, Inger Johanne. *Gammel i "gamle dager"*. Norsk gerontologisk institutt. Rapport nr. 7 – 1980.
- Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen: Oslo Hospitals kirke 1796-1996.* Gamlebyen historielag. 1996.
- Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten.* Oslo: Universitetsforlaget. 1995.
- Moe, Ketil og Tore Wiik. *Arbeiderboliger i Oslo 1850-1972.* Arkitektthøgskolen i Oslo. 1972.
- Mordt, Gerd. *Kvinner og næringsrett: Kvinneparagrafene i håndverkslovene av 1839 og handelsloven av 1842.* Tingboksprosjektet. Oslo. 1993.
- Moum, Sidsel Vogt. *Kvinnfolkarbeid. Kvinners kår og status i Norge 1875-1910.* Oslo: Universitetsforlaget. 1991.
- Myhre, Jan Eivind. *Oslo bys historie. Bind 3. Hovedstaden Christiania. Fra 1814 til 1900.* Cappelen. 1990.
- Norske intelligenssedler. 22. januar 1918.
- Orwin, Harald W. *Statens pensjonskasse 1917-1992: 75 år.* Oslo: Pensjonskassen. 1992.
- Pettersen, Per Arnt. *Pensjoner, penger, politikk: fra billig forsorg til dyre trygder.* Oslo: Universitetsforlaget. 1987.
- Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920.* Oslo: Gyldendal. 1984.
- Statistisk aarbog for Kristiania by.* Udgivet af kommunens statistiske kontor. Femtende aargang. 1900.
- Statistisk aarbog for Kristiania by.* Udgivet af kommunens statistiske kontor. 1903.
- Statistisk aarbok for Kristiania by 1910.* Utgit av kommunens statistiske kontor. Femogtyvende aargang. 1910. Kristiania. J. Chr. Gundersens boktrykkeri. 1911.
- Statistiske Meddelelser angaaende Christiania By. 2den Aargang.* Udarbeidet af Christiania Magistrat, 2den Afdeling. 1888.

Thorsen, Liv Emma. *Kvinnene på Kampen. En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*. 1978.

Tobias: Tidsskrift for Oslohistorie. Fattigdom og minoriteter i arkivene. Oslo byarkiv. 2012.

Vold, H. *Om Fattigforsørgelsens historiske Udvikling*. Kristiania: Cammermeyer. 1882.

Nettsider

Folketelling i Christiania av 1865. Digitalarkivet.

Folketelling i Kristiania av 1900. Digitalarkivet.

Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

Nasjonalt folkehelseinstitutt:

http://www.fhi.no/eway/default.aspx?pid=239&trg=List_6212&Main_6157=6263:0:25,5980&MainContent_6263=6464:0:25,6625&List_6212=6218:0:25,6626:1:0:0:::0:0

Stavanger Aftenblad:

<http://www.aftenbladet.no/nyheter/okonomi/Best-a-bli-gammel-i-Norge-3523683.html>